

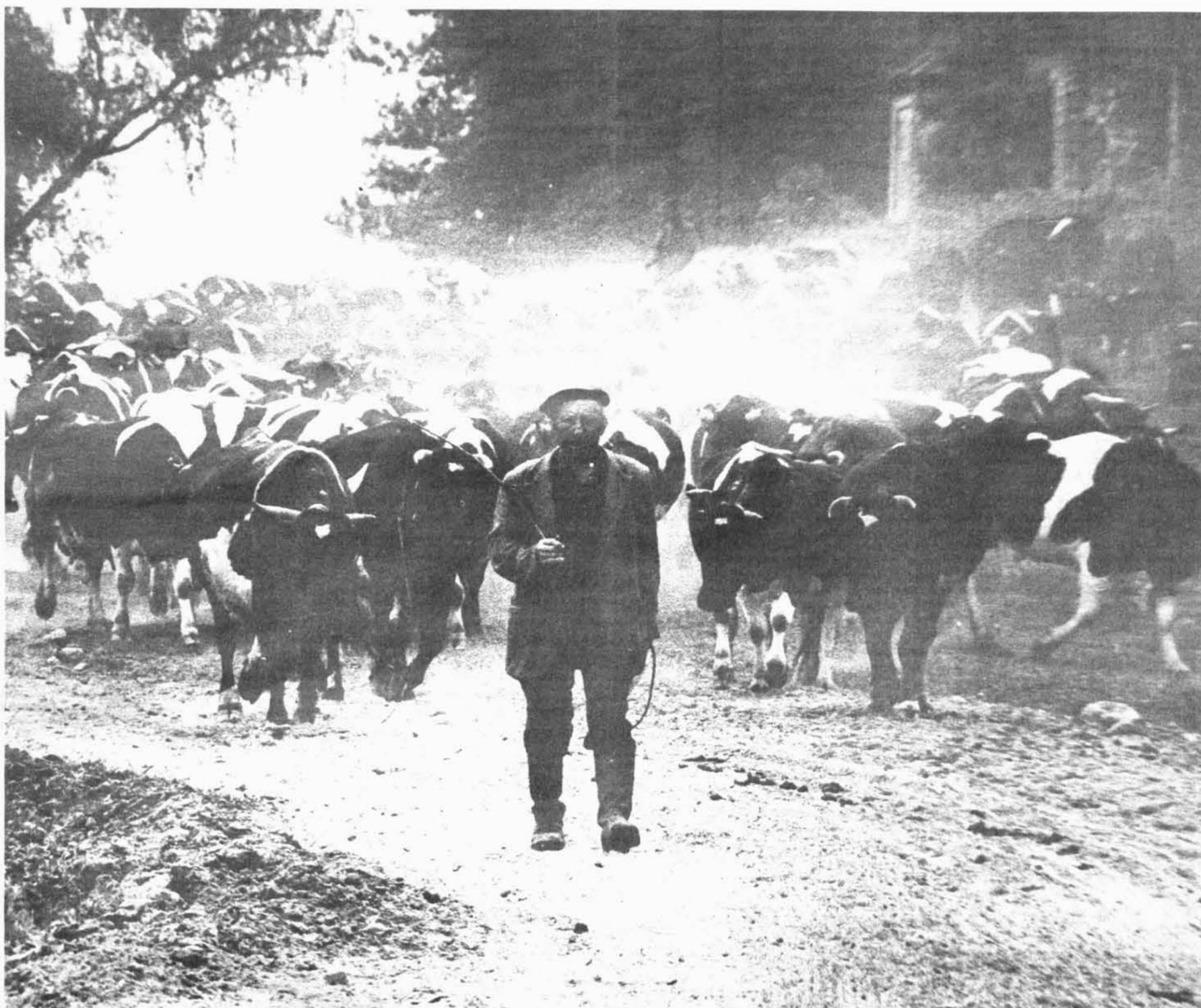
Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 Г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 13 ліпеня 1990 г. № 28 (3542) ● Цана 10 кап.

«А ў вёсцы свая падзея...»

УНУМАРЫ:

«ЗАБРАЦЬ УЛАДУ Ў ТЫХ,
ХТО НЕ ЁМЕЕ ЁЙ
КАРЫСТАЦЦА»

Сустрэча ў
«Дэпутацкім клубе «ЛіМа»

2—3

ЧОРНАЯ
СТУЖКА БОЛЮ

Беларускія дзеці
на Кубе

4

НАЦДЭМАЎШЧЫНА
І НАЦЫЯНАЛІЗМ:

ХІМЕРА І ФАКТЫ

5

ГАЛІНКА ШЫПШЫНЫ,
СЦЯБЛО ЧАРНОБЫЛЮ

Да 90-годдзя
з дня нараджэння
У. ДУБОУКІ

7

АД НАШАГА ПАРЛАМЕНЦКАГА КАРЭСПАНДЭНТА

Улічваючы важнасць пытання, да якога звярнуўся Вярхоўны Савет, згадваючы, у якіх гарачых спрэчках адбывалася не так даўно фарміраванне ўласна парламенцкіх структур, можна меркаваць, што зацвярджэнне складу ўрадавага кабінета таксама не пойдзе гладка. Больш таго, прабуксоўка адбылася ўжо на кандыдатуры першага намесніка Старшыні Савета Міністраў, якому не хапіла аднаго голасу.

Утварыўся крызіс, у аснове якога зусім не працэдурныя тонкасці. Слухаючы не адзін дзень спрэчкі ў Вярхоўным Савеце, нельга не адзначыць, што паўстае праблема даверу. Як вырашыцца яна?

Цэйтнот...

БЯССПРЭЧНА, галоўная дзейная асоба мінулага парламенцкага тыдня — прэм'ер Вячаслаў Кебіч. Ён прадставіў Вярхоўнаму Савету структуру новага ўрада і склад свайго кабінета. У сувязі з новымі ўмовамі, калі рэспубліка пачынае рэалізоўваць канкрэтыя меры па дзяржаўным суверэнітэце, забеспячэнні сапраўднай эканамічнай самастойнасці, глыбокім нацыянальным адраджэнні, В. Кебіч сказаў, што будучы членаў урада бачыць як буйных спецыялістаў, людзей творчых, з шырокім кругаблядам, па-сучаснаму мыслячых, здольных прымаць рашэнні і браць на сябе за гэта адказнасць. «І самае галоўнае, — працягваў прэм'ер-міністр, — для іх не павінна быць нічога даражэй за інтарэсы рэспублікі, беларускага народа». І яшчэ цытата. У адным з інтэрв'ю на пытанне, якой ён бачыць сваю каманду, В. Кебіч адказаў: «Як мага маладзейшай. Хацелася б, каб усе ў ёй былі маладзейшыя за мяне».

Я меў магчымасць пазнаёміцца з так званымі «аб'ектыўкамі» — анкетнымі дадзенымі кандыдатаў на міністэрскія пасады. Прадстаўлена каля сарака кандыдатур. Пераважна большасць з іх — ва ўзросце ад 45 да 55 гадоў. Па адукацыі пераважаюць інжынеры: механікі, тэхнолагі, будаўнікі... Шасцёра маюць ступень кандыдата навук, тры дактары, адзін акадэмік. Практычна ўсе з вопытам апаратнай работы — партыйнай ці савецкай. (У адным з выступленняў прагучала характэрная агаворка: «На пасаду міністра прыйшоў... у гады застою... назаласцішы вялікі рэфарматарскі вопыт».) Усе — члены КПСС.

МІНАЕ другі месяц працы новага беларускага парламента. Многа гэта ці мала? Колішнія Вярхоўны Саветы шляхам дружнага падняцця рук, без усялякіх электронных «кызысков» за гэты час, вядома, далі б рады добраму дзесятку яшчэ больш напружаных парадкаў дня. Сённяшнія дэпутаты, па ўсім відаць, трапляюць у жорсткі цэйтнот. Слова «сесія» пачынае нагадваць пра студэнцкую пару, калі хронічна не хапае часу — адных сутак, аднаго дня, адной гадзіны...

Наколькі эфектыўная дзейнасць нашых абраннікаў? Што і ў які бок мяняецца ў жыцці рэспублікі і кожнага яе грамадзяніна? Два месяцы працы парламента, увогуле апошні час, багаты на форумы самага высокага рангу, пазбавілі нас ілюзіяй наконт магчымасці простага і хуткага вырашэння баючых праблем рэчаіснасці. Усплёск эйфарыі аціх, нарастае хваля скепсісу, апатыі. Кансіліум з нагоды выбару варыянта «шоку» — па-польску ці явнебудзь інакш — выглядае недарэчным: хіба ж тое, што мы перажываем сёння, — яшчэ не шок?

Зрэшты, дэпутаты і без лішніх напамінаў выразна адчуваюць увесь драматызм сітуацыі. Абвясцілі ў сераду, 11 ліпеня, Беларусі зонай нацыянальнага экалагічнага бедства, калі ўдумацца, надае ўсяму, што ў нас адбываецца і яшчэ абдудзецца, якасна іншую афарбоўку.

Выпрацоўваецца Дэкларацыя аб суверэнітэце — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства.

Фарміруецца ўрад — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства.

Працуе парламент — зоны нацыянальнага экалагічнага бедства...

Андрэй ГАНЧАРОВ.

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

М. Дземянцей — пра суверэнітэт Беларусі

Днямі ў друку змешчана інтэрв'ю Старшыні Вярхоўнага Савета БССР Мікалая Дземянця, якое ён даў карэспандэнту БЕЛТА. У інтэрв'ю, у прыватнасці, адзначыў:

Такім чынам, узважыўшы ўсе, я прыйшоў да вываду, што без радыкальных крокаў з боку рэспублікі па забеспячэнню свайго суверэнітэту цэнтр будзе працягваць у адносінах да іх адміністраванне, прычым нярэдна голае. Таму я і зрабіў сваю заяву ў Вярхоўны Савет БССР, палічыўшы іншыя магчымасці вычарпанымі...

Безумоўна, у дэкларацыі павінна быць дакладна заўважана, што Беларуская дзяржава прызнае, павяжае і, больш таго, зыходзіць з суверэнітэту беларускага народа. Горнікі ўрокі мінулага нашай дзяржаўнасці патрабуюць прыняцця такіх мер.

І наогул настаў час адмовіцца ад аднабовага разумення дзяржавы як апарату насілля,

асаблівай дубінкі, машыны для падаўлення і г. д. Дзяржава ў цывілізаваным, высонаразвітым, прававым грамадстве — гэта нешта іншае, што забяспечвае інтарэсы ўсіх грамадзян. Гэта — сродак іх сацыяльнай абароненасці.

Дэкларацыя — дакумент палітычны. Ад яе прыняцця становіцца на нашым спажывецкім рынку, натуральна, адразу ж не палепшыцца. Але нельга ўсё-такі ўпусьціць галоўнае. Атрымліваючы рэальнае незалежнасць, мы адкрываем шлях да павышэння эфектыўнасці работы, бо атрымліваем сапраўдны статус гаспадар на сваёй зямлі. Мы ўспеваем, што за нейкія хібы трэба будзе адназваць саміх, а не ніваць на цэнтр, у чым асобныя нашы кадры ўсіх узроўняў кіравання дасягнулі «вялікіх поспехаў». І нарэшце, мы павінны разумець, што толькі ўласная праца, толькі ініцыятыва і прадпрымальнасць на любым участку работы, толькі найвышэйшая адказнасць кожнага дазволіць нам зрабіць сваё жыццё лепшым.

— Лукашэнка? Ды ён бэнэфеаец, ваш Лукашэнка! Недарэмна ж так за Пазняка заступаўся.

— Што ты гаворыш? Партпаратчык ён, самы сапраўдны. Кічкайлу як прапіхваў, ці не помніш?

— Ды што вы, хлопцы, спрачаецеся. Самы звычайны цэнтр — і вашым, і нашым, вось што такое Лукашэнка! Хоць мужык і не дурны.

Тры чалавекі — тры розныя ацэнкі. Хай далёка і небяспрэчныя, хай са сферы «кухон-

— Аляксандр Рыгоравіч, першае пытанне будзе, бадай, традыцыйнае: як вы расцэньваеце работу сесіі, ці спраўдліва-юцца вашы спадзяванні?

— Перш за ўсё хачу сказаць, што многія рэчы сёння я разумю зусім інакш, чым напярэдадні сесіі. Гэта, аднак, не азначае, што я змяніў сваю пазіцыю. На жаль, нават мае сябры ў парламенце не заўсёды мяне разумюць. А жыццё — яно не цячэ роўнянка ды гладзенька, таму і адказы на тэа пытанні, якія яно ставіць, таксама нельга шукаць у адной плоскасці.

Мы вельмі многа гаворым аб прафесіяналізме, пра абарону прафесіяналізму. Але калі я паспрабую абараніць прафесіяналізм, то сябры з Дэмакратычнага клуба мяне не зразумелі. Так, Кічкайла апаратчык, але ж і прафесіянал!

Што ж тычыцца сесіі наогул, то скажу, што мне не падабаецца, як яна ідзе, менавіта таму, што ў яе рабоце, па-першае, шмат прафесіяналізму і, па-другое, занадта шмат

эмоцый, свосасаблівага водгулля перадвыбарчых сходаў і мітынгаў. Мы быццам перанеслі гэтую мітынгавую у парламент. А парламент, калі можна так сказаць, — поле дзейнасці прафесіяналаў, якія павінны займацца справай. Калі ў калгасе я павінен араць, сеяць і жаць, то і тут павінна быць нешта падобнае: сеяць і збіраць ураджай. Добры ці кепскі ён будзе, шчодры ці скупы — усё залежыць ад нас. На жаль, дзеля добрага мліва нам не стае не толькі прафесіяналізму, але і культуры, не стае выхаванасці і інтэлігентнасці, узаемнай павягі і ўвагі. Дэманстравалі гэта і кансерватыўная большасць, так званы апаратчыкі, і дэмакратычная меншасць. А да жыцця ж нельга падыходзіць аднабова, яно складанае і шматфарбнае. Вось чаму я пакуль незадаволены ходам сесіі.

На гэтым тыдні будзем займацца адным з важнейшых пытанняў сесіі — фарміраваннем кабінета Савета Міністраў.

Магу прагназіраваць, як яно вырашыцца. Баюся, што тыя, каго мы абяром, не будуць адпавядаць таму становішчу, у якім апынулася Беларусь. Напрыклад, на сустрэчы аграрнікаў у прапанаваў, каб новы апарат Агранпрома, ці Мінсельгаса, як ён будзе называцца, быў таннейшым за стары і галоўнае, дакладна арэнтаваны на новае. На жаль, мяне не падтрымалі. Баюся, нам яшчэ доўгі час будзе перашкаджаць кансерватызм мыслення, звычайныя стэрэатыпы звычайнай адміністрацыйна-каманднай сістэмы.

— Левыя, правыя, цэнтр, большасць, меншасць, апаратчыкі, нефармалы... А да каго вы аднеслі б сябе?

— Левыя, правыя... Як гаворыць Станіслаў Станіслававіч Шушкевіч, у некаторых пытаннях мы левыя, а ў некаторых — самыя што ні ёсць правыя. Я асабіста стараюся ісці ад жыцця, ад людскіх патрэб. Проста не магу займаць іншай пазіцыі, бо я — па калені ў зямлі, калі можна так сказаць.

Пра рынак, мараль і яшчэ пра сеё-тое

Пераход да рынку неабходны. Без гэтага нам не выбрацца з дрыгвы, у якую завяла нас камандная сістэма, што дзейнічае, на жаль, і па сённяшні дзень.

Аднак пераходы бываюць розныя. Які выбраць нам? Як яго ажыццяўляць? За чый кошт?

У сувязі з гэтым хочацца мне знайсці адказ на пытанне, якое, я ўпэўнены, непакоіць мільёны такіх, як я.

Па маім глыбокім перакананні прадстаўлена М. Рыжковым праграма пераходу да рынку вызначаецца старымі падходамі, я б сказаў — старой маральлю: інтарэсы дзяржавы — усё! Чалавек — нішто. Урад, напрыклад, абстрактна гаворыць нам аб індэксацыі і кампенсацыі (ды і то няпоўнай) толькі бягучых даходаў насельніцтва, але ні паўслова аб індэксацыі ўкладаў.

Думаю, што гэтае замоўчванне — не недагляд, не памылка распрацоўшчыкаў і патхніцеляў канцэпцыі. Гэта прадуманая стратэгічная лінія на пераход да рынку за кошт абясцэньвання ўкладаў у ашчадбанках спачатку шляхам адзіначасовага адміністрацыйнага павышэння цэн, а потым, па меры ўключэння рыначнага механізму далейшага інфляцыйнага іх росту і ператварэння ў абясцэненыя паперкі.

Што гэта азначае ўжо цяпер, да афіцыйна аб'яўленага пераходу да рынку, для мільянаў людзей старэйшага пакалення, паспрабую растлумачыць на прыкладзе свайго суседа, з якім звязаны шматгадовай дружбай,

шчырымі адносінамі.

Івану Сямёнавічу крыху за 60. Па натуре ён увогуле аптыміст. Але вось апошнім часам я пачаў усё часцей заўважаць, як на яго жывы твар сяды-тады набягае воблачка неўласцівай яму заклапочанасці, прыкрасці, недаўмення.

У жыцці Івана Сямёнавіча так атрымалася, што застаўся адзіночым, паклапаціцца пра яго няма каму. Каб некай забяспечыць сваю старасць, ён на працягу ўсяго працоўнага жыцця частку зарплаты клаў на ашчадніжку.

«І вось цяпер, калі яна, старасць, прыйшла, урад гаворыць мне: «Адай свае некалькі тысяч, яны мне патрэбны, каб перайсці да рынка!» — Іван Сямёнавіч, звычайна спакойны і добразычлівы, цяпер і не спрабуе схаваць сваё абурэнне: — Ды не, нават не так! Ён проста цягне руку і выбрабае з майго рахунку зберажэнні, пакараючы толькі мінімум. Пры гэтым маскірую гэтае свае дзеянне (якія інакчэй як грабежніцкімі назваць нельга) павышэннем працэнта па ўкладах (ды і то ў працэнтах) на 1—6% (параўнайце: рознічныя цэны на харчовыя тавары намечана павысіць — толькі адзіначасова — у 2 разы, у тым ліку на мяса — у 2,3 разы; рыбу — 2,5; хлеба-прадукты — у 3 разы; на нехарчовыя тавары: тканіны і вырабы з іх — у 1,3—1,5 разы; абутак — у 1,35; будматэрыялы — у 1,5 разы; на бытавыя і камунальныя паслугі — 1,7 разы; на пасажырскія перавозкі — у 1,5 разоў».

Сапраўды, пры росце цэн у

1,5—3 разы працэнт на ўклады ўстанаўліваецца не толькі пажаруку нізка, але і, што самае галоўнае, — фіксаваны, ніяк не звязаны з інфляцыяй. А яна ж ужо даўно, многія дзесяцігоддзі літаральна шалее: з кожнага рубля, які Іван Сямёнавіч паклаў на ашчадніжку ў 1960 годзе, засталася ўсяго 40 капеек. (Гэта па афіцыйнай статыстыцы, а мы ведаем, што гэта такое — наша афіцыйная статыстыка, зарыентаваная на выкананне пэўнага сацыяльнага заказу!). Дарэчы, помню, як прэм'ер наш гады два назад на адным з пасяджэнняў Саўміна СССР шчыра здзіўляўся: «А што, у нас ёсць інфляцыя?» Але, паўтараю, нават паводле гэтых афіцыйных дадзеных, 60 капеек з кожнага рубля дзяржава, такім чынам, у Івана Сямёнавіча і мільянаў старых, падобных на яго, ужо забрала, забрала ўпотаікі.

Забрала, каб накіраваць (і таксама не папытаўшы ў нас згоды) на Арал, на меліярацыю, на БАМ, на забеспячэнне ўсёй Еўропы нафтай і газам (калі б не Іпрынеі, правялі б нафта-газаправоды да Лісабона), на Чарнобыль (парадокс: у нас забралі грошы, каб стварыць гэты монстр, які нас жа трушыць радыенуклідамі!), на пакрыццё вынікаў некаваліфікаванага, некампетэнтнага, бяздарнага кіраўніцтва эканамікай, латанне прарэў і дзіраў, што ўтварыліся ў выніку гэтага. І гэта ўсё забрана яшчэ да пераходу да рынку.

«ЗАБРАЦЬ УЛАДУ Ў ТЫХ, ХТО НЕ ЎМЕЕ ЁЙ КАРЫСТАЦА»

Мая пазіцыя, падкрэсліваючы ішчэ раз, вызначаецца інтарэсамі людзей. І таму не магу карыстацца толькі чорнай ці толькі белаю фарбай. Недзе станеш левым, недзе правым. А выбар дыктуе мой жыццёвы вопыт, практыка. Мне трыццаць пяць гадоў, я ўжо даўно вызначыў сваё месца! Ды не зьяжа ж быць тупагаловым, альбо, выбачайце, тупарыльым, як у народзе кажучы, — ёсць жа мноства нюансаў. Я — за канструктыўную пазіцыю.

— Александр Рыгоравіч, вас любяць журналісты, ваша прозвішча часта гучыць у рэпартажах з пасяджэнняў, не першы раз вы даеце і інтэрв'ю. Вашы выступленні, меркаванні, заўвагі заўсёды цікавыя і арыгінальныя, да вашых слоў прыслухоўваюцца калегі. Не памылюся, калі скажу, што многія пачаць у вас Асобу, лярюю постаць у нашым парламенце. Але ваша прозвішча нямае ў складзе ніводнай камісіі, вы знялі сваю кандыдатуру на пост старшыні адной з іх. Чаму?

— Як аграрнік, я і збіраўся працаваць у аграрнай камісіі. Але мяне вельмі астудзілі дэбаты, якія разгарнуліся з нагоды выбараў старшыні. Вы памятаеце, у мяне было чатыры канкурэнты — сакратары гаркомаў. Трое з іх знялі свае кандыдатуры, засталася нас двое. Ужо за трыбунай, у працэсе таго, як я выкладаў сваю пазіцыю, раптам зразумеў, што мой радыкалізм, асабліва ў гэтай сферы, аграрнай, не знаходзіць падтрымкі. Вёска — гэта правішчя, і мала таго, правішчя, на жаль, кансерватыўная. Я сам, на сабе ўсё зведаў і перажыў, правярнуў на практыцы. Я ведаю, што няма ў нас іншага шляху, іншай магчымасці падняць сельскую гаспадарку, як змена форм уласнасці, шырокі іх дыяпазон, аж да прыватнай. Гуляючы ж у папулізм, не ідучы на нетрадыцыйныя, на неппулярныя захады, мы толькі пагаршаем сітуацыю. Немагчыма падняць сельскую гаспадарку і без змянення закупачных цен. Мы ж атрымліваем зараз мізэр за малако, мяса, хлеб. Асабліва калі супаставіць нашы цэны з цэнамі на прамысловыя тавары. Няма эквіваленту, роўнага абмену паміж прамысловасцю і сельскай гаспадаркай. Мо на першым часе давядзецца і патрымаць, пайсці на пэўныя ня-

годы, але трэба прывесці ў нармальныя суадносіны цэны на прамысловыя тавары і на прадукцыю вёскі. Трэба зрабіць так, каб у аснове цэны ляжалі хоць нейкі сабекошт. У рэальнай эканоміцы дапу будучь рэгуляваць попыт і прапанова. Адзіным крытэрыем цэны павінны быць затраты працы на выраб таго ці іншага прадукта. Калі паднімем закупачныя цэны на сельгаспрадукцыю, падумоўца, вядома, і рознічныя. Але адначасова стануць больш таннымі і прамысловыя тавары. Увесь цывілізаваны свет жыве менавіта так.

Я лічу, што нас трэба прымусіць працаваць. Сістэмай прымусіць. І народ, і кіраўнікоў. І людзі тады нас зразумеюць. А то цяпер мы жадаем прымусіць працаваць толькі народ, а самі пры гэтым хочам толькі кіраваць, і прытым — кепска кіраваць! Толькі думаць, і прытым — кепска думаць! Я не заклікаю ўсіх «кіраўнікоў» прыставіць да рыдлёўкі. Не, хай мы будзем прадаваць не фізічную сілу, а мазгі, але — прадаваць. Таму я за тое, каб змяніць формы ўласнасці, змяніць саму эканамічную сістэму і прымусіць людзей працаваць. І тут нам не абыйсця без неппулярных сёння захадаў, мы прыйдзем да іх. Я гэтага не баюся сказаць.

Вяртаючыся да вашага пытання, хачу падкрэсліць, што калі мая радыкальная (хоць, зрэшты, якая яна радыкальная, калі гэта ўсё даўно ўжо неабходна!) праграма аказалася нікому з членаў камісіі не цікавай і не патрэбнай, я падумаў: які сэнс мне працаваць у гэтай камісіі? Таму і прыняў рашэнне наогул не ўдзельнічаць у рабоце ніводнай камісіі. Праўда, гэта не азначае, што я не працую. Вось сёння, напрыклад, дзень пасяджэнняў камісіі. Я пабыў у Дэмклубе, выступіў на чарнобыльскай камісіі, учора быў у аграрнікамі і г. д. Карацей кажучы, мой сённяшні стан не азначае таго, што я не працую ці не буду працаваць у якой-небудзь камісіі пазней.

— На нядаўнім пасяджэнні некаторыя з дэпутатаў пакрыўдзіліся на дэпутата Станкевіча за яго іронію ў адрас вучоных-аграномаў — партыйных і савецкіх работнікаў. А ці лічыце вы нармальнай сітуацыю, калі

лепшыя спецыялістамі ў многіх галінах эканомікі ў нас раптам аназваюцца не вучонымі-аграномамі і практыкі, а сакратары гаркомаў, райкомаў, абкомаў, старшыні райвыканкомаў і г. д.?

— Прафесія сакратара райкома — самая горшая з прафесій. Вельмі рэдка партыйная сістэма зберагае прафесіяналаў. Яна іх дыскваліфікуе. Я сам быў сакратаром парткома, на шчасце, у калгасе. Працаваў на месцы, як кажучы. Гэта мяне выратавала. А каб я ў апарате сядзеў? Сістэма не церпіць творчага падыходу. У ёй працуюць салдаты, салдаты партыі. Мне здаецца, што прафесіянал-партработнік — самы горшы прафесіянал, асабліва калі ён доўга праседзеў у крэсле.

— Александр Рыгоравіч, у ваш адрас прагучалі абвінавачванні, што папрацавалі вы дырэктарам саўгаса ўсяго два гады, не паспеўшы зрабіць для гаспадаркі нічога добрага...

— Я Леніна рэдка цытую, але ёсць у яго недзе выраз пра тое, што чалавек трэба ацэньваць не па тым, што ён не зрабіў, а па тым, што зрабіў у параўнанні з другім чалавекам (гэта не даслоўна, вядома). Я ніколі не ківаю на свайго папярэдніка, але павінен сказаць, што «Гарадзец» быў адной з дзвюх стратных гаспадарак у рэспубліцы. Усяго дзве такія былі. Саўгас, як кажучы, ляжаў. Я не хачу сказаць, што мы ўжо бога за бараду ўзялі. Не! Але мы пайшлі на адпрацоўку новага. І вось прайшло тры гады. Цяпер у нас у банку — мільён, і яшчэ недзе столькі ж нам павінны па крэдытах. Абнавілі машыны парк, правялі шмат кіламетраў дарог, купілі свой цагельны завод, пабудавалі асфальтавы. Цяпер мы можам жыць. Я не кажу пра надоі, ураджайнасць і г. д. Як эканаміст я прызнаю толькі прыбытак, грошы. Так што мяркуйце самі, ці правамерныя былі трыя папрокі...

— Вам, відаць, цяжкавата спалучаць абавязкі дэпутата і дырэктара? Напэўна, там, у «Гарадцы», падабралі неаблагу каманду?

— Не хачу скардзіцца на каманду, яна сапраўды неабла-

гая, але талковых людзей вельмі і вельмі не хапае. Каб былі яны, мы б маглі зрабіць куды больш!

А наконт цяжкасцей... Скажу шчыра: вельмі цяжка! Сяджу на сесіі, і палова галавы зата тым, што абмяркоўваем, а другая думае пра тое, што ўраджай выдатны, «Нівамі» не збыром, згубім палавіну, «Доны» трэба хоць бы. А дзе іх узяць? Тут будаўнічыя брыгады сталі — няма цэменту, няма белай цэглы, няма блокаў. І так з дня ў дзень. Але я хачу падкрэсліць, што гаспадарка — справа майго гонару, і заклідаюць яе я не збіраюся.

— Александр Рыгоравіч, нягледзячы на вялікую занятасць вы, напэўна, сочыце за ходам XXVIII з'езда, які праходзіць у Маскве. Якія вашы ўражанні ад яго работы?

— Калі паглядзеў першы дзень работы, стала сумна. Выступленні гучалі ў лепшых традыцыйных застойных часін. Нехта з нашых, вясковых, кідае ў залу: «На вёсцы чытаюць газеты!» — апладысменты. Так, на вёсцы газеты чытаюць, але не ўсе. У вёсцы сёння больш п'юць і менш за ўсё цікавіцца палітыкай. Ці яшчэ: «Адзін селянін корміць сёмнаццаць чалавек тых, якія стаяць са сцягам на плошчы». Гэта ж увогуле абсурд! Ці можна на такім высокім узроўні крычаць гэткае, ды яшчэ пад апладысменты? Таму ад з'езда я мала чаго чакаю.

Я рады, што застаўся Гарбачоў. Ён патрэбен сёння, а можа, спатрэбіцца яшчэ доўга. Змены ў партыі наўрад ці адбудуцца. А партыю трэба ратаваць. Я камуніст, і выходзіць з яе не збіраюся. Хачу аднаго — каб патэнцыял партыі працаваў на патрэбы людзей.

І яшчэ. Вельмі хачу, каб палітычная барацьба не адбівалася на працоўным людзе. Адна з прыкмет рэвалюцыйнай сітуацыі — абстрактнае вышэй звычайнага галечы і бедстваў народных мас. Але ці можам мы на такое пайсці? Не, зробім іншым. Мы павінны забраць і забяром уладу ў тых, хто не ўмее ёй карыстацца. Не сёння, дык заўтра, але забяром.

Гутарыў
Максім ГІЛЕВІЧ.

А што далей? Ды ўсё тое ж самае. Толькі за апошні год колькасць новых будоўляў (чытай: падмуркаў і карабкоў) узрасла на 122 тысячы. Друкарскі станок (грашовы) працуе ва ўсю, штодня выкідваючы ва ўжытак 50 мільянаў рублёў (эмісія на 1990 год прадугледжана ў 10 мільярд рублёў, але, відаць, гэта адзін з нямногіх паказчыкаў, які будзе перавыкананы, — чакаецца да 18 мільярдаў рублёў). Спіраль інфляцыі раскручваецца ўсё хутчэй — па ацэнцы амерыканскіх эканамістаў, ужо цяпер, да пераходу да рынка, яна дасягнула 15—20 працэнтаў у год; па нашай афіцыйнай статыстыцы — 2—7,5 працэнта ў год, — досыць прыкметнае, між іншым, разыходжанне, якое мае прамое дачыненне да пытання аб узроўнях аб'яцанай індэксацыі цяжкіх даходаў!

І вось, замест таго, каб навесці, нарэшце, парадак у інвестыцыйных (і перш за ўсё, шляхам раздзяржаўлення і частковай прыватызацыі, рэальнага пераходу да множнасці форм уласнасці, эканамічнага ўдзелення на іх), адмовіцца не на словах, а на справе ад доўгабудоўляў, доўгатэрміновых і дарагіх амбіцёзных праектаў, аддача ад якіх будзе толькі праз многія гады, ужо зусім нядаўна тайком ад народа амаль удалося працягнуць праект стварэння заходнесібірскага нафтагазахімічнага комплексу коштам у 43 мільярды рублёў (!). Замест таго, каб урэзаць хоць бы на час амбіцёжныя касмічныя праграмы, спыніць безваротную і іншую да-

памогу краінам, якія развіваюцца (а мы па ўзроўні жыцця ці ж не адносімся да іх?), кіраўніцтва краіны працягвае сваю руку да 40 капеек, якія засталіся ад рубля Івана Сямёнавіча.

«Недзе я чытаў, што ў качавых паўночных народнасцей быў такі звычай, — працягвае між тым Іван Сямёнавіч. — Калі паліўнічы старэй, слабеў і не мог больш займацца палываннем, яго панідалі ў яранце з тыднёвым запасам харчу і чавалі далей... Але ж ці не так збіраецца кіраўніцтва краіны зрабіць з намі? — на твары майго суб'ядніка горыч і абурэнне. — Чым жа адрозніваецца яго намер аб'яцанняў укладчы ад той традыцыі качавікаў? — запыталася глядацкі ён на мяне. — І пасля ўсяго гэтага ўрад асмеляецца яшчэ працісць у нас падтрымкі свайго праекта! Які ж узровень маралі трэба мець, каб прапанаваць такі праект народу, найперш старым людзям! Якой жа думкі трываюцца распрацоўшчыні праекта аб разуменні здольнасцяў народа, калі мяркуюць, што ён не разбіраецца, што да чаго?»

Ну што адказаць на гэта? Разуменне, што ў многім гавораць у Івана Сямёнавіча пацучці. Але і ў логіцы яму не адмовіш. Спрабую на звычайны шуканыя недахопы ў ягоных разважаннях і... не знаходжу. Усведамляю, нарэшце, што ўсе мае довады і аб'яўленыя гучаць кашчуна на фоне суровых рэальнасцей, з якімі ўжо сёння сутыкаецца мой сусед і да яго падобныя, і якія тым больш могуць чакаць іх у будучым, калі замаскіравана, захавана ўглыб урадавай канцэпцыі задума на аб'яцанняванні працоўных укладаў стане рэальнасцю.

Паспрабуем жа зразумець нашых старых, ацаніць сённяшні ўзровень іх жыцця, будучую яго дынаміку.

Як вядома, нядаўняя спроба запэўніць народ, што яго пражытковы мінімум складае 75

рублёў у месяц на чалавека, пацярпела фіаска — гэта натхняе паведамленне так актыўна публіку, што ва ўсе інстанцыі літаральна пасыпаліся пісьмы з досыць практычнай для тых, хто вызначыў гэты мінімум, прапановай: «паспрабуйце, пажывіце самі на гэтыя грошы!»

Нядаўна Дзяржкампрацы СССР вымушаны быў назваць новую лічбу, на гэты раз трохі вышэйшую — 100 рублёў. Але што такое: 75 рублёў ці 100 рублёў? Якая методика іх разліку? Наколькі яна навуковая і аб'ектыўная? Для шырокай публікі ўсё гэта па-ранейшаму застаецца за сямю пячаткамі.

Дапусцім, што лічба ў 100 рублёў досыць рэальная. Але, толькі з'явіўшыся, яна адразу ж падзяліла грамадства на дзве часткі, на большасць пакуль яшчэ параўнаўча забяспечаных па ўзроўні жыцця грамадзян, і тых гаротнікаў, хто апынуўся за гэтай рысай пражытковага мінімуму, а калі дакладней — за рысай беднасці.

Колькі іх? Статыстыка сведчыць: больш за 80 мільянаў чалавек, з якіх 36 мільянаў — члены шматдзетных сем'яў і 30 мільянаў пенсіянераў.

На што ім усё-такі спадзявацца?

На новы пенсійны закон? Качечне, у ім прадугледжана многае, што можа палепшыць жыццё старых. Але трэба мець на ўвазе і тое, што непазбежна пры пераходзе да рынка інфляцыя, узровень якой цяжка прадбачыць, — у Югаславіі таксама не думалі, што яна дасягне 2000—2500 працэнтаў у год, — здольная ператварыць

гэтыя спадзяванні ў прывідныя, паколькі ў такім выпадку на працягу двух-трох гадоў (а то і меней) інфляцыя «з'есць» надбаўкі да пенсіі ў 50—100 і больш рублёў, прадугледжаныя законам. Такім чынам, непазбежна несуразмернасць страт ад інфляцыі і кампенсацый і, як вынік, — рэзкае зніжэнне жыццёвага ўзроўню.

Тыя, хто ўжо зразумеў, што канцэпцыя пераходу да рынка — не што іншае, як «навукова» замаскіраваны метад фактычнай экспрапрыяцыі працоўных укладаў, робяць адчайныя намаганні, каб ва ўмовах усёўзростаючага дэфіцыту ператварыць свае ўклады ў матэрыяльныя каштоўнасці. Пры гэтым пытанне — якія патрэбы яны ўдадзены момант альбо не, — робіцца ўсё менш істотным па меры ўсведамлення змовы супраць укладчыкаў. З боем, так, што ляцяць вітрыны, бяруць усё, што «выкідваюць». А паколькі «выкідваюць» усё меней, большасць грамадзян звяртаецца да спекулянтаў.

Адсюль — з'яўленне магутнай «помпы», якая перапампоўвае працоўныя зберажэнні з рахункаў ашчадбанкаў у сейфы гандлёва-спекулятыўнай мафіі. (Каму з нас не даводзілася прычэпвацца на рынку да паўчаравікаў фабрычнай вытворчасці ў 150—200 рублёў?) А гэта ж яшчэ «кветачкі»!

Не бяруся спярэджаць, што канцэпцыя Рыжкова — Абалкіна — Маслокова так гэта і задумана. Але, як кажучы, не намеры важныя — важны вынік.

М. ПІЛЮШЭНКА,
дацэнт Мінскай ВПШ.

«ЛІМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

МІЖНАРОДНАЕ ЗГУРТАВАННЕ БЕЛАРУСІСТАЎ

Вучоныя — удзельнікі міжнароднай канферэнцыі, прысвечанай юбілею Ф. Скарыны і праведзенай у Варшаве, выступілі з ініцыятывай стварыць Міжнароднае згуртаванне беларусістаў (МЗБ).

На сходзе, у якім прынялі ўдзел 53 спецыялісты ў галіне беларускага мовазнаўства, літаратуразнаўства, гісторыі, этнаграфіі, фальклору, выбраны аргкамітэт. У яго складзе: Адам Мальдзіс (старшыня, БССР), Генадзь Цыхун (сакратар, БССР), намеснікі старшыні — Томас Бэрд (ЗША), Дзмісей Дзінглі (Вялікабрытанія), Карл Гутшміт (ГДР), Міхал Кандрацюк (Польшча), Аляксей Каўна (РСФСР), сябры — Уладзімір Анічэнка (БССР), Альбэрт Барташэвіч (Польшча), Аляксандр Баршчэўскі (Польшча), Мікалай Бірыла (БССР), Іван Дзешка (БССР), Вітаўт Кіпель (ЗША), Тадэвуш Левашкевіч (Польшча), Алег Лойка (БССР), Мікалай Нікалаў (РСФСР), Аляксей Смаўлова (Польшча), Леў Шакун (БССР), Румяна Эўцімава (Балгарыя).

Каардынацыйны цэнтр МЗБ будзе ў Мінску. Там жа вырашана ў 1991 годзе правесці Устаноўчы сход.

Арганізацыйны сход заклікае беларусістаў розных краін ствараць нацыянальныя і рэгіянальныя камітэты МЗБ.

А Б В

Адбыўся Устаноўчы кангрэс Асацыяцыі беларускамоўных выкладчыкаў (скарочана АБВ) вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навуковых устаноў. Асноўная мэта АБВ — беларусізацыя вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы, укараненне ў жыццё Закона аб мовах у Беларускай ССР. У рабоце кангрэса прынялі ўдзел 63 выкладчыкі з Мінска і ўсіх абласных цэнтраў рэспублікі. Па сваім прафесійным профілі гэта не толькі гуманітары, але і выкладчыкі прыродазнаўчых і тэхнічных навук. Было абрана кіраўніцтва асацыяцыі ў складзе прэзідэнта — загадчыка кафедры палітэканоміі Беларускага тэхналагічнага інстытута прафесара У. Кулажанкі і двух віцэ-прэзідэнтаў — загадчыка кафедры гісторыі і тэорыі мастацтваў БДТМІ дацэнта М. Раманюка і дацэнта кафедры агульнай фізікі Мінскага педінстытута У. Туняка. Кангрэс зацвердзіў статут АБВ, у якім адзначаецца, што Асацыяцыя супрацоўнічае з усімі грамадска-палітычнымі арганізацыямі, якія падтрымліваюць ідэю беларускага нацыянальнага адраджэння.

УВАГА, КОНКУРС!

Беларускі рэспубліканскі савет па турызму і экскурсіях, Міністэрства культуры БССР і рэдкалегія штотыднёвіка «Літаратура і мастацтва» з 15 ліпеня па 15 лістапада 1990 г. праводзіць рэспубліканскі конкурс НА ЛЕПШУЮ БЕЛАРУСКАМОЎНУЮ ЭКСКУРСІЮ.

У конкурсе, згодна з палажэннем, перш за ўсё прымаюць удзел тыя бюро падарожжаў і экскурсій, дзе распрацаваны і праводзіцца экскурсіі на беларускай мове на тэмы культуры і мастацтва Беларусі. Метадычная дакументацыя, складзеная ў адпаведнасць з патрабаваннямі, павінна быць прадстаўлена ў Белсавет па турызму і экскурсіях не пазней 1 снежня 1990 г. Памер тэксту — не больш як 20 машынапісных лістоў на аднапалаттары гадзіны выдання экскурсіі.

Пераможцы конкурсу — творчыя групы экскурсаводаў, метадысты, аўтары тэкстаў і экскурсійных маршрутаў — будуць узнагароджаны ганаровымі граматамі Белсавета па турызму і экскурсіях і Міністэрства культуры БССР, а таксама грошавымі прэміямі ў памеры 350 рублёў (I месца), 200 рублёў (II месца) і 150 рублёў (III месца). Акрамя таго, пераможцы і найбольш актыўныя удзельнікі конкурсу атрымаюць памятныя падарункі.

УДАКЛАДНЕННЕ

У нумары «Ліма» за 6 ліпеня быў апублікаваны наш артыкул «Цана перамогі». Па недаглядзе ў тэксце яго дапушчана неадкладнасць. Замест сказа: «Гэта азначае, што ў рэспубліцы загінулі не конныя чвэрты, як мы прывыклі лічыць доўгія гады, а амаль конныя другі!» трэба чытаць: «Гэта азначае, што ў рэспубліцы загінулі не конныя чвэрты, як мы прывыклі лічыць доўгія гады. Беларусь, на самай справе, НЕ ДАЛІЧЫЛАСЯ амаль коннага другога!»

С. ПОЛЬСКІ,
С. МАЦІОНІН.

Толькі што вярнуўся я з Кубы, яшчэ трэба мне асэнсаваць вопыт вандроўкі, яе вынікі, але я ўжо не той самы чалавек, які, ледзь пачаўся травень, паехаў на далёкі карыбскі востраў з літаратурнымі ды чыста чалавечымі мэтамі. Вакол і ўва мне адчуваю шчымлівую

стужку аднаго дня, чорную стужку болю, якая працінае душу: на Кубе я наведваў дзяцей і мацярок Чарнобыля, тых бежанцаў ад «мірнага атама» і ад хранічна беднай медыцыны, няздольнай змагацца не тое што з найцяжэйшым бедствам стагоддзя.

Карлас ШЭРМАН

Чорная стужка болю

А БЕДСТВА нарабілі чалавек, бо хтосьці з пароды цароў матухны-прыроды «ўтаймаваў энэргію», задумаў тэхніку нават ніжэй свайго, нізкага, узроўню, хтосьці ўхваліў праект веку з палітычнае вышынні, адкуль як быццам усё відаць, іншыя бяздумна рабілі, потым атрымлівалі прэміі, узнагароды і афіцыйна-звонкія пацалункі за працу так сабе, эксплуатавалі, парувалі небяспечную, але ўсё-такі танную, як усё вакол, тэхналогію, каб апасяся бяды, знак якой мы ведалі хіба па заакіянскай кінахроніцы, па папярковых журавях японскай дзяўчынкі, забараняць інфармацыю, нават вядомую ў іншых краінах свету, і ўпарта не перадаваць сігнал трывогі ні сваім, ні так званым чужым. Бо калі і засвоілі штосьці, дык гэта інфармацыйную хімію (у сэнсе хімічыць з інфармацыяй). Яшчэ з апошніх дзён жажлівага красавіка 1986 года чуецца непачутае, але ўсё ж вядомае, кабінетнае: «Давайце не будзем панікаваць!» Або: «Вы што, хочаце сарваць Першамай?» Хтосьці і сёння не супраць, каб змоўклі птушкі, галасістыя птушкі новага часу, а маштабы трагедыі, відаць, не ўсвядомлены: як і раней, людзі жывуць усутыч з нябачнай атрутай, якая бязупынна, ненажэрна, слепа праглынае хвіліны, дні, гады жыцця.

Па дарозе ў дзіцячую бальніцу я мімаволі нібыта падключыўся да чарнобыльскае хвалі і прыгадаў не казку, а был, выпадак, які абпаліў долю і памяць людзей.

З ДАРЫЛАСЯ гэта не ў першы выбуховы, палымяна-атрутны дзень, калі радыенуклідныя аблокі пайшлі праз Беларусь, на Польшчу і Швецыю, на Атлантыку патроху ажно да берагоў Бразіліі, а назаўтра, калі стомлены дзень ужо адчуваў ззаду вечаровыя цені. Днём прагучала ўпершыню старое, вядомае з вайны слова: эвакуацыя. Прыпынцы сталага веку прыгадалі жахі сорак першага, іхнія сыны і дочки — галадранае маленства, а ўнукі — мо кніжку якую ці кіно пра «вайншук». Словам, дзе эвакуацыя, там і ліха. Дзе эвакуацыя, там і бежанцы. Афіцыйна казалі: «На тры дні». Прыгадайма знакамитае з першых дзён вайны: «Шапкамі закідаем!» Ці хто паверыў? Мабыць, так, гэта потым даведаліся, што назаўжды. Везлі жыхароў аўтобусам да суседніх раёнаў, да вёсак і мястэчкаў, якія пасля аказаліся «бруднымі».

Анэлія, якая збіралася пайсці пад шлюб праз тыдзень колькі, у чэрвені, доўга чакала аўтобус для эвакуацыі школьнікаў. Магчыма яна не там чакала з дзецьмі ці шафёр не туды паехаў. Урэшце нервы яе здалі, і яна загадала ісці за ёй лепшшу. Дзеці ўзрадаваліся, абрыдзела чакаць, яны пайшлі да блізкага шляху, а шлях рушыў сабе праз іржавы ад радыяцыі лес,

праз пагібельны лес іхняга маленства.

Вядома, яны не мелі рэспіратараў ці спецапраткі, нават ратаўнікі, пажарнікі іх не мелі. Анэлія верагодна, не ведала, што з кожным крокам праз лес на вочы дзяцей, як і на яе вочы, клаўся няўмольны пень Чарнобыля.

Тым часам дзеці прыціхлі, крыху баяліся тупаць насустрач нязнаннага вечара праз лес, які раптам, прынамсі, нечакана гэтак змяніўся да непазнавальнасці, ім здавалася, што гэта быў іншы, зусім чужы лес, што не ён калыхаў іх змалку вершалінным шэптам уночы, не ён усміхаўся ім спелымі журавінамі, вясковымі краскамі. Толькі наводзіў жах зрыжэлымі лапамі, глухім голасам, невядомай на слых моваю чужынца.

Анэлія супакойвала дзяцей, цешыла, фантазіравала ўволю, ілгала, трымала, як магла, душэўную раўнавагу і жадала аднаго: хай бы які аўтобус паявіўся, хай бы калёсы якія.

Праз пэўны час заўважыла, што згубіла сумачку з дакументамі, прыгадала, што на завароце шляху перашнуроўвала сабе чаравікі, мусіць, там згубіла, і пабегла па яе. Гэта было блізка, на хвілю беганіны, таму дзеці згадзіліся пачакаць.

Цені яшчэ не клаліся спаць у лесе, яны лёталі за дрэвамі нібыта наўздагон, як быццам сачылі за кожным яго крокам, хоць неба яшчэ не згасала над жахліваю цёмна-рыжай сцяной. Яна дайшла да заварту, знайшла згубу, нахілілася, каб падняць сумку, і скамянела: побач з ёю, наўзбоч шляху, чырванелі пад святлом крывавага захаву кінутыя бежанцамі партбілеты. Ашале-лая ад неверагоднага відовішча, Анэлія пабегла да дзяцей, ішла з імі да вёскі, дзе трэба было іх уладкаваць, потым сама трапіла ў Кіеўскую «лікарню», дзе дужа доўга лячылі яе, а ці вычылі, невядома, і добры чалавек, украінскі паэт, сабраў складкі на яе вясельле ў Саюзе пісьменнікаў Украіны, бо ўсё, што мелі маладзья, натуральна, засталася ў зоне бяды. А потым яна на радзіла мёртвае дзіця.

ДУМАЮ, што гэта быў не адзін трагічны выпадак.

Бежанцы у адчаі, з болем, бадай, упершыню ў краіне не кідалі, а адрывалі ад сябе партбілеты, а з імі таксама і веру.

Анэлія ў адчаі, ратуючы дзяцей, не разумела, не ведала, што цяжка псеў дзіцячае ды ўласнае здароўе, відаць, назаўжды.

Адказныя асобы, якія ведалі, што люд сур'езна захварэе, засакрэцілі інфармацыю, нават не абвясцілі, як трэба наводзіць сябе перад прывідам радыяцыі, нават не здолелі прыняць адказнасць на сябе з годнасцю.

І пад нябёсамі ўсё пшла навала, якую свет не бачыў, і пад нябёсамі звінуў ад болю

знявечаны, зрыжэлы лес...

Аўто імчалася па Гаване ў накірунку дзіцячае бальніцы ў другую нядзелю траўня, якраз калі востраў святкаваў Дзень маці: не было кубінца без кветак, не было кубінкі без мудрай усмешкі на вуснах, а вакол квітнелі ружовымі аблачынкамі магутныя паўднёвыя дрэвы хакаранда. Паявіліся Гаванскія могілкі, і я напярэй прыпыніцца на хвілю каля ўваходу. Народу — як у нас на Радаўніцу, светла-сумны настрой — таксама, але ўражвалі могілкі, так бы мовіць, большай цывілізаванасцю: вуліцы і мазаічныя тратуары, прыгожыя ды не бітныя ліхтары, добрыя ўказальнікі, сямейныя каплічкі з урнамі або саркафагамі, абразамі і лампадкамі, каталіцкія крыжы, цянстыя алеі, дагледжаныя садоўнікам клумбы і ўвогуле чысціня — усё гэта выклікала павагу і зайдзрасць. А людзі ўсё ішлі бясконца — пакланіцца маці.

І мы паехалі далей, таксама пакланіцца — пакутніцам Чарнобыля.

НАЙЛЕПШАЯ дзіцячая бальніца ў Гаване знаходзіцца ў гарадскім раёне Мар'яна, і мы трапілі ў галоўны корпус неўзабаве. Адрозна скажу: нам застаецца толькі марыць пра такую бальніцу, дзе спалучаюцца тры фактары: кваліфікацыя дактара, сучасная апаратура, спрыяльныя ўмовы ў сэнсе ўтульнасці жыцця, якасці ежы і магчымасцей забавляцца дзецям. Яны праходзяць глыбокую і складаную дыягностыку, адпаведнае лячэнне, а калі трэба, і хірургічнае ўмяшанне, і пазней аздаравленчыя вакацыі на курортах Карыбскага мора, але купацца можна ім адно ўвечары, калі кубінскае сонейка бяскрыўдна ўсміхаецца здалёк, на пачытай адлегласці ад ахвяр штучнага, прывіднага сонца.

Мне давялося зайсці ў кожную палату, гутарыць з чарнобыльцамі сам-насам (каб выказаліся шчыра, без прымусу з-за прысутнасці персаналу, ад якога так ці інакш хворыя залежаць), паглядзець абсталяванне, зазірнуць на кухню, весці размову з дырэктарам клінікі, доктарам Рабэрта Карпэ Салатэлам, з палатнымі медыкамі і сёстрамі, з выкладчыцамі рускай мовы, якія на час лячэння дзяцей працуюць перакладчыцамі, нават з ліфцэрамі бальніцы, і магу пэўна сцвердзіць: кубінцам — пашана і ўдзячнасць нашая, такое не забываецца.

Але — дужа няпроста зазірнуць у вочы дзецям, зазірнуць — і не страціць розум і мову,

Сціпная, маленькая Куба са сваімі складанымі эканамічнымі праблемамі ва ўмовах працяглай, зніжальваючай блокады прыме дзесяць тысяч дзяцей вялікай дзяржавы, якія трапілі ў пасткі Чарнобыля.

Таму я кажу і гатоў паўтараць: кубінцам — гонар і ўдзячнасць назаўсёды, нам — пякельны сорам: і за магчымасць падобнай трагедыі, і за ахвяры, спіс якіх несканчоны, і ўвогуле за вялікую дзяржаву з працягнутай рукою, за тое, што няма ўжо іншага, больш годнага выйсця.

Гавана — Мінск, травень 1990 г.

ды яшчэ не паказаць ім, што робіцца ў душы, а каб не паказаць, неабходна падысці з увзвужанай усмешкай і не забывацца на тое, што дзеці адчуваюць фальш за вярсту, што літасць уніжальная для тых, хто яе прымае паняволі, калі ўпершыню трэба прымаць яе, але ва ўласным стане — не свая, а чыясыці віна.

З першых ста сарака дзяцей, якія трапілі ў Гавану, чвэрць хварэе дужа: на пухліны лімфатычнай ці касцявой сістэмы, вока, палавых органаў (апошняе — у дзевяцігадовага хлапчука!), на шчытападобную залозу і органаў стрававання, на лейкемію і псіхічныя хваробы. Каторыя з іх засталіся без бацькі ці ўвогуле без бацькоў: гэта таксама дана за Чарнобыль, якая, вядома, не ўваходзіць у дзяржаўны каштарыс на так званую ліквідацыю.

З дзецьмі жывуць у бальніцы маці, іх дваццаць на сто сорак хворых. Мадонны рукатворнага пекла, на якое аказваўся здольным скажоны да найзлейшай карыкатурнасці сацыялізм, вынеслі і дасюль выносяць на сваіх нетрывалых плячах неверагодны цяжар Чарнобыля, які перайначыў іхні лёс з нязнанай жорсткасцю. Нягледзячы на тое, што ім дапамагаюць кубінскія жанчыны, перакладчыцы (а ці можна перакладаць боль? Такі боль?), што кубінская медыцына — адна з лепшых у свеце, што ўсё робіцца кубінцамі ад сэрца, што гэта, нарэшце, дзеля дзяцей, — яны на чужыне, па-за натуральнага асяроддзя, шмат хто з іх ніколі раней вёску не пакідалі, а на радзіме зусім свежыя магілкі, на радзіме родныя людцы, і пакутніцы нават не ведаюць, ці жывуць яны пад ўласным дахам, пад спрадвечным устоём жынцы, або пад чужым крылом эвакуацыі, пад іншым адрасам, ці здаровыя яны, ці нічога не здарылася з імі. Маці Чарнобыля пыталіся ў мяне наперабой, ці хутка паеду дахаты, ці вазьму — напрамілы бог! — іхнія лісты, бо даўнютка не прыходзіў да іх пасьольскі работнік, якому даручылі прыносіць і забіраць пошту. Адна з іх, бадай, наймаладзейшая, гожа я ды зграбная беларуская маці раптам заплакала: «Два месяцы нічога не ведаю!»

Зразумела, я забраў лісты. Даўно і толькі што напісаныя. З паўсотні лістоў скрухі і вадзеі.

Мала ім чужыны, дык яшчэ свае «адказныя работнікі» даюць чорную самоту. І слёзы адчаю. І бездапаможнасць.

Тым часам ва ўтульным кутку адпачынку хворыя дзеці глядзелі кубінскія мультыкі, але глядзелі яны нека дзіўна, моўчкі; нават калі ўзніклі смешныя сітуацыі на экране, то там, то сям чуўся стрыманы, нібыта вышвілы смех. Завітаў доктар, высокі мулат з добрымі дзіцячымі вачыма, і паклікаў Васіля, нязграбнага хлончыка, якому прыблізна гадоў дзесяць, з іх ужо чатыры — без бацькі. І Васіль уцёк, не хацеў ісці на працедуру, упарціўся, як мог, плакаў. Жанчыны па-мацярынску супакойлі яго і павялі да ліфта, дзе чакаў доктар.

Калі ліфт паехаў, я распятаў адну з жанчын:

— А чаму ён гэтак?

— Таму што немаведама як дазнаўся пра хваробу і ўсё разумее.

— А на што ён хворы?

— На рак вока. Сятчаткі.

Сапраўды, нічога на свеце не варта адной Васілёвай слязіны...

Нагзённыя рагкі

Мікола ЯНЧАНКА

Бэры

У дзяцінстве, хлапчуком,
Не дасце мо веры,
Спрытна, цераз частакол
Лазіў я у бэры.
У каго, лепш памаўчу,
Спелі грушы тыя:
Во — амаль па гарлачу
Бэры залатыя.
Іх дзядуля вартаваў
Да таго старэчы,
Што і ўлетку загараў
На гарачай печы.
А на страх нам, хлапчукам,
Ён — палітык тонкі —
З будкі крыху вытыркаў
Чорныя валенкі.
Ды убачыўшы, як дождж
Мы валенкі тыя,
Здагадаліся мы ўсё ж,
Што яны пустыя.
Быў адкрыты шлях прамы,
Хоць і рвалі ўмеру,
Ды спазналі ўсё-ткі мы,
Што такое бэры.
Бэры — гэта пах і смак
(Успомню — сэрца ные),
Растаюць аж на зубах
Грушы наліўныя.

Калі б хто сказаў раней,
То не даў бы веры,
Што калісьці да мяне
Самі прыйдуць бэры.
Ды чарнобыльскі ўдар
Грымнуў-рыкнуў зверам —
І пасьпаліся з хмар
І блакіту бэры.
Рвуцца ў шчыліны да нас,
Цераз форткі, дзверы,
І ўначы, і ў дзённы час
Бэры, бэры, бэры...
Быць бядае!
Вунь лёс вядзе
Смерць людскому роду.
А народ маўчком ідзе
Да труны, да зводу.

* Бэры — адзінка вымярэння радыяцыі.

Сяргей КРЫШТАПОВІЧ

Малітва

Наш бог!
Больш нашых сэрцаў
Малітоўным плачам званоў
Б'е набат на ўвесь Свет!
Сусвет, слухай!!!
Кружачы, ад Біблейскіх часоў,
Прагна чакаюць Апакаліпсіка!
Чорнымі хмарами кружаць яны
Над Беларускай Руссю...
Вялікае гора радыеактыўным
попелам,
Лягло на твары нашых дзяцей!
Лёс Хірасімы, стократ
памножаны,
Цісне на плечы,
Дранцеюць рукі,
Стыне кроў...
Але ж Вера,
Звышчалавечая Вера
У моц нашай любові да нашых
дзяцей,
Нашых матуль,
Нашай святой Зямлі —
Вяртае Сусвет!
Мы, людзі краіны Белых
Буслоў,
Звяртаемся да Вас,
Жыхароў планеты,
Зліць волю кожнага сэрца ў
адзіны
Бязмежны паток дабра!
Калі кожны зробіць крок да
Сонца — Мы пераможам!

З заснаваннем розных пльняў грамадскай думкі і асабліва з заснаваннем у Расійскай імперыі ў пачатку XX стагоддзя палітычных партый, палітычная барацьба паміж партыямі і рознымі пльнямі ўнутры саміх партый, жаданне жонкай партыі павялічыць уплыў на розныя групы насельніцтва, колькасць членаў і прыхільнікаў прывяло да шырокай эпідэміі «ярлыквой хваробы». Людзям з нізкім адукацыйным узроўнем цяжка было разабрацца ў шматлікіх праграмах і тактыцы той ці іншай партыі. Больш даходлівымі былі разнастайныя мянушкі, магчыма, і не зусім зразумелыя, але часам з'едлівыя, якія ляпіліся ідэйным праціўнікам і якія аб'ектыўна выпрацоўвалі ў чытача адмоўныя адносіны да гэтых «праціўнікаў». З другога боку, мянушкі прасцей было наляпіць і ў тым разе, калі не было пэўных аргументаў, каб даказаць сваю правату.

У 1897 г. у Польшчы была створана новая палітычная партыя «Нацыянальна-дэмакратычны саюз». Лідэрамі партыі былі Грабскі, Дмоўскі, Баліцкі, Паплаўскі, Студніцкі і іншыя. У гістарычнай літаратуры членаў гэтай партыі звычайна называюць нацыянал-дэмакратамі, часцей народцамі ці, скарачана, эндэмамі. Згодна з ацэнкамі сучаснай камуністычнай партыйнай гістарыяграфіі, гэта была «рэакцыйная, шавіністычная партыя польскай буржуазіі». Другі варыянт: яна з'яўлялася «галоўнай, рэакцыйнай, нацыяналістычнай партыяй польскіх памешчыкаў і буржуазіі, цесна звязанай з каталіцкай царквой». І яшчэ. Народцаў «дэкаравалі лозунгі «Класавая гармонія» і «нацыянальных інтарэсаў», імкнуліся падпарадкаваць сваю ўплыў народнай масе».

Спачатку партыя намагалася дабіцца незалежнасці Польшчы, але далей, «напалоханая ростам рэвалюцыйнага руху, змяніла (погляды) патрабаваннем куртай аўтаноміі ў рамках самадзяржаўнага рэжыму». Прадстаўнікі гэтай партыі выбіраліся дэпутатамі Дзяржаўнай Думы, дзе актыўна праводзілі сваю палітыку.

У. Ленін у рабоце «Выборы в Думу и тактика русской социал-демократии», надрукаванай напярэдадні 5-га з'езда РСДРП 27 сакавіка 1907 г., пісаў: «У Думе стаяць на баку рускіх лібералаў не з палітычных перакананняў, а па меркаваннях апартунізму толькі польскія «чарнасоценцы» — партыя «народных дэмакратаў», якія ў Польшчы ўсімі сродкамі, да даносяў (у 5-м выданні тут устаноўлена яшчэ слова «лакаутаў») і забойстваў уключна, выдчу барацьбу супраць рэвалюцыйнага пралетарыяту».

На 5-м (Лонданскім) з'ездзе РСДРП (сакавік — май 1907 г.) была прынята спецыяльная рэзалюцыя «Аб народовай дэмакратыі», у якой падкрэслівалася неабходнасць «нястомнага і бязлітаснага выкрыцця контррэвалюцыйнай, чарнасоценнай фізіяноміі і дзейнасці нацыянал-дэмакратаў, як саюзнікаў царызму ў барацьбе з рэвалюцыяй».

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, з абвясненнем незалежнасці Польшчы, «Нацыянальна-дэмакратычны саюз» быў перайменаваны ў «Народна-нацыянальны саюз». Як палітычная партыя, Саюз меў значны ўплыў на ўсе бакі жыцця Польшчы, а адзін з яе лідэраў Раман Дмоўскі (1874—1939), які яшчэ да рэвалюцыі быў дэпутатам Дзяржаўнай Думы, у 1918 г. стаў міністрам земляробства Польшчы, потым міністрам фінансаў, узначальваў урад рэспублікі.

Па Рыжскім міры Беларусь была падзелена паміж Польшчай і РСФСР. У Беларускай ССР і Заходняй Беларусі меліся сілы, якія лічылі прымушова падзел Беларусі на дзве часткі незаконным і ненармальным. Дзеячы нацыянальнага руху, урад Беларусі ўважліва сачылі за падзеямі, якія адбываліся ў Заходняй Беларусі, за нацыянальным і рэвалюцыйным рухам, дзяржаўнай палітыкай польскага кіраўніцтва. Пры Інбелкульце была ўтворана спецыяльная камісія па вывучэнні Заходняй Беларусі, выдавалася адпаведная літаратура. У 1927 г. у Мінску быў выдадзены на рускай мове зборнік артыкулаў пад назвай «Западная Белоруссия». Мэта выдання гэтага зборніка, на маю думку, пераклікаецца з мэтай выдання брашуры М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» (1919 г.), у якой гістарычна абгрунтавалася права Беларусі на самастойнае дзяржаўнае існаванне. Брашура М. Доўнар-Запольскага, як слухна пісаў У. Пічэта ў 1921 г., з'яўляецца «мемарыялам», памятнай запіскай, якая ставіла мэтай

У Беларускай гістарыяграфіі «нацыянал-дэмакратамі» (скарочана «нацдэмамі») звычайна называюць асоб, якія ў 20-я—30-я гг. абвінавачваліся ў беларускім нацыяналізме. Гэты тэрмін ужываецца толькі на Беларусі і толькі для характарыстыкі беларускага нацыяналізму, але ж яго не паходжанне не раскрываецца. Паспрабуем знайсці гістарычныя карані паходжання гэтага тэрміна.

НАЦДЭМАУШЧЫНА І НАЦЫЯНАЛІЗМ: ХІМЕРА І ФАКТЫ

азнаёміць грамадскасць і ўрады Заходняй Еўропы з Беларуссю, паколькі ведалі дзяржаву Вялікае княства Літоўскае, а не Беларусь, якая была часткай гэтай дзяржавы. Выданне зборніка «Западная Белоруссия» на рускай мове значна пашырыла кола чытачоў, гаварыла ім пра мінулае і сучаснае становішча заходняй часткі Беларусі, нагадвала, што гэта спрадвеку беларускія, а не польскія землі, як гэта трактавалася ў польскай афіцыйнай гістарыяграфіі. У гэтым зборніку мы знойдзем шмат звестак па палітычнай гісторыі Беларусі (аўтар А. Цвікевіч); вялікі артыкул У. Пічэты па гісторыі, эканамічным развіцці, класавай структуры грамадства, па гісторыі адукацыі, школы, царквы, рэвалюцыйнага руху; артыкул Б. Вансоўскага, прысвечаны гісторыі і сучаснай дзейнасці палітычных партый у Заходняй Беларусі. У зборніку маюцца карты, у тым ліку этнаграфічныя. Просты пералік артыкулаў сведчыць аб тым, што беларускія навукоўцы ўсебакова вывучалі Заходнюю Беларусь.

Пасля смерці У. Леніна І. Сталін разгарнуў шалёную барацьбу за адзіналаддзе. Дзеля гэтага ён высунуў лозунг аб абстрактнай класавай барацьбе пры паступовым руху да вышэйшага сацыялізму. Практычная рэалізацыя гэтага лозунга ў жыццё пачалася з масавага вышуквання класавых ворагаў, «левых» і «правых» апазіцыянераў, апартуністаў, нацыяналістаў і г. д. Менавіта ў гэтыя гады пачалося ганебнае цкаванне большай часткі беларускай інтэлігенцыі. Агонь быў сніраваны ў першую чаргу супраць дзялячоў навукі, літаратуры, мастацтва за руплівасць аб мове, культуры, гісторыі свайго народа. Іх пачалі абвінавачваць у беларускім ды яшчэ і буржуазным нацыяналізме.

У 20-я гады, з заснаваннем Інбелкульту, БДУ, беларуская навуковая думка атрымала магчымасць рэалізавацца ва ўсіх галінах навукі. Работы па беларускай гістарыяграфіі У. Пічэты раскрылі, што ўжо зроблена па гісторыі Беларусі, намецілі асноўны напрамак далейшага развіцця гістарычнай навукі. А. Цвікевіч выдаў грунтоўную манаграфію па гісторыі грамадскай думкі на Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. Няма магчымасці пералічыць дасягненні беларускіх навукоўцаў, бо іх працы з'яўляюцца пакуль што здабыткам пацукоў у спецхранах.

У 20-я ж гады з наганамі і шаблямі ўварваліся ў навуку і асядлаі яе «малодыя марксісцкія парасткі» (М. Пакроўскі), якія ў першы паслярэвалюцыйны гады скончылі розныя хуткатэрміновыя камвузы, дзе грунтоўна падкаваліся ідэалагічна. Менавіта яны пад лозунгам аб абстрактнай класавай барацьбе ішлі ў першых радах барацьбы «з глыбока ўходзячымі нацыянальнымі каранямі» беларускай гістарычнай навукі. Вось тут і ўзнікае мянушка «нацыянал-дэмакрат», а ўлічваючы, што ў тых гадах была яшчэ і хвароба на скарачванні, дык проста «нацдэм». Калі разгледзець абвінавачванні, якія прад'яўляліся беларускім інтэлігентам, дык няцяжка заўважыць, што яны поўнасю супадалі з ацэнкамі дарэвалюцыйнай сацыял-дэмакратычнай і сучаснай камуністычнай партыйнай гістарыяграфіі польскага «Нацыянальна-дэмакратычнага саюза». Менавіта назва і палітычная накіраванасць дзейнасці гэ-

тай партыі далі падставу для ўзнікнення ярлыка «нацыянал-дэмакрат».

На грунце «Інтэрнацыяналізму» ішла барацьба на два франты: супраць «контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму» і супраць «вялікадзяржаўнага шавінізму». Некаторыя гісторыкі, публіцысты, партыйныя, дзяржаўныя дзеячы ў запале крытыкі так выстарчаліся ў сваіх абвінавачваннях, што дагаворваліся да абсурду. Так, старшыня Беларускага таварыства гісторыкаў-марксістаў В. Сярбента (доктар гістарычных навук без абароны дысертцыі, акадэмік АН БССР з 1931 г.), З. Поташ (навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б, які прышоў у кампартыю з Бунда) і нехта Я. Сякерская надрукавалі ў газеце «Правда» (28 снежня 1930 г.) артыкул «Белорусский национал-демократизм на идеологическом фронте БССР», у якім пісалі: «Класавая барацьба на дадзеным этапе надзвычай дужа актывізавала мясцовы беларускі нацыянал-дэмакратызм, які выступае часта адзіным фронтам з вялікадзяржаўным шавінізмам супраць дыктатуры пралетарыяту». І далей. «Своеасаблівацю контррэвалюцыйнай ідэалогіяй беларускага нацыянал-дэмакратызму на дадзеным этапе з'яўляецца тое, што ён мае тэндэнцыю да ідэйнага зрошчвання з вялікадзяржаўным шавінізмам... што знайшло свой канкрэтны выраз у фактах узамежнай падтрымкі вялікадзяржаўнага і беларускага нацдэмаў, асабліва ў БАН». Названыя аўтары, не саромеючыся, пісалі, што барацьба супраць нацдэмаў і рускіх вялікадзяржаўнікаў — гэта правядзенне ў жыццё лінёнскай нацыянальнай палітыкі. У артыкуле ахайваюцца многія беларускія навукоўцы, дзяржаўныя дзеячы, у тым ліку і члены кампартыі, якія, па словах аўтараў, «пераўтварыліся ў агентаў контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму ў радах КП(б)Б». Сярод «ворагаў» у артыкуле называюцца прозвішчы Ігнатюскага, Баліцкага, Прышчэпава, Жылуновіча, Некрашэвіча, Доўнар-Запольскага, Цвікевіча, Даўгяля, Гарэцкага, Лёсіка, Ластоўскага, Дурнаво і Цвяткова («вялікадзяржаўныя агенты і саветызцы беларускай мовы, супраць гегемоніі пралетарыяту ў развіцці беларускай мовы»). Аўтары нагаданага артыкула, акрамя тэрміна «нацдэм», ужывалі і такія, як «нацыянал-апартуністы» (агенты нацдэмаў у партыі), «нацыянал-фашысты».

Тэзіс, што «нацдэмы жадалі зрабіць Беларусь фарпостам у змаганні з дыктатурай пралетарыяту», што яны намагаліся рэстаўраваць капіталізм у БССР з дапамогай іншаземнай інтэрвенцыі, што «нянавісць да сацыялізму прывяла да саюзу вялікадзяржаўнікаў і нацдэмаў», быў шырока распаўсюджаны ў беларускай гістарыяграфіі канца 20-х і ў 30-я гг.

Навукоўцы з Інстытута гісторыі партыі і Таварыства гісторыкаў-марксістаў ішлі ў першых шэрагах гэтага ганебнага дкавання беларускай інтэлігенцыі. «Выкрывацелі» былі і сярод пісьменнікаў, дзеячоў розных галін навукі і культуры.

«Выкрывалі» не толькі беларускі, але і польскі, яўрэйскі, літоўскі буржуазны нацыяналізм, а таксама рускі вялікадзяржаўны шавінізм.

Сярбента і Поташ, добра прыклаўшы рукі да пагрому так званых нацдэмаў, самі аказаліся ў сярэдзіне 30-х гг. ахвярамі сталіншчыны і правялі шмат гадоў у месцах «не столь удаленных». Пасля рэабілітацыі, у пачатку 60-х гг., на партыйных сходах у Інстытуце гісторыі АН БССР яны з абурэннем выкрывалі і асуджалі сталіншчыну (як у свой час нацдэмаўшчыну).

Пагромшчыкі вышуквалі не толькі нацыянал-дэмакратаў, але і тых, наго можна было абвінаваціць ва «ўхілах». Так, згодна з рашэннем сакавіцкага (1926 г.) пленума ЦК КП(б)Б, пачалася правёрка палітычнай дзейнасці беларускай інтэлігенцыі. У Інбелкульце А. Цвікевіч, К. Міцкевіч (Якуб Колас), Я. Лёсін былі прылічаны да нацыянал-дэмакратаў, А. Смолі абвінавачваўся толькі ў нацыянал-дэмакратычным ухіле, І. Луцкевіч (Янка Купала) — у лева-народніцкім ухіле. У БДУ прафесара Д. Жарынава абвясцілі нацыянал-дэмакратам, у І. Перэльмана выявілі толькі яўрэйскі нацыянал-дэмакратычны ўхіл, у Я. Калітоўскага — беларускі нацыянал-дэмакратычны ўхіл і г. д. («Коммунист Белоруссии», 1990, № 4). Цяжка нават сказаць, чаго тут было больш: дурасці і лухты, ці цыннізму і чалавечай подласці. Усеагульнае вар'яцтва, ахапіўшае грамадства ў сувязі з рэалізацыяй ў жыццё лозунга аб абстрактнай класавай барацьбе, усеагульнае падазронасць, не проста нецярпнасць, а зьярмая нянавісць да іншадумцаў, разрабніла грамадства на варожыя групы, якія ў барацьбе за выжыванне вылівалі на галовы адна другой цяжры памылу. І ці толькі гэта...?

Сёй-той з гісторыкаў зараз спрабуе ўскласці віну за гэты разгуд толькі на некаторых адказных рэспубліканскіх работнікаў. А дзе ж быў ЦК КП(б)Б, ягонае кіраўніцтва? Няцяжка зразумець, што гэтыя ганенні на інтэлігенцыю натхняліся кіраўнікамі партыі і ўрада Беларусі. Цкаванне соцець прадстаўнікоў беларускай навукі, літаратуры, культуры вылілася ў масавае звальненне іх з работы; камуністы былі выключаны з партыі, многія трапілі за краты, высланы ў Сібір.

Так званыя нацдэмы выступалі супраць гісторыкаў, якія спрабавалі адраджаць канцэпцыю мінулага Беларусі з пазіцыі расійскай вялікадзяржаўнасці. Паказальным з'яўляецца хоць бы назва артыкула А. Цвікевіча: «Зноў «Западная Россия» («Польмя», 1926, № 2). Менавіта так у дарэвалюцыйнай рускай вялікадзяржаўнай гістарыяграфіі называлася Беларусь. Але гісторыя паўтараецца. Прадстаўнікі «Памяти», «Отечества» настойліва адраджаюць канцэпцыю гісторыі Беларусі як гісторыю «Западной России», канцэпцыю аб «трех ветвях русского народа». Так, лістоўка, якая распаўсюджвалася лінёнградскай «Памятью», называлася «Кризисное состояние триединой русской нации». Што можна сказаць на гэта? Жывы курылка!

Кожны навуковы тэрмін мае адпаведны сэнсавы змест. Але змест паняцця з цягам часу звычайна змяняецца і ўжо не адлюстроўвае першапачатковага значэння. Такое, на маю думку, здарылася і са зместам паняцця «нацыяналізм». Вядомы рускі гісторык П. Мілюноў у рабоце «Очерки по истории русской культуры», напісанай у канцы XIX ст., спецыяльна разгледзеў змест тэрмінаў «нацыянальны, нацыянальнасць» і «нацыяналістычны, нацыяналізм». Трактоўка П. Мілюноўа гэтых паняццяў грунтоўна адносілася ад таго часу, які ўладаваў у іх многімі сучаснымі савецкімі гісторыкамі і публіцыстамі. «Тэрмін «нацыянальны» «нацыянальнасць» ужываюцца мною, — пісаў П. Мілюноў, — у звычайным сэнсе: адносіны да нацыі, уласцівыя нацыі. Тэрмін «нацыяналістычны», «нацыяналізм» я ўжываю ў сэнсе прыродных пачуццяў: ставіцца спададліва да нацыянальных рысаў; спачувальныя адносіны да нацыянальных асаблівасцяў». Такім чынам, паняцце «нацыяналізм» П. Мілюноў ужываў у станоўчым, а не адмоўным сэнсе. Але нагаданае паняцце згубіла свой першапачатковы змест. Магчыма, што менавіта ў 20-я гг. не вельмі адукаваны прапагандадысты сусветнай рэвалюцыі і бязроднага класавога інтэрнацыяналізму («пролетаріат не имеет Отечества»), абіраючыся на той прычып, што пры сацыялізме адбываецца усё наадварот, сізлілі першапачатковы змест гэтага паняцця, ужываючы яго толькі ў адмоўным сэнсе, што з'яўляецца характэрным і для сучаснай савецкай гістарыяграфіі.

На X з'ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі Ніл Гілевіч прапанаваў «забараніць у нас на Беларусі карыстацца сёння паняццем «беларускі нацыяналізм». Сапраўды, трэба пераасэнсаваць змест тэрміна «беларускі нацыяналізм», удыхнуць у паняцце новы, сучасны сэнс, які ўжываецца ва ўсім свеце, разумеючы «беларускі нацыяналізм» як клопат і турботу аб беларускім народзе, ягоным дабрабыце, лёсе, як гонар за свой народ, мову, культуру, разумець усё гэта як унутранае, прыроднае пачуццё чалавека.

Юрый ДРАГУН,
дацэнт кафедры гісторыі СССР
дасавецкага перыяду
БДУ імя У. І. Леніна.

16 ліпеня спаўняецца 50 год пэртэсе Ніне ЗАГОРСКАЙ. Рада СП Беларусі павіншавала юбілярку з гэтай датай і пажадала ёй усяго самага добрага ў жыцці і творчай працы.
Супрацоўнікі «ЛіМа» далучаюцца да гэтага віншавання.

Памяці Пушкіна

Трэці раз у Магілёве прайшло Пушкінскае свята паэзіі. Да помніна паэту былі ўскладзены кветкі. Слова пра А. С. Пушкіна сказалі выкладчык педінстытута В. Стальмахоў, сакратар абласнога аддзялення СП БССР І. Аношкін, А. Мельнінаў, В. Дашкевіч, а таксама члены літаб'яднання «Прыдня-проўе» А. Сівакоў, Э. Мядзведзі, кіраўнік літаб'яднання пры шматтыражцы «Трудавая слава» В. Вераб'ёва прачыталі свае творы.

У вёсцы ж Цялуша Бабруйскага раёна, дзе пахавана ўнучка паэта Н. Варанцова-Вельямінава, адбылася літургія ў адноўленым храме, узведзеным некалі на сродкі Наталлі Міналаёўны.

У свяце прыняў удзел былы выпускнік Цялушскай школы М. Аўрамчык.

А. НОВИК.

Новы зборнік вершаў Дануты Бічэль-Загнетавай «А на Палессі». Хораша, сціпла, што характэрна для кніг гэтай паэтки, аформлены. З чым жа сустранемся мы тут? Якой убачым лірычную герайну? Якімі пачуццямі перапоўнена яе душа? Прачытаеш кнігу — і адбудзецца судакрананне з вялікімі, глыбокімі пачуццямі, апантанай страснасцю. І найбольш — з болам. З-за атручанай зямлі, з-за абяздоленай душы народнай, з-за чэрстваці людской, адзіноты, нявер'я, стомы. Усё часцей іржа пакуты раз'ядае нашыя ўсмішкі, нашыя светлыя мары, надзеі. Якія калекі страшнейшыя: ад якіх палахліва адводзіш вочы ці — душу? Якія рубцы на сэрцы небяспечныя: ад інфаркту ці — ад страт?

...У сэрцы самотнай жанчыны залішне ахоўнага болю.

«Атрутай атруцілі» хвалі Нёмана. А ён «падзяліўся атрутай з зямелькай і з плоткай і з рутай». І з намі. Якімі светлымі былі вершы наднёманскай псяняркі пра гэты чуд беларускай прыроды, пра чысціню і светласць яго хвалю, яго гаючых крыніц! Наогул, гэта непадзельна: Нёман і лёс лірычнай герайні. Магутна, радасна плыў бацька рэк беларускіх «праз сэрца». Як жа зараз яго, атручанана, не пусціць у душу?

У вершах не проста жаданне знайсці нейкае вызваленне, а актыўная нягода:

Я супраць — няпраўды

замнога, Вялікі, нават нейкі ваяўнічы аптымізм характэрны для паэзіі Дануты Бічэль-Загнетавай. Так і пераплаўяе, бушуе вясновым крыгаломам у сэрцы лірычнай герайні ўпэўненасць у правасце жыцця імклівага, неспакойнага, разбуджанага. Сапраўдны «настрой паўнаводнай ракі».

Непераадоўная прага жыць наўнакроена асветлена імкненнем ізноў зраджыцца з вобразамі найдаражэйшымі з дзяцінства, адраджыцца ў іх:

Святочны, сонечны ўсенькі,

на цёплай, шчодрой расе
Узары мяне плугам, з сьвянёк
жытам засеі.

Як лірыка паэтки кроўна звязана з народнай песняй, так і лёс яе герайні пераплецены з лёсам зямлі роднай. А зраджэнне гэта асвятляецца каханнем. Такім жывым. І ўжо таму прыгожым. І амаль заўсёды балючым. Найважнейшая сутнасць жанчыны выяўляецца ў каханні. Калі яна шукае сябе

чэль-Загнетавай, выбралі «шлях да людзей».

Гэтая апантанасць, веліч спраў і дум і нараджала тых, хто стаў славай зямлі беларускай, людзей-празораў, чые імёны палаюць яркімі светачамі, нязгаснымі зоркамі. Гістарычныя баллады, прысвечаныя Рагнедзе, князю Ізяславу, Ефрасіні Полацкай, Скарыне, выклікаюць гонар за вялікую

Як зімаваць без надзеі, без ласкі?..

І гэтак «зімаваць» адтуль, з глыбіні цяжкага жыцця вяскованага, дзе адзінокая жанчына з жахам сустракае найпрыгажэйшы дар прыроды — першы снег. Бо як цяжка ёй адной! Усе клопаты накіраваны на тое, каб выжыць, каб дачакацца вясны. Быццам сама вясна, без працы, і накорміць і абгарэе. Таму «зімаваць» чытаю

«Край наш трымаецца на апантаных»

Д. Бічэль-Загнетава. «А на Палессі». Вершы, баллады. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1990.

ў іншым, то гэтым ставіць пад сумненне дадзены звыш сэнс свайго існавання.

Моцна змянілася лірычная герайна паэтки! Як і не было той вясенняй гарэзлівасці, зайздроснага ўмення ўсё асвятліць па-народнаму мудрай і па-маладому лёгкай усмішкай. Пасталела. А маладой засталася — ранімай, горда безабароннай. І ў той жа час упэўненай і мошняй. Ад магутнага бунтарскага духу змагаркі Цёткі і ад пяшчотнай кволасці жанчыны Цёткі.

Для Д. Бічэль-Загнетавай заўсёды характэрна імкненне вышэйшай пазіцыі мінулае зямлі нашай. Гісторыя цікавіць паэтку не толькі таму, што гэта тое, што было, а таму, што з'яўляецца каранем для жыцця цяперашняга і будучага. Шмат вершаў пра тых, чые імёны захаваў час, змяшчае раздзел «Маладзік над шыхтам стагоддзяў». Якая справядлівая праўда ў гэтым радку: «Край наш трымаецца на апантаных». Яны — наша сіла, смеласць, сумленне. Яны рухаюць жыццё. Яны зберагаюць каштоўнасці мінулага, бо калісьці, як сёння герайна вершаў Д. Бі-

нашу гісторыю, за няскоранасць духу слаўных продкаў, за іх служэнне вышэйшым ідэалам чалавечнасці, сваёй зямлі.

Асабліва ўравае балада «Ефрасіня Полацкая». Вобраз «духоўнай княгіні» «дух уздымае ў нашчадкаў». Хвалюе «Літанне» — не проста малітва, просьба літасці. Бо звернута да нашага роднага слова. Нізка вершаў «Дубулты. Лета. Мора і сонца самоты» асветлена гаючым летнім сонцам, аблашчэнным добрым «свойскім мядзведзем» морам. І ўсё ж і тут ізноў боль. Самотныя і мора, і сонца.

Часам гучыць нейкая шчымлівая і знарок бесклапотная лёгкасць, у якую нялёгка верыць:

Чым памяць аб мінулым,
лепш малады ліцвін...

Хіба побач са слязой, што «залье агонь», гэта можа быць шчырым? Але галоўнае нам, зямным, звычайным людзям, — вучыцца нікога не асуджаць за імкненне да шчасця. А як яна прагне гэтага шчасця, лірычная герайна Дануты! І не толькі для сябе.

Ізноў матывы безнадзейнасці:

як «выжыць». «З плачу памерці не ўмеда», — прызнаецца паэтка вуснамі лірычнай герайні.

Не проста павучанні, а згусткі вопыту ў вершы «Лепей»: Сон саладзейшы напалапам, як і яблык.

Лепш з грыбніком хадзіць па грыбы, чым з асенняю песняй.

Песня дуэтам гучыць прыгажэй, чымся сола. Снедаць, палуднаваць і галадуху спраўляць лепей на пару.

Як прыйшла лірычная герайна Дануты ў паэзію з песні, так і жыве з ёю: «памяняла жыццё на песню», «мяне ўздавала песня».

І пра мову паэтки не сказаць нельга. Чыстай вады беларускай, не разбаўленай, не засмечаная. Ад разумення, пэўна, што толькі гаючыя лекі родных моўных крыніц наталяюць смагу на родным слове, а тое, што ўпадае ў яго плынь з чужых палёў, — гэта сцёкі. Часам жалезным скрыгатам урываюцца словы-чужыцы ў моўную беларускую спеўнасць.

А ў Дануты вяртанне ў паэзію забытых намі, замененых на «правільна-чыстыя беларускія» адваведнікі слоў-фарбаў, слоў-вобразаў, слоў-песняў.

11—12 мая ў Мінску ў Доме літаратара прайшла рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная надзённым пытанням адраджэння роднай мовы. Правялі канферэнцыю ТБМ імя Ф. Скарыны і Міністэрства народнай адукацыі БССР. Інфармацыя пра яе была змешчана ў «ЛіМа» 18 мая. Сёння прапануем увазе чытачоў пастанову канферэнцыі.

ПАСТАНОВА

рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Дзяржаўнасць беларускай мовы: праблемы і шляхі ажыццяўлення»

1. Канферэнцыя выступае з ініцыятывай стварэння аргкамітэта па арганізацыі і правядзенні сумеснага пасяджэння творчых саюзаў БССР, АН БССР, Міністэрства народнай адукацыі БССР, Міністэрства культуры БССР, Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны і іншых грамадска-культурных арганізацый і аб'яднанняў рэспублікі, а таксама Вярхоўнага Савета БССР, Савета Міністраў БССР, ЦК КПБ, прафсаюзных арганізацый з парадкам дня: «Аб беларусізацыі грамадска-палітычнага і духоўнага жыцця ў рэспубліцы».

2. Канферэнцыя падтрымлівае прапанову аргкамітэта Міжнароднай асацыяцыі беларусаў аб правядзенні ў 1990 г. з'езда прадстаўнікоў беларускіх нацыянальна-культурных арганізацый, якія дзейнічаюць у БССР і за яе межамі. Месца правядзення з'езда — Мінск або Полацк.

3. Канферэнцыя выказвае падтрымку міністру народнай адукацыі БССР у разгортванні беларусізацыі школы ўсіх тыпаў і спадзеецца, што гэта работа будзе паскорана і завершана ў мінімальны тэрміны, вызначаныя Законам аб мовах Беларускай ССР.

4. Канферэнцыя звяртаецца да народных дэпутатаў СССР ад Беларусі, народных дэпута-

таў БССР, народных дэпутатаў мясцовых Саветаў з прапановай ствараць на платформе ТБМ імя Ф. Скарыны раённыя, гарадскія, абласныя і саюзна-рэспубліканскія дэпутацкія клубы і настойліва дамагацца палітычнага ажыццяўлення Закона аб мовах Беларускай ССР у мінімальны тэрміны.

5. Улічваючы надзвычайную моўную сітуацыю ў Беларусі і стан беларускай мовы, якая стаіць на мяжы знікнення з-за недаўнабачнай і валонтарысцкай нацыянальна-культурнай палітыкі рэспубліканскіх органаў улады ў апошнія дзесяцігоддзі, канферэнцыя лічыць, што Закон аб мовах у Беларускай ССР мае вяршэнства над Законам аб мовах у СССР, у прыватнасці, у раздзелах агульных палажэнняў аб статусе рускай мовы ў БССР не як афіцыйнай мовы, а як мовы міжнацыянальных зносін. Канферэнцыя заклікае народных дэпутатаў БССР прытрымлівацца ў заканадаўчай і кантрольнай дзейнасці тэзісаў аб вяршэнстве Закона аб мовах у Беларускай ССР перад аналагічным саюзным Законам.

6. Канферэнцыя лічыць, што артыкулы 6, 7 Закона аб мовах у СССР (аб свабодзе выбару бацькамі вучняў мовы навучання) не адпавядаюць высародным задачам адраджэння

і развіцця беларускай нацыянальнай школы ў БССР і заклікае Вярхоўны Савет БССР, народных дэпутатаў БССР, а таксама Міністэрства народнай адукацыі рэспублікі дамагацца тэрміновага адкрыцця беларускамоўных школ усіх тыпаў прапарцыянальна нацыянальнаму складу насельніцтва Беларусі і забеспячэння іх усім неабходным для работы.

7. Канферэнцыя рашуча выказваецца за пераход на беларускую мову «Сельскай газеты», «Фізікультурніка Белоруссии», абласных і раённых газет Брэстчыны і Гродзеншчыны, шматтыражак АН БССР і ўсіх ВНУ рэспублікі, а таксама за друкаванне новых перыядычных выданняў, якія ўзнікаюць у Беларусі, на беларускай мове (за выключэннем тых, якія маюць быць заснаваны нацыянальна — культурнымі таварыствамі іншамоўнага насельніцтва рэспублікі).

8. Канферэнцыя звяртаецца да рэдакцый выданняў «Літаратура і мастацтва», «Наша слова», «Крыніца», «Маладосць», «Полымя», «Беларусь», «Нёман», «Вожык» і інш. з заклікам змяшчаць на сваіх старонках матэрыялы, якія б выкрывалі прыставаўцаў, кар'ерыстаў, рэнегатаў, што дзеля асабістых выгод і бесклапотнага існавання здраджалі роднай мове, пазбаўляючы яе грамадзянскіх правоў і ўжытку ў побыце і на службе, спараджаючы з пакалення ў пакаленне ўсенародны духоўны Чорныль.

9. Канферэнцыя лічыць неабходным: распрацаваць канцэпцыю беларускай нацыянальнай школы. Як састаўная яе частка ў першачарговым парадку павінна быць распрацавана канцэпцыя літаратурнай адукацыі і, зыходзячы з яе, складзены новыя навучальныя планы і праграмы па беларускай літаратуры. Праграмы нацыянальнай школы Беларусі павінны быць заснаваны на лепшых традыцыях найперш нацыянальнай культуры, створаны на аснове народнай педагогікі, маралі і этыкі.

б. паскорыць стварэнне і ўвядзенне ў школы усіх тыпаў Беларусі навучальных праграм на беларускай мове «Літаратура народаў СССР».

в. пашырыць магутнасці не меней як у 5-6 разоў і перадаць з падпарадкавання Дзяржамадруку выдавецтва «Народная асвета» Міністэрству народнай адукацыі Беларускай ССР дзеля паскарэння выдання падручнікаў, метадычнай літаратуры і перавыдання масанымі тыражамі навукова-папулярнай і мастацкай літаратуры.

г. стварыць у школах БССР усіх тыпаў спецыяльныя навучальныя курсы «Гісторыя Беларусі», «Геаграфія і экалогія Беларусі», а таксама сістэму факультатываў нацыянальна-культурнай накіраванасці:

- Асновы народнай медыцыны
- Помнікі гісторыі і культуры Беларусі
- Этнаграфія Беларусі
- Ландшафты Беларусі
- Асновы гісторыі рэлігіі і інш.

д. стварыць у рэспубліцы сетку гімназій з беларускай мовай навучання і выхавання (дзённых, нядзельных, вясярніх), ж. аднавіць у першую чаргу выкладанне на беларускай мове і выхаванне на аснове нацыянальнай культуры, народнай педагогікі і маралі ў тых школах Беларусі, якія носяць імёны знакамітых людзей Бацькаўшчыны.

з. стварыць у Мінску Рэспубліканскі беларускамоўны ліцей класічнага тыпу для дзяцей, якія маюць лінгвістычныя здольнасці і схільныя да літаратурнай творчасці.

і. стварыць аўтарскія калектывы па падрыхтоўцы арыгінальных падручнікаў і дапаможнікаў на беларускай мове па ўсіх прадметах навучальнага цыкла школ Беларусі ўсіх тыпаў (акрамя прафесійна-культурнага комплексу іншамоўнага насельніцтва рэспублікі).

к. распрацаваць у 1990—1991 навучальным годзе сістэму перакваліфікацыі ўсіх настаўнікаў, выкладчыкаў, выхаватэляў, адміністрацыйных і тэхнічных работнікаў школ усіх тыпаў Беларусі з улікам веданых беларускай мовы ў межах прафесійнай дастатковасці, а таксама асноў гісторыі і культуры. Прадугледзець сістэму маральнага і матэрыяльнага заахвочвання ўсіх тых работнікаў сістэмы народнай адукацыі, якія датэрмінова ў параўнанні з дзяржаўнай праграмай пераходзяць на беларускую мову ў прафесійнай і службовай дзейнасці.

мэтазгодным заключаць часова працоўныя пагадненні з настаўнікамі — пенсіянерамі і іншымі часовымі педагогічнымі работнікамі (студэнтамі-практыкантамі, старшымі піянерважатамі і выхаватэлямі і інш.), якія, парушаючы Закон аб мовах у Беларускай ССР, сьведома ўхіляюцца ад выкладання і выхавачай дзейнасці на беларускай мове ў беларускамоўных школах.

11. Канферэнцыя лічыць неадпаведным захаванне існуючага становішча з тэхнічным і метадычным забеспячэннем навучальнага і выхавачага працэсу на беларускай мове ў беларускамоўных школах, беларускамоўных дзіцячых дашкольных установах, а таксама выкладання беларускай мовы і літаратуры ў школах усіх тыпаў.

12. Канферэнцыя лічыць неабходным за кошт дзяржаўнага бюджэту (дзеля гэтага неабходна прадугледзець асобны артыкул яго расходаў) адкрыць у рэспубліцы і забяспечыць адукацыйнымі сістэмамі, камп'ютэрнай тэхнікай і іншым тэхнічным абсталяваннем і літаратурай, а таксама кваліфікаванымі кадрамі сетку бесплатных адукацыйных курсаў па беларускай мове, гісторыі і культуры для дарослых.

13. Канферэнцыя выказвае заклапочнасць у сувязі з тым, што тэхнічнае забеспячэнне Беларускага тэлебачання не дазваляе гарантаваць якаснага прыёму яго перадач па ўсёй рэспубліцы, а таксама трансляваць перадачы на сумежных з БССР раёны Літвы, Расіі, Украіны і Польшчы, у якіх жыве значная колькасць суайчынікаў. Канферэнцыя патрабуе павялічыць колькасць эфірнага часу на беларускамоўнае радыёвяшчанне і трансляцыю, перавёўшы ў сціслы тэрмін работу Беларускага радыё і тэлебачання цалкам на беларускую мову (за выключэннем перадач, падрыхтованых з

Жальнік. Месца, дзе ўсё ахутана жалем, дзе пануе жалаба па страчаным навечна. Месца самай глыбокай цішыні і спакою. Дзе ўсе будзем. Жаласлівай жалобай жаліць гэтае слова. Ці пошугам. На адным дыханні вымаўляем. Як шугане, не паспееш аглянцуца. Бліскавічная хуткасць. Як агонь ці зорка, што падае. Ці злодар-вораг, ці ледавень — ляднік, ці логны — футляр.

Колькі ў нас вершаў пра журавіны? Шмат. А толькі Д. Бічэль-Загнетава напісала пра іх у вершы так: «жар-журавінікі, жураўлікі, журкі». Тут не маляўнічы пейзаж асенняга лесу, тут карціна асенняга лесу.

Патрэбна паказаць, што бачым і недахопы ў зборніку? Ну, што ж. Знаходжу вершы, якім не веру, якія і не здзіўляюць, і не захапляюць. Так, у вершы «Ад маўклівай мядзведзевай спячкі...» вобразы і выразы «любоўная гарачка», «выступ новай радаснай бурі», «намалюецца крыж на страцях» напісаны нейкімі банальна зацэртымі фразамі. Ці нешта невыразна-безбаронае ў вершы «Постаць змянілася, тварык змарнеў». Пагрэзліва-самаўпэўненае, з мадэрнізаваным праклёнам «хай разарве цябе на шматкі зграя сучасных ваўчыц» у вершы «Вочы твае зялёныя»...

Вершы са зборніка Д. Бічэль-Загнетавай «А на Палесці»...

Хіба ж гэта не «па-жаночы першасныя вершы»? Хіба ёсць тут нешта ад «разважлівасці, досведу літаратурнае работы, беражліва назапашаных эмоцый»? А ўжо сцвярджаць, што гэтыя вершы характарызуюцца «прыгнечанасцю духу», зусім несправядліва. А выходзіць, што ўсё гэта, як сцвярджае С. Дубавец у артыкуле «Тры паэзіі», адносіцца і да Д. Бічэль-Загнетавай, бо яна з той самай жанацкай паэзіі сярэдняга пакалення, якое закрэслена крытыкам.

А. ПЕТРУШКЕВІЧ.

удзелам нацыянальна-культурных таварыстваў іншамойнага насельніцтва Беларусі).

14. Канферэнцыя выступае з прапановай заснаваць і выдаваць сіламі канфесій Беларусі рэспубліканскі рэлігійна-асветніцкі часопіс на беларускай мове.

15. Канферэнцыя абавязвае ўсе арганізацыі ТБМ імя Ф. Скарыны разгарнуць і пашырыць работу па ажыццяўленні Закона аб мовах у Беларускай ССР, а таксама прыняць удзел у складанні і рэалізацыі адпаведных рэгіянальных і ведамасных праграм (складальнікі праграм, згодна падпарадкаванасці Савету Міністраў БССР, камісіі мясцовых Саветаў, рэгіянальных органаў кіравання).

16. Усім арганізацыям ТБМ імя Ф. Скарыны лічыць першачарговай задачай арганізацыі беларускамоўных школ і дзіцячых садоў, дзея гэтага актывізаваць растлумачальна-прапагандыскую работу з бацькамі першакласнікаў і настаўнікамі школ Беларусі.

17. Рэгіянальным арганізацыям ТБМ імя Ф. Скарыны з новага навучальнага года рашуча ўзяцца за стварэнне і арганізацыю работы ў юнацкіх секцыях Таварыства, а таксама садзейнічаць пераходу на беларускую мову палацаў і дамоў піянераў, піянерлагераў і іншых пазашкольных дзіцячых устаноў.

18. Канферэнцыя звяртае ўвагу дзяржаўных органаў кіравання і планавання БССР на востры недахоп тэхнічных сродкаў, літаратуры, дакументаў і бланкаў, што маюць ужытак у справядстве, якія выкананы і аформлены на беларускай мове, або будуць служыць дзея пашырэння дзеяў беларускамоўнай пісьменнасці. Асабліва закляпочанасць выклікае адсутнасць пішучых машынак з беларускамоўным прыфрам, камп'ютэрных сістэм і праграм на беларускай мове, а таксама адсутнасць кадраў для абслугоўвання беларускамоўных ЭВМ, для вядзення стэнаграфіі на беларуску. Неабходна ў якасці першачарговай меры падрыхтаваць дапаможнік па справядстве на беларускай і рускай мовах (з паралельнымі тэкстамі) і выдаць яго масавым тыражом.

19. Канферэнцыя выказвае заклапочанасць дзеяннямі праваахоўных органаў у г. Мінску па праследванні за патрыятычную дзейнасць члена гарадской Мінскай Рады ТБМ імя Ф. Скарыны Юрыя Вітаравіча Хадзькі, навуковага супрацоўніка Інстытута фізікі АН БССР.

МЯНЕ УРАЖВАЕ твар Уладзіміра Дубоўкі — скульптурны, запамінальны, надзіва спакойны, поўны глыбіннай прыроднай моцы, прыгожай незалежнасці.

Твар патрыцыя!

На такім твары цень адразу ператвараецца ў святло. Можна ўявіць, як падабаецца такое пераўтварэнне жанчынам, і як ненавідзяць яго каты.

Знешнасць паэта па-каралеўску адкрытая і па-сялянску загадкавая. Сапраўды, нібыта «за доўгай сівай барадой схваўся чарадзея з душой юнака» (В. Вітка).

Я гляджу на партрэт з радасцю і шкадаваннем. Мяркую, гэта не толькі маё пачуццё, а кожнага з нас, бо Уладзімір Дубоўка — заўсёдна наша радасць і заўсёднае, непазбыўнае шкадаванне.

Радасць — зразумелая.

Мы ўсё ж мелі ўслед за Багдановічам паэта, якому ці не боскай сілаю была шчодро ахвяравана магчымасць свабоднага палёту ў наднацыянальныя вышыні, у сферу агульначалавечай «высокай красы».

І таксама зразумелае нашае шкадаванне.

Мы страцілі такога паэта вельмі рана, яшчэ задоўга да ягонай фізічнай смерці, — і цяпер даводзіцца згадкацца з даволі сумнай высновай, што і Уладзімір Дубоўка — яшчэ адна наша няспраўджаная мара, яшчэ адзін вялікі беларускі талент з нявыяўленымі да зала-тога дня творчымі глыбінямі.

Не, Уладзімір Дубоўка дастаткова спазнаў тую глыбіню і дастаткова ўзняў на паверхню чытацкай свядомасці мастацкага залатога зерня, якім надзіва зграбна аздобіў сваю лірыку і паэмы дваццятых гадоў, маляўнічыя казкі для дзяцей, цудоўна пераказаны фальклор, класічныя пераклады, а таксама паэзію лакалічную прозу, сабраную ў кнізе «Пялёсткі».

Але зробленае паэтам усё ж маленькая частка ў параўнанні з тым магчымым, што паэт мог бы зрабіць, каб яму на тое была доля. Тое вялікае магчымае прыкметна прысутнічае ў ягонай узвышанскай творчасці, калі ўжо мінуўся «дзіцячы» маляўнічы пафас, калі слова паступова вызвалалася з цянеў таўліц палітычнай надзённасці, нацыянальнай самазадавальнасці і зацятасці; калі слова авалодвала вялікім спакоем алімпійскай сузіральнасці і ўжо адчувала на сабе чысты подых наднацыянальных вышыняў, без якіх вялікай паэзіі не бывае.

Аднак не ўсе фарбы, пакладзеныя на палатно, паспелі высахнуць, як тое палатно вырвала з рамы, а палітру засыпалі попелам, як паэзію забралі — пакінулі, не мочычы забраць, толькі мову.

З гэтай незабранай пакутніцай мовай амаль праз трыццаць гадоў паэт паспрабаваў вярнуцца да паэзіі, да сваіх ранейшых вершаў, каб, вядома ж, зноў наблізіцца да ідэалу, да свайго вялікага магчымага.

Вынік таго вяртання амаль самазабойчы. Рукой чалавечай пакутніца, які, згодна нашым эўфемістычным энцыклапедыям, з 1930-га па 1953-ы год знаходзіўся на розных (!) работах у Кіраўскай вобласці і далей за Уралам, Дубоўка стаў перапісваць, г. зн. ператвараць таксама ў пакутніка свае эстэтычна-шчаслівыя творы дваццятых гадоў. Вядома, у гэтым юбілейным артыкуле не варта паглыбляцца ў параўнаўчы аналіз, супастаўляючы сённяшні варыянт Дубоўкавых твораў з тымі вярнутымі, што

1 Можна, нават і не аднаго, калі ўспомніць «еўрапейца» У. Жытку.

ГАЛІНКА ШЫПШЫНЫ, СЦЯБЛО ЧАРНОБЫЛЮ

Да 90-годдзя з дня нараджэння

Уладзіміра ДУБОЎКІ

друкаваліся ў часопісе «Узвышша». Аднак усё ж хоць адзін узор пазнейшай аўтарскай праўкі прывесці трэба, каб мая аналогія з самазабойствам не ўтойвала ў сабе беспадстаўнай эскапады.

Вось паэма «Кругі», яе пятая строфа ў пачатковай рэдакцыі:

Творчы шлях мой нязменна адзін:
Я шукаю для сіл сваіх выйсці.
Ты, Адаме!, мне кажаш: ідзі,
з пераломнага часу, каб выйсці!

Есць у гэтых чатырох радках і жывое напружанне, і свая драматычнасць, і — гэта ўжо з цяперашняга пункту гледжання — хваравітая рамантыка часу. Але, галоўнае, — ёсць паэзія.

І вось як «па-новаму» гэтая ж строфа гучыць у аднатомніку паэта, выдадзеным у 1959 годзе:

Творчы шлях той нязменна адзін:
ён цудоўныя славіць часіны,
у якія іду і хадзіў на прасторах любімай айчыны.

Паэтычнага эфекту, вядома ж, ніякага! Усё жывое, багатае знікла, саступіла дэкларацыйнасці. Замена адной толькі літары ў першым радку — у гэтым кантэксце ўжо з'ява антыпаэтычная. Пра астатнія тры радкі, пра іхнюю «вартасць» — і гаварыць не даводзіцца.

Добра, што ў двухтомніку гэтая строфа і наступная за ёю адноўлены. Але ж неадноўлена восьмая строфа — цудоўнае, рамансавае па гучанні суседства беларускіх і рускіх радкоў:

Калі спісне дачасна імгла,
ты скажы: палыхалі зарніцы,
«ні рыдала молчаннем глас далёка залетевшая птуца...»

І ці толькі гэта не адноўлена, а то й зусім страчана? Шкада. А тым часам і сёння школьнікі ведаюць не Дубоўкаву Беларусь-шыпшыну сярэдзіны 20-ых, а Беларусь — лясную ружу канца 50-ых, якая ў іхніх у чытанках «да камунізму крокам мужным» пракладае «вечны след»...

І ўсё ж паэт выратаваўся, абараніў свой талент ад татальнага наступу гучнагалосай пустаты і афіцыйнага ода-творства. Пад татальным наступам разумею тую легкаважную старонку, напрыклад, у зборніку «Палеская рапсодыя», якія безразважна аддадзены былі на ўслаўленне так званых сацыялістычных пераўтварэн-

няў на Палесці. Паэт выратаваўся дзякуючы перш за ўсё перакладам і фальклору. У той жа «Палескай рапсоды» — лепшыя тры старонкі, на якіх змешчаны апрацоўкі народных казак і паданьняў, а таксама пераклады з Ду Фу і Байрана.

Усё гэта сведчыць аб адным: патэнцыял культуры і адукацыі заўсёды ахвяруе таленту ўласцівы яму голас. Дубоўка ж бліскуча валодаў тым патэнцыялам, здабыўшы яго пад педагогічным наглядом самога Брусава.

І ці не ўплывам лідэра сімвалістаў можна тлумачыць Дубоўкава імкненне «ў свет», да творчага дыялогу з Шэкспірам і Байранам, імкненне да таго, што ў гэтым артыкуле называлася наднацыянальным? Пытанне не патрабуе адказу, бо ўсё гэта так, бо Дубоўка, як ніхто з нашых паэтаў, разумеў: нацыянальнае з наднацыянальным не ўтвараюць нейкае заклітае раздарожжа, якое выводзіць на згубны шлях. Які раз наадварот. Утвараецца шлях да творчай і, магчыма, жыццёвай ісціны. І калі йсці па ім, розум падпарадкоўваючы сэрцу, а цэла ахоўваючы душой, — то шлях гэты прывядзе да ўдзячнага выніку.

Дубоўка стварыў поўнагалосую паэзію, і я вельмі шкадую, што ён не паспеў стварыць поўнагалосай прозы. Але як ён дакладна назваў свой лепшы працэнт зборнік — «Пялёсткі!» Так, ягоная паэзія — цэлая кветка, гэта ўсё тая ж цудоўная шыпшына. А проза — менавіта пялёсткі, яна свай канкрэтнай кветкі-эмблемы не займела.

Пялёсткі — любімае слова паэта. Часам яно сімвалізуе згасанне, смерць. У адным з ранніх вершаў, звяртаючыся да кветкі-жытца, паэт сумна прамовіў: «Твае пялёсткі лёс у свет цярушыць: адзін, другі...». Я думаю, што гэта эпіграф да ўсёй ягонай прозы.

Як і кожнаму значнаму паэту, Дубоўку таксама быў дадзены талент прадбачання, лірычнага прароцтва. Футуралічныя матывы ягонай лірыкі ўлічвалі вопыт народнай паэзіі, яе багатую «батанічную» лексіку ад сінх добрых васількоў да шырых паганых палыноў.

26 красавіка 1986 года, калі над намі ўзвіўся чорны сцяг Чарнобылю, мы ўспомнілі пра апакаліптычную зорку палын і ўспомнілі таксама, што чарнобыль — гэта й ёсць палын, адна з яго разнавіднасцяў. Невергагодна жалівае супадзенне!

А прыхільнікі беларускай паэзіі ў тую дні ўспаміналі Дубоўку...

Будучыню Беларусі і сваю

ўласную будучыню паэт Уладзімір Дубоўка бачыў менавіта пад знакам чарнобылю, пад знакам гэтай звычайнай чырванавата-бурай расліны, што пышна расце на нашых пустках і каля нашых дарог і сімвалізуе незвычайна страшную бяду.

У 1922 годзе дваццацідвухгадовы паэт напісаў верш «Спагадае хто бяздольнай», першаспаўненне пра дзяўчынку-сірату, якую чакае нялёгка вандроўка:

І па сцэжках, па дарожках,
дзе трыпутнік і чарнобыль,
пройдуць босанькія ножкі
ўсё да долі, доля ж —
воддаль...

Хто ж гэтая безыменная дзяўчынка-сірата, якую ў вершы не шкадуць чужыя людзі і перад якой паэтам ставіцца зусім недзіцячая мэта: «...ідзі наперад цераз цемру, проці змроку?»

Наша Беларусь?

Так.
Гэта ёй, Беларусі, наканавана прайсці там, «...дзе трыпутнік і чарнобыль»; гэта для Яе паэт пакідае надзею на долю, якая ўсё яшчэ — в о д д а л ь.

Праз тры гады Беларусі-шыпшыне зноў будзе абяцана тая ж надзея, але ўжо заснаваная на трывухчасці, нацыянальнай моцы:

У ветры дзікім не загінеш,
Чарнобылем не зарасцеш.

Веру, паэтары словы спраўдзяцца.

Але, цікава, якую надзею ў тую дакалгасныя дваццатыя гады Дубоўка пакідаў сабе асабіста?

Думаю, што ніякай.

У 1927 годзе паэт сказаў: «Напэўна, я скоро ўсе сілы аддам паміж палыноў, сухазелля».

Заўважце: паміж палыноў!

Для Дубоўкі такое ўдакладненне зусім невыпадковае.

Тое фатальнае «скура» не забавілася, прыйшло праз тры гады — 20 ліпеня 1930 года паэта арыштавалі, павялі ў палыны, у нечалавеча доўгую маўклівасць.

Дзень нараджэння і дзень арышту ў Дубоўкавым лёсе стаяць вельмі блізка, паміж імі няма й тыдня. Сёлета мы святкуем дзевяностагоддзе з дня нараджэння паэта, а нястомныя ворагі Беларускай моцы адсвяткаваць шасцідзесяцігоддзе з дня літаратурнага забойства Уладзіміра Дубоўкі.

У гэты ліпеньскі дні мы з імі сустрэнемся над магілаю песняра. У нашай рупц будзе галінка шыпшыны, у іхняй — сцябло чарнобылю.

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК.

ДА ВАС яшчэ прыходзіць адчуванне блізкага шчасця? Так-так, тое самае адчуванне, калі ты прачнуўся — а шчасце вольна, зусім побач, працягнуў руку, альбо дакраніся да яго языком, альбо прылашчыся позіркам, а то і проста патрыся шчакаю, як аб футра каўняра на матчыным паліто? І неабавязкова гэта адбываецца ў сонечную раніцу, калі ўвесь пакой, уся хата плывучы ў раэ святла, на сценах і на падлозе скачучы зайчыкі, і ты ведаеш, што там, дзе дражняцца з табой зайчыкі, асабліва цёплыя дошкі падлогі, ты ўжо адчуваеш іх пятаю, і ляціць долу коўдра, і быццам ужо не ты, а нехта іншы гарцуе козлікам па хаце, верашчыць, становіцца на галаву, куляецца?.. Ці нават ужо амаль вусатым здравілавам ты падхопліваешся прынааччу, прыўзнямаешся на локцях — і глядзіш, глядзіш перад сабой, бо цёплая і густая хваля шчасця абрынулася на цябе, падхапіла, панесла, — а куды?.. Хваля кацілася па ўсім белым свеце, і ты, з'едліва-дасціпны юнак, разумнейшы за дарослых, бо ўжо апусціўся колькі разоў у патаемныя глыбіні свайго «я», цяпер углядаешся перад сабой, стараючыся апошнім высілкам, хоць бакавым зрокам, хоць трэцім вокам на цемні — яно там ёсць! — ухапіць тую нематэрыяльную субстанцыю, той фантом, той прывід, пра які не трэба гаварыць, што гэта — шчасце.

Вы ўспомнілі сябе, лоўчыя шчасця?..

— Спачатку, калі прыйшоў немец, усе, канечне, абрадаваліся.

Баба Маня збіраўла на стол, выносіла з кладоўкі салёныя грыбы, сала, салысон, даставала з печы сырнікі, бразгала ў судніку посудам. Дзед Іван сарваў з вянкі, што вісеў на перасове пры печы, некалькі цыбулін, накроіў хлеб, цяпер сядзеў, паклаўшы рукі на калені, чакаў. І мы ўсе чакалі. Намерзліся за дзень на рэчцы, я нават сунуўся ў ледзяную ваду, цяпер кратаў сябе за шчаку — абазваўся зуб, залачыць які ўсё не было часу.

Мы выбраліся на сваю раку сярэдзінай лістапада, ніколі так позна сюды не выбраліся, і муслі ўсё ж прасідца навацаць у хату. Позневосеньская ноч злейшая ад любой іншай, ніякае вогнішча не ўратае. І справа нават не ў холадзе. Кожны з нас ведае, як паставіць палатку, папярэдне зрабіўшы поспілку з яловых лапак, як нагрэць у прысаку вогнішча камень — не вялікі, але і не надта малы, як закаціць яго ў спальнік, і не пад галаву, канечне, а ў ногі. Праўда, пасля такіх начовак рэдка які спальнік аказваўся без дзіркі, усё здаецца, што камень яшчэ заходны, ты яго добра нагрэў, закаціў разам з сабой у спальнік, задрамаў — і прачнуўся ад паху паленага. Аднак і без гарачага каменя не заснеш.

Дык вось, як змагацца з холадам, мы ведаем. Але позній восенню паветра не проста халоднае, яно волкае, цяжкое, насычанае марознай вільгацю, якая прабірае да самых касцей, і сялянская хата ў такое надвор'е не проста паратунак. Яна — рай, той самы рай, біблейскі.

Зараз мы — трое даўніх сяброў, некалі разам вучыліся, хоць і па розных спецыяльнасцях, аднак у адным інстытуце, — сядзім у цёплай, поўнай сялянскіх пахаў хаце, памалу адаграемся. Пахне паранай бульбай, бярозавымі дровамі, цыратай фіа сталае, кажухамі, што вісяць на тым жа перасове, вчэрай. Самы востры пах яечны з салам, яна сквірчыць на электраліце ў кухні-баковачцы, ад яго гоніць сліну, якую міжволі зглытваеш. Задубелы, абсвераны пад ветрам твар гарыць, вочы набрынялі слязоў, апухлыя пальцы рук ледзь гнуцца, але ўсё роўна добра.

Сяргей, які прывёў нас у гэтую хату — ён неак разнаёміўся з гаспадарамі некалькі гадоў назад, купляў у іх малако і бульбу, — сядзіць упэўнена, заводзіць размову, а мы з Паўлам маўчым. Маўчаць — лепей, чым гаварыць.

Сяргей, зрэшты, падбірае да гэтай хаты не з-за бабы Мані і дзеда Івана, гасцінных, руплівых, звычайных тутэйшых людзей. Прывабіла яго іхняя ўнучка Наташа. Тады, гадоў ужо пяць ці сем назад, ён ішоў вуліцаю да магазіна — і раптам убачыў на агародзе дзядушчыну. Рыжвалася, шаравоку, налітую здароўем, за шчоку, як той казаў, не ўшчыкнеш, а галоўнае — усмешліваю, зубкі так і бліскаюць за пунсовымі вусамі, нічым іх не трэба фарбаваць, тыя вусны. Ну і яшчэ ў ёй нешта было, у Наташы, тое самае, з-за чаго спыняюцца хлопцы і пражоныя мужыкі. А ў Сяргея, між іншым, у самога жонка прыгожая і разумная, але гэта справы не тычыцца. Спыніўся Сяргей, абалёўся на агародку, паставіў побач свой спінінг, паклаў сетку з рыбінамі — і «верыце, мужыкі, нікуды мне адсюль ісці не захацелася, зусім». Хто ж супраць? Любы з нас можа ўспомніць падобныя прыпынкі.

Як не кожныя выхадныя ездзіў Сяргей на рыбу ў тое лета, і ў адпачынак вырваўся на паўтара тыдня, без жонкі і без дзяцей. Пазнаёміўся з бабай Маняй і дзедам Іванам, некалькі начэй начаваў у іхняй адрыве, схуднеў, неак дзіўна закасіў запалым вокам. Але ж каб на зусім застацца там, дзе табе спадабалася, аднаго жадання мала. Яшчэ нешта трэба.

Прайшло лета, мінулася. І вось ужо за спінаю пяць летаў ці нават сем, Сяргей ведае, колькі, але маўчыць.

Наташа зараз у суседнім пакоі за сценкаю ўкладвае спаць дзіця, напявае. «Апсік, апсік, каточак, злавіў рыбку за хвостачак. Ці самому есці, ці дзіцятку несці? Еш ты рыбку сам, каток, ідзі з хаты за парог, не мяшай дзіцяці спаць, а мне Кацьку калыхаць».

Сяргей гаворыць з бабай Маняй, я слухаю Наташыну калыханку, Павел маўчыць, нечаму ўсміхаецца ў бялявую з рыжыноў бараду.

Трэба сказаць, даўно мы не бачыліся — Сяргей, Павел і я. Сяргей нарэшце абараніўся. Мы, праўда, са студэнцкіх часоў звалі свайго сябра-біёлага «дохтур», верылі, што гэты сапраўды выб'ецца ў

дактары навук, навучыцца не толькі спірт разліваць з дакладнасцю да грамулькі, незалежна ад ёмістасці, але і яшчэ нечаму. Дык вось непярэліўкі — Сяргей толькі-толькі, праз пятнаццаць гадоў пасля ўніверсітэта, абараніў кандыдацкую.

— На каго дзіця падобнае, дохтур? — пытаецца Павел.

Але Сяргей недачуў. Пасля чэрапа-мазговай траўмы, атрыманай, як у кіно: ішоў з работы, паслізнуўся, упаў, ачомаўся — адно вуха не працуе, ён многае недачувае. Мы да гэтага прывыклі, як і да жарцікаў Паўла. Намеснік дэкана факультэта, а дасюль адчувае сябе членам студэнцкай каманды клуба вясёлых і знаходлівых. Якраз на нашыя гады прыпаў разгром гэтага клуба. Здавалася б, няхай маладыя цяпер кпяць і пасмейваюцца, мы ж пасядзім каля тэлевізара і паглядзім, — Павел па-ранейшаму жартуе. Дзе б ён ні быў і што б ні рабіў — выдумляе жарты. Я ажно чую, як парываюць ягоныя звільны.

Я ж, трэці ў гэтай кампаніі, зусім адрэзаная скібка: і займаюся невядома чым, нейкаю пісанінаю, і жыву ў далёкім горадзе, далёкім і чужым. Аднак жа вось заплываў нашу зямлю Чарнобыль, засыпаў атрутаю палі, лясы і рэкі — і мяне пацягнула сюды, нічога не магу з сабой зрабіць. Не прайшло і трох гадоў пасля аварыі, як з'явіліся ў газетах карты, дзе пазначаны найбольш забруджаныя мясціны. У гэтых раёнах столькі кюры, у тых грохі болей, тут зусім чысенька, да Чарнобыля ўсяго шэсцьдзесят кіламетраў, але чыста, нават грыбы есці можна. Я ўбачыў тыя карты, прапусціў іх праз сябе — зноў тарганулася сэрца, збілася з рытму, закалола, выплёўваючы запечаную кроў, — і пачаў званіць сябрам, распытваючыся пра нашу раку. Так, амаль на ўсёй раэ ляжала брудная пляма, і ліпень, наш рэлікт, наш апошні з магікан, які не падаўся дваццатаму стагоддзю, выжыў, цяпер ужо быў іншым ліпенем, паслячарнобыльскім. Рака засталася такой жа чыста-халоднай, а ліпень змяніўся.

І тады я сказаў, што нам трэба ехаць на рыбу. Сяргей мяне падтрымаў — інакш якія б яны былі сябры?

Паехалі мы аўтобусамі, як і ў тыя часы, ранейшыя. Першы аўтобус да Ракава, там перасаджваемся на валоўжынскі, у Пяршаі сходзім і ідзем пешшу каля сямі кіламетраў. Маршрут настолькі знаёмы, з заплюшчанымі вачыма можама прайсці. Дарэчы, ніхто з сяброў не спытаўся, чаму мы не едзем на маёй машыне. Што і казаць — сябры.

А надвор'е нас такі аддзячыла. Якраз на падыходзе да ракі з-за нізкай шэрані аблокаў вызірнула сонца — і асіяла раку, дубы на высокім беразе, нядаўна перакрытую страху хаты на хутары, колькі разоў мы паўз гэты хутар праходзілі, а дасюль не ведаем, хто ў ім жыў. Здаецца, ляснік. На раэ зайгралі перакаты, вось і ліпень бліснуў срэбным бокам на адной з быстрыняў, зашорхала пад нагамі выпетралае дубовае лісце. Аб'інелая трава, месцамі яшчэ зялёная, пад гэтай квалай усмешкаю ўздыхнула, набрыняла вільгацю, разгарнулася, заблішчала. Хрупаў далікатны, падобны да павуціння, лядок у калюжынах, распускаўся вадою ў ямінах слядоў. Мы прайшлі праз дубовы гай, мінулі лясняк на пясчанай лукавіне, абшлі хутар, загарадкі якога падбіраліся да самай вады, прадзерліся праз зараснікі дзікіх парэчак, амаль такіх жа густых, як і ўлетку, нарэшце выйшлі да вёскі, у якой некалькі гадоў назад ледзьве не застаўся наш дохтур. Па дарозе я два разы здурю сунуўся ў ваду, стараючыся пусціць нажыўку па быстрыні, і цяпер абмацваў сквіцу, бачыўся, як бы да раніцы не перакрывіла твар.

Улову як такога ні ў аднаго з нас не было — тры ліпені ў мяне, два ў Сяргея, Павел зусім пусты. Ды хіба па ўлоў мы сюды ехалі? Нездарма гавораць, што на старыя шляхі лепш не вяртацца. Мы гэтае правіла парушылі.

Гаспадары, баба Маня і дзед Іван, дужа здзівіліся, убачыўшы ў сваёй хаце Сяргея. Відаць, ён ужо выпаў з іхняй памяці, — і раптам устаў перад імі, як упамінак. А яны не заўсёды радасныя, упамінікі. Але тым не менш мы сядзім за сталом у цёплай хаце, цямняна пабліскае бутэлька гарэлкі, адрозу выстаўлена на стол Сяргеем, і дзед Іван, раскурваючы самакрутку — пах хатняга тытуню намнога прыемней, чым пах гарадскіх цыгарэт Паўла, — зрэдку затрымлівае на ёй позірк, як бы здзіўляючыся: а што гэта на сталае тут стаіць?! Ён нецярыліва шкргае па падлозе ботамі, паварочваецца ў бок кухні, змахвае са штаноў тытунёвае крышыва, але на слова так і не наважваецца. Мусіць, не так шмат гэтых слоў у дзеда Івана, каб раскідвацца імі з-за кожнай драбязы. А баба Маня гаворыць, на кухні, у пакоі, крычыць нешта Наташы, якая ніяк не дасць рады дзіцяці. Ну і ўрэшце даходзіць яна да немца, бо ў беларускай сялянскай хаце пра немца гавораць нават у часы галаснасці і ўсеагульнага пакаяння.

— Спачатку, калі прыйшоў немец, усе, канечне, абрадаваліся...

Павел неўразумела глядзіць на мяне, на Сяргея, на дзеда Івана, пасля пытаецца:

— Як гэта — абрадаваліся?

— Дык зямлю ж немец даваў, — як малому, глумачыць баба Маня. — Іван на фронце, а зямлю ўсё роўна давалі. У нас і пад паялкамі зямля была, няшмат, але была.

Дзед Іван выпускае з рота клуб дыму, ківае галавой — была.

— Значыць, немец для вас быў лепшы за нашых? — хоча разабрацца Павел.

— Дык я ж кажу — спачатку!.. — ажно спыняецца з патаўняй у руках баба Маня.

— А потым? — уздымае бровы Павел, яго не адрозу раскусіш — смяецца ці на самай справе не цяміць.

— Зямля зямлэй, а за людзей ён нас не дзяржаў, — падціскае вусны баба.

— Таму і ў партызаны пайшлі? — падштурхоўвае яе Павел.

Алесь

КАЖАДУБ

ЛОЎЧЫЯ

А ПАВЯДАННЕ

— Партызаны!.. Тут не дужа каб выбіраць было. Калі не ў партызаны, дык у паліцыю забяруць.

— А вы за каго былі?

Баба Маня са шкадаваннем глядзіць на Паўла, гаротна ўздыхае:

— Пры чым тут мы... Гэта ж не гулі якія, вайна. Мяне з сястрой расстрэльвалі, я выпаўзла, а Наста там засталася, у яме... Вось ты б жыў пад немцам, пад ягонае гергятанне?

Павел паблажліва ўсміхаецца ў бараду, пазірае на нас: вось цёмная баба, я ёй пра адно, яна пра другое.

— Не, — гаворыць ён, — я б не жыў.

— А я каторы раз абдумваюся, — абводзіць яго доўгім позіркам з галавы да ног баба Маня, — цяпер бы людзі хоць пад немцам жылі, хоць пад пранцузам. Не ўсе, канечне, а многія.

— Давайце лепш за вашае здароўе, — перарывае няёмкае маўчанне Сяргей, адкаркоўвае бутэльку. — За вас, за вашу ўнучку і праўнучку... ну і за ўсё астатняе.

Як на мой зуб-вараду — дык сама тое. Дзед Іван падсоўвае міску з грыбамі — закусвай. Пад відэльцам коўзаюцца чарнушкі, зялёнкі, падзялёнкі, апенькі, у гэтых лясах найлепшыя для засольвання грыбы. Праўда, нядаўна надрукавалі спецыяльную карту, на якой пазначана, дзе ў Беларусі можна браць грыбы, а дзе не. Прычым, розныя грыбы атрута набіраюць у рознай колькасці. Ці ведаюць дзед Іван з бабай Маняй пра забруджанасць сваіх зялёнак з падзялёнкамі? Але ж хіба запомніш усе тыя бэры, кюры, зоны? Тут назву грыбы ведаеш — ужо добра. А грыбы смачныя, хрумсцяць, асвятляюць рот, пасля іх толькі падкладвай бульбачку, яечню, сала, вось сырнікі са смятанай.

— А павячэраўшы — ужо і гаворка крыху іншая, спакойнейшая і лагоднейшая.

— Што ў вас пра зямлю гавораць? Аддадуць людзям зямлю ці не?

Гэта зноў Павел. Ён і ў нашым вясёлым клубе заўсёды выдумляў хохмы, быў, так бы сказаць, мазгавым цэнтрам. Памятаю такую ягоную хохму-плакат — у нас (гэта значыць, у філолагаў) многа нявест, а ў вас (гэта значыць, у фізікаў) — зідькоў. Зідзькоў — прозвішча тагачаснага дэкана фізфака. Ну і другое — відаць, намеснік дэкана Павел настолькі рэдка выязджае ў народ, што стараецца выгаварыцца з ім па поўнай праграме. Ды і здзіўляе яго, гарадскога чалавека, гэты вясковы народ. Гаворыць не па-руску. Думае набакір. Смяецца там, дзе не смешна, і не смяецца з хохмаў. Каб не гасціннасць і прастата — зусім прапашчы быў бы народ.

— Аддадуць людзям зямлю ці не?

— Зямлю?.. — прысаджваецца на ўслон баба Маня. — А хто ж яе аддасць? Яна ў нас нічья, значыць, і аддаваць няма каму. Ды і хіба дурны той калгас, каб самога сябе распусціць? Там жа і старшыня, і парторг, і аграном з заатэхнікам, бухгалтараў цэлы пакой. Што ж яны рабіць будуць, калі зямлю раздаць?

— У вас вунь многа хутароў захавалася, — сказаў я. — У газете напісана — пад тысячу хутароў на раён.

— Есць хутары, як не быць, — згадзілася баба Маня. — Але ж і хутары лядашчыя. Слабыя хутары, нягеглыя. Вы малады яшчэ, не ведаеце: каго ў нас пасля вайны ссялялі.

— Чаму не ведаем? — заёрзаўся на табурэтцы Сяргей. — Хутаранцаў ссялялі, гаспадароў.

— Гаспадароў, ды якіх? — прыжмурылася баба Маня. — Усіх млынароў вывезлі, кавалёў, шаўцоў, бондараў... Зямля без майстроў засталася, хто сані або калёсы зладзіць, хто пашые хамут? Іван вунь сам вучыўся кажух кроіць, на ўсю вёску ніводнага краўца. А як на хутары без млынара ды без бондара пражывеш? Як?

— Не даў нам бог на сваёй зямлі пагаспадарваць, — падняў галаву дзед Іван, — і гэта былі ці не першыя ягоныя словы за ўвесь вечар. — Пра нас як напісана? Я мужык-беларус, пан сах і нас... А ў мяне не толькі сына, нават унука і праўнучка няма. Вось і кажу — не даў бог...

Сяргей паглядзеў на мяне — правільна пра вас напісана? Пан сах і касы?

— Але, — пацвердзіў я.

Сяргей у нас родам з Кубані, станічнік, цёмныя кучаравыя валасы, сінія вочы, белазабая ўсмешка, адразу скажаш — паўднёва. Мо таму ён і спыніўся каля Наташы, што ў іх абодвух усмешкі падобныя? Але маўчыць Сяргей, не ўспамінае ні пра ўсмешку, ні пра сябе ранейшага. Павел таксама нетутэйшы, нарадзіўся і вырас на Волзе. Яго бацькі беларусы, але, як і большасць беларусаў на чужыне, яны не перадалі сыну сваёй мовы. Пра цвёрдае «ч» і «р» і гаворыць няма чаго. Русак! І тым не менш абодва закараніліся на беларускай зямлі, прыдбалі мінскіх жонак і цешчаў, у Сяргея два сыны, у Паўла пакуль што адзін. Апошнім часам беларускае пытанне не на жарты зачэпіла іх, і не скажаш, што станічніку Сяргею яно менш баліць, чым беларусу Паўлу. Разбіраюцца мужыкі, крэкчуць, спрачаюцца, аднак пакуль што не б'юцца. Да мяне прыслухоўваюцца, але без піэтэты. Маўляў, самі з вусамі, і нікуды вы ад нас, рускіх і прарускіх, не дзенецеся. А я хіба супраць? Як раз добра, што самі. Толькі свая дарога і выведзе.

— Я гэты наш славуты Купалаў верш «А хто там ідзе?» ужо дарослым упершыню прачытаў, — гаворыць Павел. — У рускіх школах яго не вучаць. І нешта мяне ў ім спыняе, быццам стрэма нейкая коле. «А чаго ж, чаго захацелася ім, пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?..» Нейкі сусветны і ўсеагульны духоўны стрыптыз. Цэлы народ нясе на паказ сваю крыўду! Табе не здаецца?

Мне не здаецца. А калі б і здавалася, я гэта ніколі б не паказаў. Комплекс беларуса, якому з першага дня, і асабліва на ягонай радзіме, убываюць у галаву, што бяднейшага краю на зямлі і не было. Лапці, каса, жмых замест хлеба, поўная непісьменнасць і поўная паслухманасць. Хто хацеў, той і ездзіў на гэтым народзе. Вось толькі замкі абражаюць вочы нашых духоўных начальнікаў, і старажытныя гарады, і полацкая Сафія з гародненскай Каложай, і скарынінскія кнігі, на паўстагоддзя старэйшыя за кнігі Фёдарова... А беларускія майстры, якія будавалі маскоўскі Крэмль і Круціцкае падворышча ў Маскве ж, відаць, падносілі там каменні і не больш. Татальнае адзічэнне агарнула найперш нас, калі не бачым таго, што перад вачыма нашымі. Не вер вам сваім, і ты будзеш дапушчаны туды, дзе халопамі не смярдзіць.

— Ты паліўнічы домік Тышкевіча памятаеш? — пытаюся ў Паўла.

— А што домік? — не разумее ён.

— У адрозненне ад той самай крыўды на паказ яго хаваюць. Яшчэ некалькі гадоў — і зусім знікне, ні знаку не застаецца.

Паліўнічы домік Тышкевічаў у пушчы мы знайшлі выпадкова. Спускаліся ўніз па рацэ, аблоўліваючы ямы, віры, перакаты, зрэдку вышморгалі з вады ліпеня, а то і двух запар, і рака — з кожнай новай павароткаю ўсё больш прыабная, — не адпускала ад сябе, зацягвала на самае дно. Вада ў ёй халодная нават у спіску, абхоплівае, як абцугамі, ногі, набіраецца ў боты з высокімі халывамі, — тады мы мусім вылазіць на адходністы бераг і выліваць з ботаў ваду, ужо цёплую. Прайшлі вусці двух незнаёмых ручаёў, брововыя хаткі, бярэзіны і вольхі, нядаўна падмытыя хуткай вадой, з яе тырчыць яшчэ зялёнае голле. Рака жыла сваім жыццём, і ты, які спускаўся па ёй разам з вадай, таксама становіўся як бы рачным, цябе не баяліся рыбы, выстрэльвалі з-пад самых ног, над тваёй галавой снюдалі птушкі, на плечы і на вудзільна сядалі сінія стракозы, прызнаўшы за свайго, і нават вавёрка ў кустах ляшчыны павойску пазірала са стромы, кідала табе даспелы арэх. Гоман вады запаўняў усё наваколле, і тым не менш ты чуў яшчэ і піск камара, і куванне зязюлі, і мяккі лопат крылляў матылька паўлінава вока, што доўга заляцаўся да цябе, набіваючыся ў сябры.

— Зірні, замак, — сказаў Сяргей.

Я павярнуўся. Сапраўдны замак выпіраў з кустоў, узнісўся над ім, адсоўваючы ад сябе пушчу. Руіны змрочна глядзелі на мяне. Сцены замака даўно рассыпаліся ў бязлюдныя кучы, вежаў ужо і не засталася, падмурак прападаў у зарасніках лопухаў, — аднак гэта быў замак.

Пазней адзін мастак раскажаў мне, што ў пушчы стаяць рэшткі паліўнічага доміка графаў Тышкевічаў. «Усяго два паверхі, але дваццаць чатыры пакоі, і вакол стайні, псарні, хаты егераў. Найрэдадні рэвалюцыі ў стайнях было адзінаццаць чыстакроўных арабскіх скакуноў! Пра інтэр'еры, браце, ужо і не кажу...» Мастак, чалавек, увуголе, суровы, біты жыццём, не проста шкадаваў, што ніколі не ўбачыць тых інтэр'ераў, — ён плакаў.

— ...Ты хочаш сказаць, — гаворыць дохтур Сяргей, — што гэты народ быў не толькі сялянскі і абслугай?..

— Ужо сказаў, — папраўляю яго я.

— Ды не, я не супраць, — запальвае цыгарэту Павел, — старажытнейшая зямля. Але свайго мала што захавала. Вунь і мову на сталічных вуліцах не пачуеш. Вы, што гаворыце на ёй, як ліпені ў беларускіх рэчках. Рэдкія.

— Паслячарнобыльскія ліпені, паслячарнобыльскія мы, — мармычу я.

— А ці чулі вы, — нахліяецца да мяне баба Маня, — што людзей у Канаду будуць перасяляць? І ў гэту, як яе...

— У Аўстралію, — гмыкае дохтур.

— Во-во! У нас пляткарлы пад магазінам...

— Пераселімся, калі на сваёй радзіме нікому не будзем патрэбны, абавязкова пераселімся, — гляджу я на гадзіннік. — Праўда, калі тут не будзем патрэбны, дык няўжо там нам узрадуецца?

— А некаторыя хоць зараз гатовыя ехаць! — зацягвае пад барадой вузел хусткі баба Маня. — Аж пішчаць, так шчэмяцца.

— Відаць, грошай у людзей багата, — пазяхае Павел.

— Якія грошы?! Забяспілагна хочучь. Там, кажуць, і зямлю дадуць, і грошай на гаспадарку. А

я дык не веру. Слухала, слухала Ролічаву Зінку, тады кажу: «А от прыпаўзе да цябе іхні павук ды ўкусіць». Яна выгляду не падае, але па вачах бачу — баіцца. «Які гэта павук?» — «А такі, — кажу, — іхні павук. Мы да сваіх павукоў прывыклі, а ўжо як ад іхняга ўратуешся, то і не ведаю». Пабегла дахаты, ні разу не азірнулася.

Усе смяюцца, нават дзед Іван адкідваецца на табурэтцы, кашляе. Сапраўды, нам толькі іхні павукоў не хапае. А свае як жа? На Беларусі і пчолаў як гусі...

У пакой нячутна ўвайшла Наташа, прысела побач з бабай на ўслон. Заснула ўсё ж малая. Твар маладой жанчыны стомлены, але вочы вясёлыя. Нездарма яна спадабалася нашаму дохтуру. Відаць, кожны з нас думае пра адно і тое ж, Наташа чырванее.

— Вы, дзед, скардзіліся, што ў вас унука няма, — падміргвае нам Павел. — Унучку трэба праціць!

Баба Маня ніякавата ўсміхаецца, падхопліваецца, бярэ са стала брудныя талеркі і выносіць у кухню. Дзед Іван засяроджана корпаецца ў кішэні, дастае паперу, дзярэ на роўныя кавалкі, насыпае на адзін з іх з капшукі тытунь, размінае, крышыць яго, ліжа языком самакрутку, каб не раскруцілася.

— Сёння вачоркі ў нас, — пазірае чамусьці на мяне Наташа. — Не хочаце паслухаць, як мы спяваем?

— Каб быў трохі маладзейшы, — штурхаю я пад сталом дохтура, — абавязкова схадзіў бы. З такой прыгажуня...

Дохтур сядзіць, як мыла з'еўшы, ні на каго не глядзіць.

— Мяне не возьмеце? — разгладжвае бараду Павел, з-пад валасоў паказваюцца яркія, выразна акрэсленыя вусны.

— Вам на вачоркі трэба з жонкай хадзіць, — па-ранейшаму глядзіць на мяне Наташа.

— Чаму?!

— Таму.

— Позна ўжо, — кажу я. — Заўтра ўставаць рана.

— Спаць на падлозе прыйдзеца! — крычыць з кухні баба Маня. — У нас і ложкаў столькі няма.

На падлозе дык на падлозе. Спальнікі ў нас ёсць, замест падушкі кулак пад галаву. Галоўнае — цёпла. А на месцы Сяргея я абавязкова пайшоў бы на вачоркі. Ды сваю галаву другому чалавеку не прыставіш. Па ўсім відаць, мужа ў Наташы няма. Быў, як той казаў, ды сплыў. Вунь як замітусіліся дзед з бабай, перажываюць, бедныя. А ўнучка ўсё яшчэ падыходзіць, як цеста, самая пара яе на чарон ды ў печ. Калі не перакісне, найлепшы з караваў слячэцца. Дзе тыя лоўчыя, якія палююць на сваіх сарнаў у пушчы? У аднаго лоўчага, добра бачу я, рогі ўжо збіліся. Сцерліся рогі, ці нават паляцелі долу, непатрэбныя яны яму — вась і паляцелі. А адну з сапраўдных сарнаў — агніста-рыжую, танканогую, з точанай галоўкаю і глыбокімі здзіўленымі вачыма — я недалёка ад гэтай хаты бачыў. Ішоў праз кусты ў абалоне ракі, не сказаць, каб і таўся, трашчала пад нагамі сучча, разгойдвалася голле, пырхалі ва ўсе бакі сруджаныя птушкі, — і раптам вочы ў вочы з сарнаю. Яна аб'ядала з куста маладое лісце, стаяла па грудзі ў траве, торгала вушамі, адмахваючыся ад майго трэску і шолуху, але ўсё ж мусла павярнуць у мой бок галаву — і здзівіцца. Я ёй паказаўся, канечне, пудзілам: стаіць на задніх нагах, пярэднія растапырыў, замест галавы з рожкамі нейкі качан, на ім вочы не вочы, нос не нос, пад носам валасікі рэдзенькія вісяць. А поўсць, поўсць якая! Гладкая, гідкая, шорсткая, страхоце, а не поўсць. Пярэднія ногі куксаватыя, на задніх каптыты, як калоды, іх і захацешы не падымеш. Нейкі час мы глядзелі адно на аднаго, прыкідвалі. Па залацістай скуры сарны прабегла лёгкая дрыготка, яна грэблівая зморчыла пыску — нос ганарліва задраўся, затрымцеў, — пасля чмыгнула і слізганула ў кусты. Відаць, мой пах ёй дужа не спадабаўся. А яе пах, як гэта ні дзіўна, запомніўся. Мяне, які так і застаўся стаяць пняком, абдало малочна-травяной хвалюй, рэзкай і хмелістай. Патыгнула самой пушчай, я ў гэтым быў упэўнены.

— Дачарнобыльская сарна, сапраўдная, — удыхнуў я.

— Што кажаш? — павярнуўся вухам, якое чуе, Сяргей.

— Так, сарну ўспомніў. Яны тут людзей не баяцца.

— Ага... — паглядзеў на Паўла Сяргей. — Заўтра мо пашанцуе, штук па пяць ліпеняў возьмем.

Ужо каля дваццаці гадоў ведаем мы гэты кавалак Налібоцкай пушчы. Чыстая рака, спелы лес, вёска з несаманітымі хатамі, аднак вакол кожнай хаты абавязкова зеляніца вясной лапкі жыта. Вясной зеляніцца, летам наліваецца, у жніўні жнецца. Чамусьці гэтыя лапкі мне асабліва грэлі душу, усе дваццаць гадоў. Ведаў я, на свае вочы бачыў, што многія вёскі на нашай зямлі памалу гінуць, чэзнуць, разбураюцца, а ў тутэйшых вёсках вакол кожнай хаты палоска жыта. Моладзі з кожным годам меншае, старыя старэюць, і хаты асядаюць, хліяцца набок, маўклівеюць, а жыта ўсё роўна застаецца. Паміраць збірайся, а жыта сей...

Хата заціхае, накрываецца моракам, як коўдрай, у кожным з пакояў, і на печы таксама, спяць людзі — немаўляты, маладыя, старыя. За сценамі нарываецца вецер, шуміць пушча, плюскоча рака. Ліпені слізгаюць у ёй, глядзіць з вады вялікімі круглымі вачыма, пытаюцца.

Што вы ловіце, лоўчыя? І ці ловіце?

У апраметнай познавосеньскай начы плыве сярод пушчы вёска, апускаюцца на дно чорнага віра лоўчыя. Не бачна наперадзе выйсця, а да раніцы яшчэ далёка.

3 паэтычнай пошты

Віктар ШУТКЕВІЧ

«...Штогод кожны
неўр пераўтвараецца
на некалькі дзён у
ваўка, а потым набы-
вае ранейшае абліч-
ча».

(Паводле звестак Ге-
радота аб неўрах —
народзе, які жыў не-
калі на тэрыторыі су-
часнай Беларусі).

Чаму зніклі неўры

Беласточчына.

Вечар. Восень.

Сядзім за сталом

У тутэйшай беларускай

сямі,

Размаўляем пра нашы

Нялёгія справы.

— Можа, хоць вы тут

Жывяце ўсе дружна? —

Наіўна пытаюся

У гаспадара.

Ён адказвае

З безнадзейнаю стомою:

— Дармо, братка,

Грыземся,

Як ваўкі ў Белавежы...

Што мяняюць у Мінску?

Даўнім часам

Мае землякі

Вялі на Нямізе

Торг пачэсны

І безабманны:

Мянялі

Шыла — на мыла,

Мёд — на соль,

Лён — на шаўкі,

А часам, здаралася,—

Кроў на свабоду...

Прыязджаю дадому,

І самае першае,

Што я бачу,—

Аб'ява

На чыгунным слупе

Ля вакзала:

«Тэрмінова мяняю

Мінск на Маскву».

Дзяды

Восеньскай ноччу

Я вяртаўся дадому

Міма могілак на ўзлессі,

Дзе пахаваны

Старэйшыя з нашага

роду —

Дзед Андрэй,

Дзед Мікола,

Абедзве бабулі...

І хоць час быў не вельмі

спрыяльны,

Раптам мне захацелася

Хвілінку пабыць разам з

імі:

Расказаць, як я жыў гэты

час,

Што рабіў, аб чым

марыў...

Але падышоўшы,

Да асклізлае брамы,

Я нерашуча спыніўся.

Не дзядоў стала

страшна —

Самога сябе:

Ці будзе мне што ім

Сказаць?

●

На чужбіну

Завёў мяне лёс.

Ці убачу

Калі-небудзь зноў

Беларусь —

Блізасць родных нябёс,

Беларусь —

Бездань белых снягоў?

Зялёныя яблыкі

Летнія ночы.

Ясныя зоры.

Пахнуць расою

І зямлем разоры.

Гарэзлівы погляд.

Сцішаны поціск.

Пад яблыняй яблыкі

шукваем упоцьмах.

Не так тыя яблыкі

нам патрэбны,

Як дотык знянцэў,

як гэтае неба,

Якое праз голле

на нас пазірае.

Сядзім пад яблыняй —

гора не знаем.

Набраўшы урэшце

за пазуху поўна,

Праз сад асцярожна

ідзем пад поўняй

Да хаты, дзе студня

у змроку туліцца:

Раптам табе

закарцела напціца.

Вокны расчынены.

Спіць даўно тата,

А маці раптам:

— Ідзіце ў хату!

Пакінула ў глечыку

я сырадою —

чога ж ты дзеўку

паіш вадою?

Бразнула дужка.

Вядро — пад ногі!

Слуджана рвемся

з двара да дарогі.

Маці яшчэ наўздагон

нешта раіць,

А нас нястрыманы

смах разбірае:

Яблыкі тыя,

што з саду мы неслі,

Уцякаючы, усе

па дарозе растрэлі.

...За вёскай апошнія два

я намацаю —

Зялёныя. Цвёрдыя.

Самыя смачныя!

г. Варшава.

РАРЫТЭТ З РАТАПРЫНТА

Выпушчаны калекты-
вам публічнай бібліятэкі
імя У. І. Леніна мінімаль-
ным тыражом у 350 эк-
земпляраў, бібліяграфіч-
ны паказальнік «Станаў-
ленне і развіццё рэжысу-
ры ў беларускіх драма-
тычных тэатрах (1841—
1970)», нават не паспеў-
шы знайсці свайго адрэ-
сата, зрабіўся бібліягра-
фічнай рэдкасцю. Ён, бес-
спрэчна, належыць да
невялікай колькасці са-
праўды патрэбных, на-
стоячых кніг, якія не-
прыкметна ўваходзяць у
культурны ўжытак, але
адсутнасць якіх пад
рукой заўсёды адчуваецца.
У бібліяграфічным ука-
зальніку «Станаўленне і
развіццё рэжысуры ў бе-
ларускіх драматычных тэ-
атрах» сабраны артыку-
лы аб творчасці У. Га-
лубкі і Я. Міровіча,
К. Саннікава і Л. Літвіна-
ва, Б. Зына і Л. Рахлен-
кі, М. Міцкевіча і многіх
іншых рэжысёраў, чы-
яе імёны, на жаль, ня-
шмат інфармацыі даюць
сучаснаму інтэлектуалу.

Галоўная каштоўнасць
гэтага ратапрынтага вы-
дання ў тым, што яго да-
шырокую панараму мас-
тацкіх пошукаў у Бела-
русі з 1841 па 1970-я га-
ды. У яго ўключаны мно-
гія артыкулы, дагэтуль не
ўведзеныя ў навуковы
ужытак і не асэнсаваныя
сучаснай мастацтвазнаў-
чай навукай. Вядома, яго
не мае саліднасці, акадэ-
мізму, не прэтэндуе на
поўнае навуковае апісан-
не ўсіх артыкулаў і імё-
наў, у бібліяграфіі не
ўказваюцца старонкі і нумары
газет, сустракаюцца
нявывераныя крыніцы.
Аднак і ў такім вы-
глядзе гэты паказальнік
служыць добрым дапа-
можнікам у даследчай
працы. Колькі людзей
добрым словам не раз
ўспомінае С. М. Кавязі-
ну — сладальніца збор-
ніка, якая занялася та-
кой патрэбнай і карыс-
най справай, як крыніца
знаўстава беларускага тэ-
атра.

У. МАЛЬЦАУ.

«ПАЧУЦЦІ — ВОСЬ ВЫШЭЙШАЯ ДУМКА...»

Чаму з такой упартасцю Уладзімір Матросаў вяртаецца да сваіх работ! Праз дваццаць гадоў — паўтарае «У чаканні Гадо», праз восем — «З нагоды мокрага снегу»...

Сёння Матросаў — кіраўнік Тэатра-студы гістарычнай драмы і камедыі пад добразычлівым аглянкам Беларускага фонду культуры і Дома літаратара. Сёння ў тэатра-студы ёсць дырэктар, рахунак у банку і нават ведаюць зарплату, і значыць, ужо тэатр пачынае карміць сваіх супрацоўнікаў, а не яны — яго, як было шмат гадоў, калі Матросаў і яго папелінікі, сярод якіх самыя верныя Валеры Шушкевіч і Яўген Лявонцьеў, працавалі выключна на энтузіязме і адданасці. І ніякімі іншымі словамі, больш абдызенымі і менш высакароднымі, немагчыма назваць тое, што называецца менавіта гэтак: энтузіязм і адданасць. І яшчэ — сяброўства, любоў да мастацтва. І яшчэ — неабходнасць, патрэба жыць у свеце высокіх думак і пачуццяў. І — немагчыма гледзіцца з існаваннем паводле прынцыпу «абы дзень да вечара». І — прага стварыць нейкую новую аднасць: няхай сабе з неакрэсленымі контурамі і няясным лёсам, але — прыняцтва — не той тэатр, ад якога рашуча адварнуўся Матросаў. (Не ведаю, як паводзіў бы сябе Матросаў, калі б яму прапанавалі паставіць свой спектакль, напрыклад, у тым самым Рускаім тэатры, дзе працуюць, дарэчы, Шушкевіч, Лявонцьеў, Саладзілаў, Захарэвіч — яго артысты. Але, як вядома, яму і не прапанавалі. Аднак, мяркую, што, можа б, і адмовіўся...).

Чаму ўсё ж такі з такой упартасцю б'ецца ён за гэтае «чыстае мастацтва», не адступаючыся ад ніколі ім не абвешчанага, але відавочнага прынцыпу — засяродзіцца на жыцці, пакутах, пошуках чалавечага духу. Можа, варта было б «пусціць планку», каб прывабіць гледачоў, не ўвесць час звартацца да самага складанага ў літаратуры? Але ж хто возьмецца раіць гэта Матросава і пры тым пазіраць яму ў вочы?! І ці быў бы гэты ўжо Матросаў?..

Апаненты могуць памінаць яму мноства грахоў і агрэхуў, сапраўдных і уяўных, сярод якіх — ганарыстасць, упартасць і — галоўнае — непрафесіяналізм (сапраўды, дыплама рэжысёра ў Матросава няма. Заракаючыся ад параўнанняў, усё ж запытаем, ці быў дыплом рэжысёра, ну, напрыклад, у Неміровіча-Данчаніна... Наогул, здаецца, гэта ўмова пажаданая, але неабавязковая). Аднак ніводзін з апанентаў, мяркую, не адмовіць Матросава ў моцнай індывідуальнасці, грунтоўнай адукаванасці, творчай самастойнасці. І ў любові да акцёра і разуменні яго. Калі б не так, ці ж працавалі б з ім (не год-два — дзесяцігоддзі!) артысты, ці ўбачылі б мы, як раскрываецца унікальны талент Шушкевіча, так і не запатрабаваны ў яго родным Рускаім тэатры БССР, якія нечаканасці нам падрыхтавалі Лявонцьеў і Саладзілаў. І нават апошняе адкрыццё — дэбютанткі ў тэатры Наталі Кучаравы, чья ўдумлівая работа ў ролі Лізы абяцае добры плён.

І ўсё ж: навошта вяртацца да некалі пастаўленага, распрацаванага і адпрацаванага спектакля? Не пыталася ў Матросава, але самі пастаўнікі даюць падставу думаць, што глыбіня Бекета і Дастаеўскага паддалася рэжысёру зусім не вычарпана (ды й так яно і было), а думкі і ідэі, захаваныя ў творах, неадольна прыцягвалі. З цягам часу — і якога часу! — адкрываўся Дастаеўскі як творца для ўсіх часоў. А думка героя — «падпольнага чалавек», Парадаксаліста — аб немагчымасці будаваць жыццё чалавечы на разумнай падставе — ці ж не мучыць яна нас?

Той спектакль, восем гадоў назад, адкрываў нам боль, адзіноту, згубленасць чалавек у абываковым да яго свеце. Памятаю адчуванне нейкага шоку ад аголенасці пачуцця, болю выкінутага з жыцця, лішняга яму чалавек, ад відчужанасці тайных парыванняў.

Герой, якога іграў Шушкевіч, выклікаў жаль і абурэнне, але больш за ўсё патрабаваў да сябе увагі. Ён гінуў на нашых вачах — і кожны крок яго быў гібельны, ён спрабаваў вырвацца — і незваротна патанаў. Паміж ім і светам была нябачная мяжа, якую ні ў той, ні ў другі бок нямажна было пераступіць; дакладней, ступіўшы ў «той» бок, герой каціўся кулём назад — «ведай сваё мес-

ца!», а з «таго» боку да яго ніхто і не збіраўся — маўляў, вельмі трэба...

Можна было ўявіць сабе, што чым бачым не першую яго спробу вырвацца з акрэсленага кола, але, як заўсёды, безнадзейна зняважлівую і, мусіць, ужо апошнюю. Несумяшчальнасць героя і яго «апанента» была ў відочнай наяўнасці: ён хваравіта бледны, у недарэчным паласатым халаце, абматаны шалікам, у пантофлях на босую нагу; яны — «тыя» — гладкія, у фракях і манішках, з адпаведнай паставай самапавагі і самавітасці. Было зразумела, што герой выключаны з іх кола назаўсёды, і кожная спроба можа скончыцца толькі новай абразай і ранай.

Нават слуга Апалон — і то антыпод, мучыцель, «кат». Ігар Андрэў у гэтай ролі быў аголены да пояса: мускулісты моцны торс, каменны ідал; ад яго тупой упартасці, маўклівасці не хочаш — вішчыш у істэрыцы. Побач з ім яго «пан» — згустак пакуты, сораму, тугі, быццам біўся аб гэтую незразумелую пагарду ўсёго свету, ставіў пытанні, не знаходзячы адказу, прыходзіў у адчай, а нейкая цэнтрабежная сіла няўможна адкідала яго ад людзей, чью мізэрнасць ён не можа не бачыць, але — якая ганьба! нават і яны ім грэбуюць!..

Сённяшні Парадаксаліст, як зараз прынята вызначаць, — чалавек моцна закамплікаваны, ён ужо перажыў сваю спрэчку са светам і толькі ў палаючым уяўленні ўзнаўляе тое, што адбылося. Але наўрад ці лягчы ў сотні разоў нанова атручваюцца ганьбаю непараўнальных памылак, няздзейсненых учынкаў. Паліць боль, сорам, раздзірае душу незваротнасць, але чалавек, якога мы бачым на сцэне, у падраным халаце, хворы, галодны, — калі б лёс яму даў шанц распачаць зноўку, — ізноў жа пацягнуўся б гэтым самым шляхам; ізноў лез бы на пралом, куды не клікалі; зняважаны, спапялены, хаваўся б у свой бярог, каб ізноў кінуцца, вырвацца — ізноў цярэць знішчальнае паражэнне...

Гонар, здольнасці, бязлітасны самаацэна, амаль дзіцячая шчырасць — усё не да часу, усё не на карысць. Але ж ён не хоча, ён адмаўляецца быць нулём, быць «зера» — любым спосабам прагне ён заявіць пра сваё існаванне, але як гэта робіцца?

Калісьці Акакій Акакіевіч Башмакцін даказаў сваё права на месца ў жыцці тым, што «строил шинель»: уладар шыняля не можа быць пустым месцам.

Аксенцій Іванавіч Папрышчын заяўляў гэтае ж права — выдуманым каханнем: калі каханне ёсць, значыцца ёсць і ён.

Пётр Іванавіч Бобчыньскі прасіў перадаць свету, што ён жыве!

Спектакль быццам бы сцвярджае: усё мы — з «Шыняля»... але з другога!.. Герой Шушкевіча кідаецца да людзей, балюча абдзіраецца, але паколькі ёсць боль — ён уласнаю персонаю існуе. «Пячонка баліць, дык вось няхай яшчэ больш баліць», — і калісьці сябе ў хворую пячонку... Але нават і боль — у былым. Сёння ён можа толькі ва ўяўленні аднавіць папойну з аднакашнікамі; выконваючы ўсе ролі за ўсіх, Шушкевіч робіць гэта віртуозна, не імітуючы галасы і звычайны ўдзельнік абеда, але напастойваючы адносна героя да кожнага з іх (калі нагадаем літаратурны арыгінал, дык здзіўмімся трапінаму выяўленню характараў).

У новым спектаклі — дыстанцыя аддаленая: час прайшоў, надзеі няма, толькі незагойныя раны засталіся, засталіся знямога і агіда. Таму ключавыя сцэны зроблены, здаецца, паводле логікі памяці: яна захоўвае які-небудзь адзін эпізод, але — асабліва рэльефна, з усімі дэталямі... Сцэна ў публічным доме жахае ложкам-труною, адкуль недарэчна, пачварна, мёртва тырчаць ногі, але больш за ўсё — нейкім падміргваннем і падгляданнем. То чыясьці рука праз шыліну ў сцяне ўхопіць героя за валасы, то вынырне недзе ўверсе брыдкае мурло ў непрыстойным калматым парыку і пачне наярваць на скрыпачы нейкі кульгавенькі, гнюсенькі, здэклівы матыўчык, дзе мелодыю перадражніць пахабнасцю...

Калі задуме Матросава патрабуецца не

ўспамін, а «жывы» акцёр — вась ён, Яўген Лявонцьеў, «састарэлы» Апалон, хуцы, аблысёлы, як адбітак у крывым люстэрку свайго гаспадара, але толькі адбітак, за якім — халоднае шкло. Ён ува-собіць тое, што мучыла і палыхала героя ўсё жыццё, — фанабэрысты, нахабны халуй і хам, які цешыцца мучэннямі і прыніжэннямі гаспадара, быццам помсцячы тым самым за свае крыўды; вечны спадарожнік на ўсе часы...

Рэжысёр уявляе ў тканіну спектакля сцэну з «Бесаў» — унутраная несвабода героя і Кірылава, страшэнная і небяспечная залежнасць ад чужой волі зліюцца ў адно, выбухнуўшы стрэлам, — Парадаксаліст, натуральна, як і Кірылаў, завершыць жыццё самазнішчэннем. А роллю Пятра Верхавенскага рэжысёр даручыць таму самому Лявонцьеву. Так, паводле логікі спектакля, «кат» эмацыянальны ператворыцца ў ката ідэйнага, ката літаральнага, цынчына бязлітаснага натхніцеля самагубства.

Аскетызм сённяшняга спектакля, эвалюцыя ад трох выканаўцаў патрабуе ад іх гранічнай напоўненасці. Заўважым: калі задуме Матросава патрабуецца істота, слабейшая за героя, лёсам якой нават ён можа распарадзіцца, рэжысёр запрашае Наталлю Кучараву, працуе больш за год, не шкадуючы ні яе, ні сябе, — усё гэта, каб на сцэне блукала па пакутах Ліза. І, нягледзячы на тое, што перспектывы на атрыманне «ўласнай» сцэны былі яшчэ вельмі няпэўныя, аднак работа ішла напружана, бесперапынна, быццам вась-вось аббудзецца прэм'ера, але разам з тым — і расквашуецца на адхіленнях, тлумачэннях, варыянтах і бясконцай шліфоўцы дэталей... А калі на сцэне з'явілася замкнёная, тупаватая Ліза, аглохшая, аслеплая, адзержыная ад абрынутага на яе жаху, — выявілася, што дэбютантка асэнсоўвае, насычае непадробным болем нават рызкоўныя мізансцэны. Скупая лаканічнасць пластыкі развіваецца ў мяккую жаночкасць, панураю вуглаватасць, затармо-

і ўзнаўляецца судакрананне з імкліваю пакручваю думкаю, з агонным болям і бязмежнай спавядальнасцю... «Пачуцці — вось вышэйшая думка», — даводзіць Дастаеўскі. І зноў адчуваеш сімфанічнасць спектакля, кампазіцыйную строгасць і сіметрычную завершанасць яго пабудовы, у межах якой б'ецца неўтайманная душа, чалавечая і чалавечная...

Зусім зразумела, што аўтару інсцэніроўкі і рэжысёру Матросава карцела умясціць у спектакль «усёго Дастаеўскага». І таксама зразумела, што, бачачы ўсю немагчымасць для тэатра — «усё» расказаць, а для гледача — «усё» пачуць, адчуць, асэнсаваць, ён з болям і тугою крэсліў і выкасоўваў!.. Але ж, бог ты мой, як хочацца нам, каб уважліва ў маналог героя тое, што баліць і хвалюе сёння, бо бачым мы: Дастаеўскі ж гаворыць нам менавіта пра гэта! І няма віны Матросава ў тым, што «дзясення» ў звычайным сэнсе, руху сюжэту не хапае, як і ў тым, што не можа ён абысці «памылку», якая дорага яму абыходзіцца: што зробіш, «грубае» мастацтва — тэатр, і як толькі парушаецца нейкая няўлоўная раўнавага, тады тэатр, як мастацтва, нешта істотнае страчвае. І калі пэўнаму гледачу робіцца сумна і ён пакідае залу — тут ужо мы гэтаму гледачу анічога не давадзім!..

І вась яшчэ што: у спектаклі няма нічога другараднага, і мы адразу ж адчуваем невыкананне «ўмоў гульні». Справа ў тым, што гледачы першых спектакляў траплялі ў неабходную атмасферу адразу: калі расчынялася заслона і першую цемру працінаў слабы агончык свечкі, якая некая дзівосна плыла па сцэне, агінаючы ці то ложак, ці то труну, адкуль недарэчна і мёртва тырчэлі ногі — жывыя так не ляжаць, — а мужчынскі голас гучна і чыста выводзіў песню... Не ведаю, што «забірае» — ну, не гэтая ж свечка і не сірокія ступакі, дык нават не спеў — а ўсё разам!.. Усё разам некая заварожвала, хапала за сэрца. І калі аднойчы замест жывога голасу пайшоў

«У чаканні Гадо». Сцэна са спектакля.

жанасць — у адкрытае парыванне...

Зразумела, больш за ўсё матросаўскай задуме неабходны Валеры Шушкевіч. Калісьці, яшчэ ў тэатральным інстытуце, відучыцца Вера Паўлаўна Рэдліх убачыла ў гэтым студэнтце князя Мышкіна — і не пашкадавала. Другі раз — убачыў Матросаў — і таксама не пашкадаваў. Дастаеўскі аказаўся блізка індывідуальнасці і светапогляду акцёра. Ён адчуў ягонаю мову, інтанацыю, у свеце думак і вобразаў пісьменніка артыст жыве ўжо шмат гадоў.

«—Я!..» — крычыць чалавек, задаўлены сцэнамі змрочнага, беднага пакоя. «—Я!..» — і яшчэ раз: «—Я!.. Я!.. Я!..» — быццам насперак глухому наванольнаму маўчанню хоча адчуць сябе жывою істотаю, пераканацца, што існуе, мае аблічча і голас. Таму і кінецца да люстэрка, і, знайшоўшы ў яго дымнасці адбітак свайго твару, упэўніўшыся ў сваім існаванні, ужо амаль спанойна прадоўжыць: «Я — чалавек хворы...» І далей мы ператворымся ў неабываковых сведкаў панутлівай мітусні «падпольнага чалавек», міжволі, нехаця ўцягваючыся ў яго пакуты, а ў фінале — са здзіўленнем і сорамам — ужо не аддзяляем сябе ад яго!..

Дзіўны, пакутлівы спектакль. Пакутлівы яшчэ і таму, што ў нейкі момант, у першым акце, стаміўшыся, губляючы, нават перастаеш сачыць за сэнсам. Ушчуваю сябе: самы цяжкі твор Дастаеўскага, сканцэнтраваная думка, адзіны суцэльны маналог; трэба сабрацца, зрабіць намаганне. Раблю. Але ж — на кожным спектаклі, на адным і тым самым месцы — пажар неверагодны і немагчымасць сачыць за разважаннямі героя. А пройдзе гэтая «мёртвая зона» —

механічны запіс, ды яшчэ дрэнна выкананы ў тэхнічных адноснах, — спектакль адразу «папоўз». Адрозна збілася ўвага. Адрозна сталі сачыць — а ці не зачэпіцца свечка за што-небудзь і куды «папаўзе» дзея далей... Уяўляю, што далікатнае рэле артыста вокамгненна адгукнулася, аддаўшы загад фарсіраваць з самага пачатку страшны кантакт з гледачом... Вось і пайшоў спектакль на колькі дэцыбелаў гучней, краваючы спачатку вуха, а затым ужо — душу. А было ж, бывала ж зусім інакш!.. Неаднаразовы глядач, сведчу, што было! А колькі ведаю, што Матросаў «падціснуў» першы акт і шліфуе спектакль далей, — пайду глядзець яшчэ раз, ёсць такая патрэба...

Як заўсёды пры сустрэчы з такой работай, ставіцца пытанне: ці Дастаеўскі гэта, ці — «сапраўдны Дастаеўскі»?

Не з'яўляючыся аніякім спецыялістам па Дастаеўскім, асмелюся заўважыць: кожны чытае ў вялікім творы тое, што яму даступна, што ён здольны спасцігнуць. І, мяркую, гэта не прыніжае ні чытача, ні тым больш, твор. Калі адчуваеш боль — за чалавек, — не за ўсё чалавецтва разам, што лягчы, а менавіта за чалавек; калі адчуваеш сорам, трывогу, а момантамі — ішчасце ад суцэльнасці ўласным думкам, уласнаму болю і трывозе; калі здрыганешся, пачуўшы стог: «Я не магу... Мне не даюць быць добрым!», дык, можа, гэта і сапраўды — Дастаеўскі?!

Лілія БРАНДАБОУСКАЯ.

У Беларускай дзяржаўнай філармоніі завяршыўся канцэртны сезон. Былі ў ім, як заўсёды, адметныя праграмы з удзелам выдатных айчынных і замежных выканаўцаў, прэм'еры, фестывалі... Канцэрты аднаго з іх, фестывалю «Мінская вясна», які сёлета праходзіў ужо ў сёмы раз, стараюся не прапусьціць. І перш за ўсё таму, што гэта адзіны фестываль, які быў заснаваны як фестываль прэм'ер беларускай музыкі. А пачуць жа новыя творы нашых землякоў у філарманічнай зале мы маем магчымасць толькі пад час «вялікіх святаў» — пленумаў ці з'ездаў Саюза кампазітараў Беларусі, на адкрыцці канцэртнага сезона, ды і то не заўсёды...

«Нішто не выходзіць за межы»

Праўда, «Мінская вясна-90» была абвешчана ўжо «фестывалем першага выканання твораў XX стагоддзя ў Мінску», але ж ад гэтага ўсё толькі выйгралі. Уключэнне беларускіх опусаў у стракатую панараму музыкі XX стагоддзя толькі на карысць нашым кампазітарам, асабліва маладым, бо, з аднаго боку, гэта знаёмства з тым, як працуюць калегі па-за межамі рэспублікі, а з другога — магчымасць судзіць тое, што робяць маладыя беларускія аўтары, з тым, што ўжо ёсць у мастацкіх набытках нашага часу.

Я свядома засяроджу ўвагу на творчасці маладых, бо ім наканавана вызначаць месца беларускай кампазітарскай школы ў агульным працесе адраджэння нацыянальнай культуры.

На жаль, сёлета фестываль з-за шэрагу «тэхнічных накладак па віне выканаўцаў» не дазволіў пазнаёміцца з некаторымі буйнымі сімфанічнымі творами маладых, было не вельмі багата і новых камерных твораў. Але і на аснове таго, што прагучала, можна зрабіць папярэдняе выснову: у маладых ідзе, і ўжо даволі доўга, працэс колькаснага накоплення твораў, які ўрэшце, паводле дыялектыкі, павінен прывесці да новай якасці. Калі тое будзе? Хацелася б, каб хутчэй, хоць, безумоўна, і сёння не-не ды і трапляюць у праграмы творы, якія абнадзейваюць.

Пакуль жа нашы маладыя аўтары «трывала ўраслі нагамі» ў падмурак сваёй прафесіі — гадзімі авалодваюць кампазітарскай тэхнікай, вядуць пошукі на ўзроўні сродкаў выразнасці, а штосці ўдала знойдзенае потым доўга эксплуатаецца ў чарговых і чарговых опусах. Із'яўляецца музыка, у якой, як кажаў І. Стравінскі, «нішто не выходзіць за межы існуючых пlynняў і стыляў». Вядома, і гэтая музыка, як наогул усялякая музыка, мае права на жыццё. Непакойці толькі, што многія маладыя аўтары так і застаюцца сам-насам са сваёй «тэхналогіяй», не імкнучыся напоўніць яе змястоўнасцю, не ўдыхаючы ў яе жыццё, забываючыся на тое, што нават вельмі ўмела зроблена, з выкарыстаннем самых найсучаснейшых сродкаў выразнасці музыка можа быць у той жа час каласальна нуднай.

Тое, што наша моладзь паспяхова засвойвае асновы сваёй прафесіі, паказаў камерны канцэрт пад назвай «Маладыя кампазітары Беларусі». Тут усё «не выходзіла за межы». Быў і дэмакратычны па мове вакальны цыкл «Мілы мой» С. Хващынскага на вершы пастаў сярэднявечча, з перайманнем чамусьці ад музыкі больш позняга перыяду, перыяду «Полацкага шыйтка» (гэта XVII—XVIII стст.), і Саната для скрыпкі і фартэпіяна А. Літвіноўскага, у якой за дыхтоўнай традыцыйнай формай усё ж чуўся

аўтарскі голас. «Повязі» для 2-х флейт М. Стомы паказалі цікавасць аўтара да пошукаў у галіне тэмбра. Быў вакальны цыкл Ю. Андрэвай на вершы А. Разанава «Шляхі» з засяроджаннем увагі аўтара на чыста знешнім, тэхналагічным увабленні ідэі і з часам гранічна экспрэсіяністычнай фартэпіянай партыяй. А кантрастам яму — Псалом № 130 для барытона сола «З глыбінь гукаю» В. Кузняцова, напісаны вельмі сціпла, стрымана, нават аскетична.

Штатабяцальную назву меў канцэрт з твораў В. Капыцько і маскоўскага аўтара У. Равава: «Сучасны музычны эксперымент». Што датычыць нашага маскоўскага гасця, дык ён паказаў вельмі традыцыйную музыку, і гэта выклікала неуразумеласць: можа, увесь эксперымент і заключаецца ў тым, што аўтар у сваім родзе «навеў музычную крытыку» на даўно ўжо вядомыя стылі і прыёмы? Але ўсё было гэтак сур'эзна і значна, што мушу канстатаваць: «эксперымент не ўдаўся». Зноў прыгадваю выказанне карыфея музыкі XX стагоддзя І. Стравінскага: «Эксперымент нешта значыць у навуках, але нічога не значыць у кампазіцыі. Ніводны добры музычны твор не мог бы быць толькі «эксперыментальным»: гэта ці музыка ці не музыка; яе трэба слухаць і ацэньваць як і ўсякую іншую».

Не магу назваць адназначна «эксперыментальнымі» тыя многія творы В. Капыцько, што прагучалі ў канцэрце. Як заўсёды бліскучая А. Ткачова выступіла аднадумцай аўтара ў пошуках выразных тэмбравых магчымасцей цымбалаў і фартэпіяна, да выканання п'есы «Адыходная» была прыцягнута публіка з залы, і наогул панавала атмасфера нязмушанай эстэцкай сяброўскай бяседы. Бадай, менавіта гэтым і запомніўся канцэрт пад гучнай назвай «Сучасны музычны эксперымент» у той яго частцы, дзе гучала музыка В. Капыцько.

Пашанцавала на фестывалі маладому кампазітару А. Бандарэнку. У зале на Залатой Горцы, як ужо ведае чытач «ЛіМа», быў яго сумесны з І. Лучанком аўтарскі вечар пад назвай «О, радзіма бацькоў», а ў вялікай зале філармоніі прагучала прэм'ера Канцэрта-паэмы для скрыпкі, віяланчэлі, фартэпіяна і камернага аркестра. Упершыню творчасць гродзенца А. Бандарэнка была так поўна паказана ў Мінску.

Канцэрт-паэма для скрыпкі, віяланчэлі, фартэпіяна і камернага аркестра — твор праграмны. Яго літаратурная першакрыніца — старажытнаруская «Сказанне пра забойства Барыса і Глеба». На жаль, даволі прасталінейная тэмбравая персаніфікацыя герояў гэтай гісторыі, павярхоўная ілюстратыўнасць пацягнулі за сабой і прадказальнасць і нават спрощанасць музычных рашэнняў, а гэта сёння не ідзе на карысць сур'эзнаму твору. Больш уразіў А. Бандарэнка ў аўтарскім канцэрце, дзе запомніліся яго вакальныя цыкл на вершы Я. Баратынскага, Струнны квартэт і харавыя творы.

Цяпер пра тое, што абнадзейла. Канцэрт для габоя і камернага аркестра С. Бельцюкова — на маю думку, гэта менавіта той твор, які дазваляе ў далейшым чакаць ад аўтара выхаду на новы якасны ўзровень. Канцэрт слухаеш з неаслабнай цікавасцю ад першага да апошняга гуку — столькі ў ім свежага і незвычайнага. Кампазітар знайшоў яркі, амаль зрокавы вобраз, які заварожвае адразу; аркестравая тканіна літаральна жыве, дышае. А колькі цікавых тэмбравых знаходак у партыі саліста! Віншую маладога аўтара з спраўнай удачай, якую справадліва падзяляе і выдатны габайст Ю. Лікін. Хацелася б, каб гэты твор з'явіўся ў філарманічных праграмах будучага канцэртнага сезона, ён варты таго, каб зрабіцца рэпертуарным.

Вось на гэтай аптымістычнай нотах і закончу свае кароткія нататкі пра творы маладых беларускіх кампазітараў, прадстаўленых «у межах» фестывалю. Што прынясе, ці пашырыць свае межы новая музычная Вясна?

Таццяна ПЕСНЯКЕВІЧ.

Поспех — у Ленінградзе...

Няма прарокаў на айчыне? Гэтае пытанне, як ні дзіўна, час ад часу знаходзіць пацвярджэнне ў розных галінах мастацтва.

Апошні выпадак — удалае выступленне Аляксандра Саладухі — саліста тэатра песні пад кіраўніцтвам Я. Паплаўскай і А. Ціхановіча — у Ленінградзе на міжнародным тэлевізійным фестывалі «Шлягер-90». Там ён быў адзначаны дыпламам і ўдзельнічаў у гала-канцэрце, які трансляваўся на некалькі еўрапейскіх краін.

Няхай нехта будзе сцвярджаць, што ў апошнія гады фестывалю ў краіне значна пазбылася, а аўтарытэт іх лаўрэатаў і дыпламантаў — паменшыўся. Ды ці шмат на Беларусі дыпламантаў міжнародных конкурсаў эстраднай песні?

Аляксандр Саладуха тут — радні выпадак. Спяваючы пачаў у самадзейнасці, а ўпершыню гучна заявіў пра сябе на беларускай эстрадзе ў 1988 годзе... І вось тэлеконкурс у Ленінградзе.

Там сабралася 36 удзельнікаў — вядомыя салісты і калектывы, сярод якіх былі Я. Кулікоў, Ф. Кіркорэў, групы «Іванычы», «Сезон дождей», «Пинник». На другім туры А. Саладуха выканаў дзве песні Алега Елісеенкава — «На улице старинной» і «Нарусель». Пераможцаў конкурсу вызначалі слухачы. Дзякуючы іх прыхільнасці беларускі спявак быў названы сярод лепшых. На гала-канцэрце прагучала яшчэ адна песня А. Елісеенкава — «Откровение».

Пасля конкурсу А. Саладуха атрымаў некалькі цікавых прапаноў ад арганізатараў канцэртнага жыцця, у тым ліку і ад замежных менеджэраў. Д. ПАДБЯРЭЗСКИ.

...і дабрачыннасць

Праблемы культуры і эстэтычнага выхавання аднолькава важныя і для сталічных гарадоў, і для правінцыі. У Маладзечне гэтым праблемам надаецца нямаля ўвагі, і найбольшы намаганні прыкладае тут музыкае вучылішча. Гэта сапраўды культурны цэнтр горада. Не раз сцена вялікай залы вучылішча прымала многіх выдатных выканаўцаў, калектывы з сусветным імем: аркестр імя Осіпава, квартэт імя Камітаса, піяніста С. Рыхтэра і інш.

Аднак нават вельмі яркія гастролі могуць толькі ў нейкай ступені наталіць мастацкі голас, уласцівы для маленькага горада, робячы ўражанне рэдкага свята, за якім зноў — будзённасць.

На ішчасце, у горадзе ёсць калектывы, якія нястомна робяць сваю высякародную справу — прапагандуюць народную і класічную музыку, далучаючы да яе слухачоў рознай ступені падрыхтаванасці і ўзросту. Напрыклад, народны намерны аркестр выкладчыкаў горада (мастацік кіраўнік і дырыжор — заслужаны работнік культуры БССР Г. Сарока). У калектыву шмат творчых дасягненняў, інтэнсіўнае канцэртнае жыццё, неаднаразова ён выступаў у розных гарадах рэспублікі. Яго слухалі ў Венгрыі, ФРГ.

І вось — новая творчая удача. Усяго толькі за месяц аркестрам была падрыхтавана праграма сумесна з заслужаным артыстам БССР В. Кучынскім.

Выступаць са спевам такога маштабу, як В. Кучынскі, бясспрэчна, адназначна. Аднак калектыву ўдалося дасягнуць дзіўнай злітнасці з выканаўцамі, зладжанасці і гармоніі гучання. Утварыўся трывалы творчы альянс, які, думаецца, яшчэ не раз парадзе слухачоў сваім майстэрствам.

Падрыхтаваная праграма прагучала нядаўна ў дабрачынным канцэрце, сродкі ад якой будучы пералічаны ў фонд «Дзеці Чарнобыля».

Людміла ЛЯШЧЭВІЧ.
г. Маладзечна.

СВЯТА У СМОЛЬНІ

Фестываль юных музыкантаў Мінскай вобласці прайшоў на радзіме Якуба Коласа. Ён меў найменне «Сымон-музыка» і прысвячаўся 65-годдзю з дня выхаду ў свет шэдэўра беларускай паэзіі аднайменнай Коласавай паэмы. Месцам правядзення свята быў абраны хутар Смольня. Тут пасля мінскага астранга, знаходзячыся ў родных, паэт канчаткова абдумваў сваю паэму. У Смольні ў 1912 годзе ўпершыню ён сустрэўся з Янкам Купалам.

Удзел у свядзе прынялі гасці з Мінска — народны мастак СССР З. Азгур, сын Якуба Коласа Д. Міцкевіч, паэты П. Прыходзька і У. Паўлаў, заслужаная артыстка БССР Р. Маленчанка.

Старшыня журы дырэктар Мінскага вучылішча мастацтваў і культуры У. Таран уручае лаўрэатам дыпламы і каштоўныя дарункі. Некаторым пераможцам граматы і кнігі Якуба Коласа з аўтаграфам сына песняра падносіць дырэктар музея народнага паэта З. Камароўская.

Песняй вітаюць святкоўцаў удзельнікі фальклорнага хору в. Мікалаеўшчына. Апладысментамі сустрапаюць прысутныя паведамленне начальніка ўпраўлення ўстановаў культуры і народнай творчасці Міністэрства культуры БССР Т. Стружэцкага аб прысваенні калектыву звання народнага. Заахвочаныя спевакі дораць слухачам яшчэ адну песню.

Выступаюць адзіночныя і групавыя выканаўцы. Поўніцца лагодай наваколле. Хораша становіцца на душы. Верыцца ў жывучасць талентаў народных!

К. СЦЕПАНЮК.

Героі свята... (Удзельнікі агітбрыгады «Польмя» Стаўбцоўскага РДК В. Вярдыш і В. Баброў).

Д. Міцкевіч і З. Азгур даюць аўтаграфы.

Выступае ансамбль цымбалістаў Барысаўскай ДМШ.

АБРАЗЛІВА ЗВАЦЦА ТУТЭЙШЫМІ...

Апошняя п'еса Купалы... Чаму менавіта яна аказалася апошняй! На жаль, гэтаму цудоўнаму, сур'ёзнаму твору не пашанцавала. Краіна ўступала ў эпоху «сацыялістычнага рэалізму», дзе «Тутэйшыя» проста не знайшліся месца. І не маглі знайсціся, бо вельмі балючыя і значныя пытанні яна ставіла. Толькі разабраўшыся ў тым часе, калі былі напісаны «Тутэйшыя», мы зразумеем і п'есу, і самога Янку Купалу: п'еса аказалася прарочай.

Усё тое, аб чым з «гумарам» расказвае аўтар, пазней болей адазвалася ў нашым жыцці. Нездарма ж аўтар назваў жанр п'есы трагічна-жартоўнымі сценамі. Бо гэта быў смех скрозь слёзы.

Перагорнем старыя газеты таго часу, каб зразумець тую падзею. У другім нумары газеты «Беларусь» за 3.1.1920 і 14.1.1920 гг. друкуецца артыкул Я. Купалы «Справы незалежнасці Беларусі за мінулы год»: «Пачалася на Беларусі бальшавіцкая гаспадарка. Але іхні «камунізм» не мог памірыцца з «нацыяналізмам» беларускага народа. Трэба яшчэ дабавіць, што незалежную рэспубліку стварылі смаленскія і маскоўскія «беларусы» па загаду з Масквы. А зроблена гэта з тактычных мэтаў назадэр беларускай «буржуазіі», якая стаіць на грунце незалежнасці свайго краю (...)

Сацыяльныя рэвалюцыянеры з усходу і нацыянальныя з захаду ў мінулы год паказалі сваю праўдзівую натуру. І тыя, і гэтыя ў сваім мілітэрна-імперыялістычным паходзе стараюцца сцерці на дарозе ўсё, што ім стаіць на перашкодзе дзеля дасціжэння сваіх мэтаў. (...) Сваёй неразумнай захопніцкай палітыкай яны толькі зацягваюць працэс праўдзівых, дэмакратычнага развіцця нацыянальна-культурных ідэй і пашырэння на зямлі бессмяротных ідэалаў свабоды, роўнасці і брацтва».

Цяпер зразумела, адкуль узяліся такія персанажы, як Заходні і Усходні Вучоныя, Мікіта Зносак, Спраўнік, Спічыні. Вось і растлумачана першае слова ў жанры п'есы — трагічна. Янка Купала бачыў трагедыю свайго народа ў яго знішчэнні як нацыі, бо разумеў, што ўсё залежыць ад таго, хто стаіць на чале ўлады і як гэта ўлада ставіцца да беларусаў.

Тут, у Мінску, хутчэй за ўсё ў кіраўніцтве будуць стаяць такія людзі, як Зносак, бо яны могуць прыстасавання да ўсяго і ўсіх. Паглядзіце, перабраўшы шмат прафесій, у залежнасці ад часу і падзей, ён вырашае «дабывацца беларускага асэсарства». «Наогул, міжду протчым, хачу перайсці на ваш беларускі бок, ні як там».

Гэта ж першы тып бюракраты ў нашай нацыянальнай культуры! Чалавек, які ўпэўнены, што робіць вельмі важную справу, хавае і беражэ нейкія, на яго погляд, важныя, але нікому не патрэбныя паперы, з пашанай ставіцца да сваёй формы, ведае, з кім сябраваць, з кім не. І менавіта ён застаецца ў Мінску бліжэй да «цёпленкага мястэчка», а Янка Знольнік, сумленны і прости чалавек, едзе ў вёску. Я лічу, якраз са Знольнікам Купала звязвае адраджэнне свайго народа, веру ў тое, што ён не загіне. Менавіта з яго вуснаў сыплюцца жарты, усмешкі: «Вы пэўна б хацелі з печкі зваліцца і патыліцы не адбіць? Рэва-

люцыя, мае паны, ня цётка — па галоўцы гэтых сваіх прыцеляў не гладзіць». Адсюль становіцца зразумелай другая назва п'есы — жартоўныя сцэны.

Хто мог стаць правобразам Янкі Знольніка? Адным з такіх людзей мог быць і Уладзімір Ігнатоўскі, бо «беларускае пытанне моцна кратае яго пачуцці і думкі, захапляе яго цалкам». Ён быў народным камісарам асветы Беларусі. Янка Купала прысвячае яму ў дзень 15-годдзя грамадска-культурнай працы верш «Наш летапісец».

Вось чаму п'еса аказалася забароненай, вось чаму аказалася апошняй. Янка Купала проста не хацеў прыстасавання да абставін, як той Мікіта Зносак. Вуснамі Янкі Знольніка ён гаворыць: «Якімі б раскошамі матэрыяльнымі нас ні надзялялі, ніколі яшчэ ня будзем шчаслівы, пакуль чужая воля будзе гаспадаром над нашай воляй».

Можа, п'есе пашанцуе раз-раз? Да пастаноўкі яе звярнуўся тэатр імя Я. Купалы. Я тутару з рэжысёрам гэтага тэатра Мікалаем Пінгіным.

— Што прымуціла вас звярнуцца да «Тутэйшых»?

— Сама назва п'есы. Чаму мы аказаліся тутэйшымі? Чаму Купала не назваў п'есу «Беларусы»? Напрыклад, спытай паляна, хто ты, — адкажа: «я — поляна», рускага — «я — рускі», а якую-небудзь нашу бабуку з вёсачкі, адкажа: «Не ведаю, сыноч, тутэйшая!». Гэта ж абразліва — звацца тутэйшымі. Нават назва нашай Радзімы асабліва — Беларусь, але Русь. Але чым маліцца Матцы Боскай ці Багамацеры, беларусы лепей пакланяліся сонцу ды зямлі: таму і дайшло да нас Купале. Вось у гэтым наша асаблівасць і непадобнасць да іншых. Была магчымасць адраджэння зямлі і стварэння сапраўднай Беларусі са сваёй мовай, культурай пасля рэвалюцыі, калі была аб'яўлена ВНР, але гэтай магчымасці не далі ажыццявіцца, і Купала піша п'есу «Тутэйшыя». П'еса ставіць шмат пытанняў, якія не страцілі актуальнасці і сёння. Менавіта сёння настаў час, калі людзі яе правільна зразумеюць, бо раней не было такой мажлівасці — ведаць праўду аб сваёй Спадчыне. Не ўсё я прымаю ў п'есе. Напрыклад, калі Знольнік запрашае Аленку ехаць на вёску і ўзяць кніжак, «але толькі беларускіх... Аб іншых і рэчы быць не можа». Я не згодзен, бо як быць з сусветнай культурай — Талстым, Шэкспірам, Дастаеўскім? Гэта ўжо нейкі перагіб. Праўдзівое чалавечай і культурнай абмежаванасці. Я не стаўлю сваёй працай кропак над «і», я хачу, каб людзі проста задумаліся аб сваім жыцці, аб будучыні, што нас чакае і якое трэба знайсці выйсце. Вось чаму мне цінава працаваць над гэтай п'есай.

— Калі адбудзецца прэм'ера?

— У верасні гэтага года.

Як кажуць, дай бог. Не можа быць нейкіх рэцэптаў аб сцэнічным прачытанні купалаўскай п'есы, кожны чытае парознаму і прапускае праз сваё сэрца, але той будзе на правільным шляху, хто адчуе вялікую павагу да народа, яго вытокаў і адраджэння.

Н. СЦЯЖКО,
студэнтка.

ВЕРШЫ ПАЭТА-ФРАНТАВІКА

Не так даўно нам, супрацоўнікам Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, давялося пабываць у вёсцы Скорычы Карэліцкага раёна, у роднай хаце беларускага паэта-франтавіка Аляся Мілюця, які ў 1944 годзе загінуў у бітве за Радзіму. Брат паэта Іван Макаравіч Мілюць перадаў нам некалькі сшыткаў з аўтографамі вершаў паэта розных гадоў, а таксама яго франтавыя пісьмы. Частка гэтых вершаў вядома нашаму чытачу. Яны друкаваліся ў розных калектыўных зборніках. Але большасць з іх яшчэ нідзе не публікавалася.

Вершы Аляся Мілюця не вызначаюцца асаблівым майстэрствам. Усе яны простыя, непасрэдныя. Іх аўтар імкнуўся выказаць тое, што яго хвалявала, свае думкі, пачуцці, адгукаўся на розныя падзеі жыцця заходнебеларускай

вёскі. З гэтых вершаў мы бачым асаблівасці быту сялян былой Заходняй Беларусі, іх настроі, памкненні, яны па-свойму перадаюць атмасферу таго часу. У асобных водгаласіх сталінскіх рэпрэсій у БССР. З вершаў паэта відаць, як адмоўна ўплывалі гэтыя рэпрэсіі на настроі беларусаў у буржуазнай Польшчы, як адбіралі яны веру ў ідэалы сацыялізму.

Зрэшты, вернасць Радзіме Аляся Мілюць пацвердзіў крывёю свайго сэрца. Нельга без хвалання чытаць яго франтавыя пісьмы (яны былі апублікаваны ў майскім нумары часопіса «Полымля» за мінулы год), дзе паэт выказвае сваю адданасць роднай зямлі, гатунасць да нанца змагацца за вызваленне яе ад фашысцкай навалы.

Тут прапануюцца ўвазе чытача толькі асобныя, найбольш характэрныя вершы паэта-франтавіка з яго рукапісных сшыткаў.

Ніна ЦВІРКА.

Аляся МІЛЮЦЬ

Няхай даюць мне горы залатыя
І рэкі він, што льюцца
цераз край...
Хай абцяюць роскашы
зямныя,
Багацця моц... Няхай нябесны
рай...—
Я родных слоў, народу, краю й
волі
Не здраджу, не прадам нідзе й
ніколі!..
15.II.29 г.

Я хацеў бы...

Я хацеў бы пляць, як п'яе
Майскім раннем ў бары
салавей;
Я хацеў бы, каб песні мае
Грэлі праўдаю сэрцы людзей...
Я хацеў бы звінец, як звінец
Той царкоўны натрэснуты
звон;
Я хацеў бы народ свой
ўзбудзіць,
Каб ён скінуў адвечны
свой сон...
Я хацеў бы гудзец, як гудзе
У полі вецер асенні
з дажджом;
Я хацеў бы у братняй бядзе
Згінуць смелым і гордым
байцом...
Я хацеў бы шумец, як шуміць
Перад бурай пагудзісты гай;
Я хацеў бы моц злую разбіць,
Што руйнуе радзімы мой
край!..
Скорычы. 24.X.1931.

Трыялет

Хіба ж хто не знае з нас,
Што цяпер злы ў свеце час;
Хіба ж хто не знае з нас...
Хоць працуем шмат падчас —

А жывём за голы квас...
Хіба ж хто не знае з нас,
Што цяпер злы ў свеце час...
Што ўсяго ёсць падзапас...
10.II.33.

Няхай злуецца Маркс, хай
гневаецца Ленін,
Што мне навукаў іх не даў мой
добры геній,
Што не ўспрыняў я іх методу
гэту:
Каб гвалтам будаваць парадак
новы свету.

Сваё жыццё Добра і Праўды
радзі

Так, як Буда, Хрыстос,
Талстой ці Гандзі,
Я ўсё аддам служэнню Ідэалу,
Але не ў дар крываваму
Ваалу...

І поўны я нязломнай цвёрдай
веры,
Што блізкі час жаданай новай
эры.

Калі зямля крывёю не будзе
зліта,
Але любоўю братняю сагрэта...
Дык хай тэрор... хай сёння
мучаць болі...—
Я верны сын адной працоўнай
долі...
І з веку ў век, хоць шмат
цярплю пакусаў —
Я быў, я ёсць і буду
Беларусам...

Скорычы. 30.VIII.1935.

Янку Брылю

Ад родных далёкіх «Крэсаў»
Ад шэрых хат й сялянскіх бед;
Ад Вушы хваляў, шэпту лесу,—
Прымі ты шчыры мой прывет!
Ад тусклай восені лязуры,
Ад жоўтых дзён — дзе
сухацвет;
Ад туманоў сівых і хмурых,—
Прымі гарачы мой прывет!

Ад Ідэалу вернай службы,—
Святыні прошлых нашых лет...
Ад нашай братняй, шчырай
дружбы
Прымі паклон мой і прывет!
Скорычы. 20.VIII.1939.

ПРЭМ'ЕРЫ

Камедыя Хрыста Бойчова
«Швейцарыя, Швейцарыя...»
(пераклад на беларускую мову
В. Нікіфаровіча) на сцэне Ака-
дэмічнага тэатра імя Янкі Ку-
палы — далейшы працяг плён-
нага супрацоўніцтва беларуска-
га калектыву з балгарскімі на-
легамі.

Пастаноўку ажыццявіў І.
Гаджаў. Мастак — А. Тавукчы-
ян, кампазітар — І. Драголаў.
балетмайстар — Р. Мятодзіеў.
У ролях — народныя артыст
БССР П. Дубашынскі, заслужа-
ная артыстка рэспублікі А.
Рыньковіч, Ф. Варанецкі і ін-
шыя.

Вабка Трыфанава—А. РЫН-
КОВІЧ, дзед Трыфан — П. ДУ-
ВАШЫНСКІ.

Фота Ул. КРУКА.

Імя абавязвае...

У рэспубліцы шэраг школ уганараваны імёнамі выдатных сыноў беларускага народа. У сталіцы такія школы тры — імя Янкі Купалы № 19, імя Якуба Коласа № 44 і імя Максіма Багдановіча № 40.

Што гэта за школы? Чым яны славутыя? Як навадзеныя імёны ўплываюць на змест жыцця ў згаданых школах? У чым асаблівасць кожнай з іх? У якой, нарэшце, гармоніі тут пазашкольнае і пазакласнае праца ў стасунку са слаўнымі імёнамі нашых выдатных дзеячаў літаратуры?

Вось у карагодзе гэтых пытанняў і я вырашыў пазнаёміцца са згаданымі школамі.

Найперш завітаў у дзевятнацігадовую, якая носіць імя Янкі Купалы. Яна паблізу філармоніі. Лічыцца — у цэнтры горада. Побач плошча Якуба Коласа. Імя народнага паэта Беларусі 19-ай школе надалі ў пераможным 1945 годзе.

Дык чым жа гэтая школа адметная ад той, якая без ніякага імя?

Пачнём ад вешалкі, ад дзвярэй.

У вестыбюлі — бюст Янкі Купалы, колькі надпісаў на беларускай мове. Есць і Купалаўскі кут-музей. Вось і ўсё... Але ці не замала гэтага для сталічнай школы, названай імем народнага песняра?

Размаўляю з вучнямі, пытаюся ў іх, ці такой яны сабе ўяўляюць школу, якая названа імем выдатнага беларускага паэта. Ці дастакова дзеля падтрымання ў школе пазтавага духу таго, што тут ёсць сёння?

Расказваю ім пра гутарку з адной выпускніцай іхняй школы, якая на маю заўвагу: «Ты ж вучылася ў школе імя Янкі Купалы?» — яна, зусім маладасведчаная, адказала: «Ну і што? Гэта нікому не ў галаве. Школа так сабе прычэпілі імя... А прычэпленае, яно прычэпленае...»

З болам і крыўдай я ўспрыняў ад маладой асобы гэтую рэпліку, а пасля падумаў: «Ча-

го крыўду, абурваюся?.. Гэта яна змусіла мяне больш пільна задумацца, навошта мы школам надаём імёны слаўных сыноў нашага народа?» Сапраўды, навошта школам імёны? Пэўна, каб памятаць іх. Але ці толькі? Мусіць, каб браць прыклад з іх адданасці Радзіме, Бацькаўшчыне, роднаму народу, мове, каб быць годнымі іх.

Ну і як жа мы гэтага трымаем? У чым жа выяўляецца гэта адданасць роднаму народу, мове? Можна, у школах, названых імёнамі народных песняроў, дзеці больш дасканала валодаюць роднай мовай?

Ані чуць!
Можна, лепей ведаюць гісторыю роднага краю, яго літаратуру, родную песню? І тут няма чым асабліва зіхатнуць! А можна, тут паглыблена вывучаюць Купалаву творчасць? Можна, тут існуе культ Купалавага слова? І гэтага няма. Дык тады паўстае пытанне — навошта школам гэтыя імёны? Навошта гэтая фармальнасць?

Шэраг школ у рэспубліцы абвешчаны з паглыбленым вывучэннем беларускай мовы і літаратуры, але чамусці толькі не гэтыя. Чаму?

У шэрагу школ Мінска адчынены беларускамоўныя першыя класы. Але толькі не ў гэтых.

А здавалася, дзе б ім найперш быць, як не ў школах, уганараваных імёнамі выдатных мастакоў слова?

Але тут думаючы зусім інакш.

Мастак У. Крукоўскі расказвае: «Павёў дачку ў школу № 44 імя Якуба Коласа. За вуч праранавала падаць заяву для навучання дзяцей на беларускай мове, але тут жа папярэдзіла: «Ніякіх беларускіх класаў адкрываць не збіраемся».

У рэспубліцы раз на два гады праводзіцца рэспубліканская алімпіяда па мове. То, можна, выхаванцы згаданых тут

школ зіхатнулі сваім ведам? Толькі дарэмна шукаць у спісах удзельнікаў алімпіяды выхаванцаў школ імя Янкі Купалы, Якуба Коласа. То, можна, педагагічныя калектывы пакапаціліся, каб усе вучні згаданых школ выпісалі і чыталі беларускамоўныя выданні? Але і гэтага тут няма. Дык дзе логіка?

Яшчэ больш дзіўным падсца факт, што і 19-ая школа мае ўхл. І які б вы думалі? Логіка падказвае — ну, зразумела, які — філалагічны. А вось і памыліліся. Школа імя Купалы мае матэматычны ўхл. То сто разоў мела рацыю колішняя выпускніца школы імя Янкі Купалы, якая, доўга не думаючы, кінула балючую, але праўдзівую рэпліку пра прычэпленае імя. Сорак чэцвёртая школа імя Якуба Коласа да сёлетняга года не мела ніякага ўхлу. Але як толькі там пачулі, што ствараюцца беларускія школы, вырашылі застрахавацца, каб не пусціць туды беларускае слова.

Неяк аднаго разу давялося глядзець рэпартаж з маскоўскай школы імя Пушкіна.

Як жа цешылася сэрца, глядзячы гэты рэпартаж! Якая ў школе гармонія паміж навадзеным імем і сутнасцю школьнага жыцця.

У нас жа ўсё гэта ў якойсьці дрымучай супярэчнасці і дысгармоніі!

І што яшчэ высветлілася: у згаданых школах працуюць далёка не самыя лепшыя, не самыя аўтарытэтычныя выкладчыкі роднай мовы.

Скажам, Купалаў музей у дзевятнацігадовай школе засноўвалі найперш настаўнікі гісторыі і рускай мовы. Выкладчыкі роднай мовы неяк ад усяго гэтага ўхіліліся.

Невядома толькі — па сваёй волі ці па волі агульнай плыні: некуды нешта коціцца, дык хай коціцца. Абы нас у заробкавай ведамасці не забылі!

...3 восені мінулага года школа імя Максіма Багдановіча абвясціла сябе школай з беларускай моваю навучання, зрабіла першы набор выхаванцаў, якія распачалі сваю навуку па буквары Анатоля Клышкі. Калі ж такі крок зрабляць і школы, названыя імёнамі нашых народных песняроў Янкі Купалы і Якуба Коласа?

Уладзімір СОДАЛЬ.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

У адпаведнасці з загадам

У газеце «ЛіМ» за 15 чэрвеня 1990 г. надрукаваны калектывны ліст «Адмяніць як незаконнае...».

У сувязі з гэтым для правяркі фактаў, пададзеных у лісце, была створана аўтарытэтная камісія з ліку акадэмікаў АН БССР, членаў-карэспандэнтаў АН БССР і дактароў навук, якая правярыла абставіны ліквідацыі сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі ў Інстытуце філасофіі і права АН БССР. Камісія ўстанавіла, што сектар быў расфарміраваны ў адпаведнасці з загадам № 150 «К» па Інстытуце філасофіі і права 1 ліпеня 1986 г. Матывіроўка расфарміравання была наступная:

«В сувязі з неабходнасцю канцэнтрацыі сіл на найбольш важных навуковых направах упарадкаваць структуру Інстытута. С гэтай целью расфарміраваць сектар сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі, перадаў супрацоўнікам псіхалагічнага профіля ў аддзеле сацыяльна-псіхалагічнага цэнтру, а спецыялістаў па пытаннях эстэтыкі і філасофскім праблемам культуры ў сааветствуючыя філасофскія аддзелы».

Загад падпісаў дырэктар Інстытута філасофіі і права Я. М. Бабосаў.

У асабовай справе былога загадчыка сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі доктара філасофскіх навук У. М. Ко-

на маецца яго заява ад 30 чэрвеня 1986 г. на імя дырэктара Інстытута філасофіі і права, у якой ён просіць вызваліць яго з пасады загадчыка сектара «ў сувязі з неабходнасцю засяродзіць увагу на паглыбленні навукова-даследчай работы» і «назначыць... на пасаду старшага навуковага супрацоўніка Інстытута філасофіі і права». Просьба была задаволеная, а праз тры дні Конон У. М. быў пераведзены на пасаду вядучага навуковага супрацоўніка аддзела гісторыі філасофіі (загад № 163 «К» ад 4 ліпеня 1986 г.).

Камісія не знайшла матэрыялаў, якія б сведчылі, што адным з ініцыятараў скасавання вышэйпам'янавага сектара быў В. І. Боўш (дарэчы, В. Боўш ніколі не быў намеснікам сакратара парткома АН БССР па ідэалогіі, як сцвярджаецца ў лісце). На пасаду намесніка дырэктара Інстытута філасофіі і права ён быў выбраны ў кастрычніку 1989 г.

Работа А. А. Бембеля «Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс», якая ў лісце называецца планавай інстытуцкай працай, на самай справе такой не з'яўляецца, што вынікае з матэрыялаў абмеркавання яе ў Інстытуце філасофіі і права (пракал пасяджэння Вучонага савета № 6 ад 8 кастрычніка 1986 г., с. 48).

А. А. Бембель звольнены за-

гадам дырэктара Інстытута філасофіі і права Я. М. Бабосавым № 281 «К» ад 14 кастрычніка 1987 г. паводле атэстаты.

Выклікае здзіўленне, што калектывны ліст падпісаў былі дырэктар Інстытута філасофіі і права, член-карэспандэнт АН БССР Бабосаў Я. М., які сам прымаў рашэнне аб ліквідацыі сектара, вызваляў з пасады Конона У. М. і Бембеля А. А.

Што датычыць узнаўлення сектара сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі, то на гэты конт трэба сказаць наступнае. Амаль усе яго былыя супрацоўнікі (У. М. Конон застаўся ў ІФП АН БССР) працуюць у Інстытуце сацыялогіі АН БССР, дзе створаны аддзел сацыяльнай псіхалогіі асобы і калектыву. На жаль, пра У. М. Конона Я. М. Бабосаў забыў, прапанаваўшы на пасаду загадчыка іншую кандыдатуру.

Аддзяленне грамадскіх навук АН БССР даручыла Інстытуце сацыялогіі (дырэктар-арганізатар чл.-кар. АН БССР Бабосаў Я. М.) і Інстытуце філасофіі і права (дырэктар акад. АН БССР Шыраканая Д. І.) разгледзець пытанне аб аднаўленні ў структуры аднаго з гэтых інстытутаў аддзела Сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі і яго штатах.

М. В. БІРЬЛА,
акадэмік-сакратар
Аддзялення грамадскіх
навук АН БССР;
В. К. БАНЬКО,
вучоны сакратар
Аддзялення грамадскіх
навук АН БССР.

Мартыралог
Беларусі:
імяны і факты

МАЯ РАССТРАЛЯНАЯ ВУЛІЦА...

Тагачасная вуліца Варашылава ў Оршы (цяпер яна носіць імя беларускага пісьменніка-аршанца У. Караткевіча), на якой я жыў у 30-я гады, здавалася мне адной з самых прыгожых у горадзе. Яна пачыналася ад вуліцы да Дняпра. Вясёлая, чысценькая, патуная ў садах і кветках была вуліца. Вясной і летам тут пахла базам, начнымі фіялкамі, а вечарамі заліваліся салаўі.

Мая вуліца здавалася мне не толькі прыгожай, але і шчасливай.

Так было да 1937 года, да той самай чорнай ночы на 6 жніўня.

На працягу літаральна двух сутак мая вуліца, на якой стаяла 26 дамоў, была ачышчана ад «ворагаў народа». З усіх «ворагаў» самымі блізкімі для мяне былі мой бліжэйшы сусед мастак Мікалай Варфаламеевіч Жызнеўскі і яго жонка, настаўніца Марыя Іванаўна. Яго, сапраўднага інтэлігента, ветлівага, добрага чалавеча, любілі ўсе — і нашы суседзі, і студэнты педінстытута, у якім ён выкладаў чарчэне і малыване, і школьнікі, якім ён прывіваў любоў да мастацтва.

Вучань Шышкіна і Левітана, закончыўшы Струганскае вучылішча ў Маскве, ён быў тонкім назіральным пейзажыстам. Свет беларускай прыроды выглядаў на яго карцінах фантастычна цудоўным, рамантычным. Нярэдка ў нядзельныя дні, выпраўляючыся ў лес па грыбы ці ягады, на рыбалку (рана пачаў побач), я бачыў Мікалая Варфаламеевіча на берэзе, у лодцы ці ў ценю дрэў за работай з эцюдынамі і пэндзлямі ў руках. Ягонае дачушка, як правіла, заўсёды была побач з ім.

Нелюді прышлі ў яго дом, перавярнулі ў ім усё ў пошуках даказаў «варожай дзейнасці» і, не знайшоўшы нічога, павялі яго ў чым быў, у хатнік

тапках на нагах. А на наступны дзень прыйшлі па ягоную жонку і павялі яе, пакінуўшы ў доме адну асірацелую ірыню. Колькі ёй, дачцэ «ворага народа», давялося перажыць! Яна пражыла цяжкае, доўгае жыццё і, акрамя памяці пра бацьку і маці, захавала і гэты фотаздымак бацькі, які я перадаю раданці. Цяпер Ірына Мікалаеўна пенсіянерка, жыве пастаянна ў Маскве разам з дачкой і ўнучкай. Мне ўдалося сустрэцца з ёй, і мы ўспомнілі тыя дні, якія каменем ляжаць на нашых сэрцах.

Калі ў Оршы будзе пастаўлены абеліск у памяць гараджан — ахвяр сталіншчыны, то я прапанаваў гарадскім уладам, грамадскім арганізацыям, аддзяленням таварыства «Мартыралог Беларусі» (налі яно ёсць у горадзе), гарадскому аддзелу КДБ — абавязкова ўключыць у спіс ахвяр усіх, наго я прыводжу ніжэй: Жызнеўскія Н. В. і М. І., муж і жонка Бараноўскія, муж і жонка Франц і Малывана Шафранскія, муж і жонка Пашкевічы, муж і жонка Ляховічы, настаўнік Лазоўскі. Ні ў якім разе не павінны быць забыты і тыя 30 чалавек манахаў-евангелістаў, якія жылі ў вялікім доме, займаючыся ўдзень хатнім ткацтвам, а па вечарах — маліліся свайму богу, спявалі рэлігійныя песні і былі пакараны вечнай ссылкай, з якой ніхто з іх не вярнуўся.

Калі мая вуліца страціла ў тыя жывеньскія дні 1937 года каля 60 чалавек, а ў Оршы тады было каля 100 вуліц, то можна сабе ўявіць, колькі людзей страціла маленькая Орша. А колькі бязвінных было знішчана ў іншых гарадах рэспублікі, у цэлым па Беларусі! Чаму мы не называем агульную колькасць ахвяр? Каб імя!

Нас, ветэранаў, сведкаў сталінскіх масавых рэпрэсій, застаецца ўсё меней. Але пакуль мы ёсць, мы можам памагчы выкананам мясцовых Саветаў, грамадскім арганізацыям, органам дзяржбяспекі правесці работу ў кожным горадзе, пасёлку, на кожнай вуліцы і склаці спісы ўсіх, наго знішчылі сталінска-ягоўска-берыёўскія каты, а потым — унесці імёны і прозвішчы ахвяр у Кнігі Памяці, высечы іх залатымі літарамі на абелісках. Ці ж не заслугоўваюць ахвяры таго, каб у іх памяць і ў напамін нашчадкаў ва ўсіх гарадах рэспублікі, а не толькі ў Оршы, былі занесены Паркі Памяці ахвяр сталінізму?

На ўсё гэта не патрабуйце амаль ніякіх сродкаў, патрэбны толькі ініцыятыўны мясцовы ўлад і падтрымка грамадскасці.

Я. САКАЛОУ,
кінааператар,
член СК СССР,
ветэран вайны і працы.

БРАТЫ

Сем гадоў назад у выдавецтве «Юнацтва» выйшла з друку кніжка з прыгожай назвай «Маё маўлівае сэрца». Аўтар яе — Якуб Герасімавіч Міско. На жаль, яму не ўдалося патрымаць у руках сваю кніжку. У кастрычніку 1981 года яго не стала. І толькі дзякуючы Янку Брылю, які ўладаў і радагаваў яе, кніжка ўбачыла свет. У прадмове ўладальніка чытаю: «Нялёгка, а то часам і вельмі нялёгка было яго жыццё. Спачатку, з дзён зьяўлення юнацтва, заходнебеларускае камуністычнае падполле, катаванні ў заценках дэфеэнзіваў, шматгадовае зняволенне. Пасля, з першых дзён Вялікай Айчыннай, баявы шлях салдата, які пачаў радавым разведчыкам, а да Берліна дайшоў гвардыі маёрам з п'яццю ордэнамі. Былі і іншыя цяжкія дні яго жыцця...»

Мне здаецца, што ў гэтых радках схаваны і той боль, пра які ў застойныя гады забаранялася пісаць і гаварыць. А боль быў вялікі. Справа ў тым, што з самага пачатку вызвалення Заходняй Беларусі ад беларускіх паноў, у роднай вёсцы Якуба Міско Чамяраў пачаліся новыя арышты. Спачатку былі выкліканы ў Касціўскі сельсавет два чамяроўскія хлопцы — Антон Міско і Гаўрыла Чыгрын. Пра якіх з той пары ні слыху. А ў лістападзе 1939 года

арыштавалі Якуба Міско і двух яго родных братоў Васіля і Івана. Што рабілася ў гэты час у Чамярах: па вёсцы з хаты ў хату хадзілі розныя чуткі. Але чуткі чуткамі, а Васіля і Івана ў 1940 годзе засудзілі на восем гадоў турмы. Праўда, Якубу пашанцавала: з турмы ён напісаў пісьмо П. Н. Панамарэну, які даў каманду «разобратыся по существу». Дзякуючы богу, разабраліся, і Якуб Міско апынуўся на волі.

Толькі ніхто не разабраўся з яго братамі. Пад канец 1944 года землякі атрымалі першае пісьмо ад Івана са сталінскіх лагераў з Комі АССР. А ў 1948 годзе, адбыўшы за нішто васьмігадовае зняволенне, ён вярнуўся ў свае Чамяры. Іван і расказаў, што Васіль у 1941 годзе знямогся ад нялёгкае працы, ад голаду і холаду, захварэў і памёр у Карэліі. А як пачалася вайна, то зняволеных, у тым ліку і Івана, адправілі ў Комі АССР на лесанарыхтоўні...

Паэнай абадвух Васіля (паміраў) і Івана разбітвавалі. Іван усё жыццё пражыў у родных Чамярах. Нялёгка было, бо хапала ўсяго: і здэкаў, і абразаў і розных плётан чуў у свой адрас. Бо людзі не ведалі праўды. У мінулым годзе і яго не стала.

Тані лёс братоў Якуба, Івана і Васіля Міско.

Сяргей ЧЫГРЫН.
г. Слонім.

Радзівілаўскі род — адзін з самых старажытных у Беларусі. За шматвяковае існаванне ён даў дзесяткі вядомых асоб, што ўвайшлі ў гісторыю не толькі нашага краю. Сваё месца сярод іх займае і гетман Вялікага княства Літоўскага Януш Радзівіл, якога некаторыя польскія даследчыкі называюць «зраднікам».

НАРАДЗІўСЯ Януш Радзівіл у 1612 годзе ў сям'і ваяводы віленскага, гетмана Вялікага княства Літоўскага Крыштофа Радзівіла. У яго маці Ганны з роду Кішкаў было шасцёра дзяцей, але выжылі толькі ён, Януш, і малодшая за яго Кацярына. Дзяцінства Януша прайшло ў родавых маентках Попелу, Віжунах, Біржах і Койданаве. Паколькі Крыштоф Радзівіл быў кальвініст, ён і сына Януша выхоўваў у сваёй веры, дзеля чаго прызначыў яму ў настаўнікі аднаго з выкладчыкаў кальвініскай школы.

Калі Янушу споўнілася трынаццаць гадоў, бацька накіраваў сына ў Слуцк у гімназію. Праз тры гады Крыштоф, палічыўшы сына за паўналетняга, паслаў яго за мяжу. Януш наведваў Варшаву, Берлін, потым спыніўся ў Лінску, дзе паступіў ва ўніверсітэт. Вучобу прадоўжыў у Галандыі. Шмат падарожнічаў — пабываў у Лондане, Бруселі, Парыжы. Будучы ў Галандыі, выканаў некалькі заданняў польскага караля Уладыслава IV, за што атрымаў чын падкаморага Вялікага княства Літоўскага. У гэтым чыне наняў каля тысячы чужаземнай пяхоты і дзвесце драгунаў, а таксама некалькі пушкароў і вайсковых інжынераў, і з гэтым войскам вярнуўся ў родны край. У кастрычніку 1633 года прыехаў у Смаленск, які тады ўваходзіў у склад Вялікага княства Літоўскага і за які вяліся ваенныя дзеянні з Масквой. Узяў на сябе камандаванне нанятай пяхотай і гусарскай харугвай, што стаяла на Жаўранкавых нагорках. Тая вайна за Смаленск скончылася перамогай Вялікага княства Літоўскага. Януш Радзівіл вярнуўся ў Вільню. Трохі счаканьні, паехаў у Кракаў, дзе пры двары караля Уладыслава IV выконваў абавязкі падкаморага.

Па сваім характары ён быў гарачы і ўпарты, да таго ж, не любіў палякаў. Непрыязь, а найчасцей варожасць у Радзівілаў, ды і ў іншых, як тады гаварылася, «вядлікіх паноў» Вялікага княства Літоўскага да палякаў былі ледзь не традыцыйныя, ішлі яны ад даўніх часоў, яшчэ з Люблінскай уніі, якую надалі та ж не хацелі заключыць кіраўнікі княства, бачачы ў гэтым пагрозу незалежнасці іх дзяржавы, а палітыка на чале з каралём Жыгімонтам Аўгустам змуцілі іх гэта зрабіць. І хоць у уніі было шмат слоў пра роўнасць і вольнасць Кароны і Вялікага княства Літоўскага, «роўнасць і вольнасць» гэтыя пачалі хутка парушаць: некаторыя палікі, а найперш сам кароль хацелі і Вялікае княства Літоўскае лічыць ледзь не сваёй вочнай і распараджацца ў ім, як распараджаўся ў сябе ў Кароне. Вядома, літоўскія магнаты адстойвалі свае правы, часта давалі палякам адпор, ставілі іх на месца. Незадаволенасць палякамі асабліва ўзмацнілася пасля Брэсцкай уніі (1595), якая, пад выгладам аб'яднання каталіцызму і праваслаўя, стварэння нацыянальнай царквы, на самай справе дала поўны прастор для дзеяння езуітаў і Рыма, стала па сутнасці яшчэ адным наналям пранікнення ўсяго польскага ў Вялікае княства Літоўскае. Януш Радзівіл многае ведаў аб бацьці, які быў старадаўняга, а значыцца, незалежнага літоўскага гарту, многае паспеў пачынаць, на свае вочы, сам, таму асабліва не хаваў сваіх антыпольскіх настрояў, праяўляў іх адкрыта і нават бурна.

Аднойчы, калі ў Вільні праходзіла рада сената, у якой браў удзел кароль, успыхнула спрэчка між Янушавым бацькам — гетманам Вялікага княства Літоўскага Крыштофам Радзівілам і каралём Уладыславам IV. Крыштоф адстойваў правы княства, даваў зразумець палякам, што не яны тут гаспадары. Кароль разгне-

ваў Януш успомніў свайго бацьку, як той не ахоціў яго жаніцца з Кацярынай Патоцкай, раіў браць у жонкі не так зможную нявесту, як уплывовую і, вядома ж, не каталічку. Таму гэты раз свой выбар спыніў на дачцэ гаспадара Малдавіі Базыля Лупула Марыі. Кароль Уладыслаў IV, які рыхтаваўся да вайны з Портай (Турцыяй) і хацеў аба-

дзяня сілою, гвалтам і многімі над соствам хрысціянскаю мучаніямі і тыранствам прывлеклі і прыневолялі, і всіх першых кнзлей нашых і королей своих Польских, благочестие наше грекороссийское хранивших и утвердивших, привилегии и мандаты презрели, уничтожили, и вцале против политики шляхетской и доброй совести скасовали... Кому мила вера благочестивая, от Поляков на унию претворенная; кому из вас любима целость отчизны нашей Украины Малороссийской, и

дан Хмяльніцкі, які таксама прыслаў на сойм сваіх паслоў. Сенатары ад Літвы вагаліся, за каго падаваць галасы. Падканцлер Вялікага княства Літоўскага Казімір Сапега, які вельмі ж баюўся ўплыву Радзівілаў у Літве, нарэшце, паддаўся на ўгаваў Юрыя Асцілінскага і падтрымаў Яна Казіміра. Такі ход падзей змуціў і Радзівілаў заняць іншыя пазіцыі — Януш і яго стрыечны брат Багуслаў таксама паддалі свае галасы за выбранны каралём Яна Казіміра, хоць яго люта і ненавідзелі. За Яна Казіміра як караля Рэчы Паспалітай падала свой голас і жонка Уладыслава IV Марыя Людвіка... Бачачы, што церпіць паражэнне, Карл Фердынанд напісаў ліст, у якім адмаўляўся ад кароны на карысць свайго старэйшага брата...

Але Януша Радзівіла гэта ўжо мала цікавіла. У яго галаве спелі зусім іншыя планы — выкарыстаць цяжкае становішча Кароны і паспрабаваць вырвацца з-пад улады караля і палякаў, вярнуць незалежнасць, былую сілу і веліч Вялікага княства Літоўскага, страчаны пад прымусам ненавісных уніі.

Позірк у мінулае

Барыс САЧАНКА

„ЗДРАДНІК“

З цыкла «Постаці». Януш РАДЗІВІЛ

ваўся і паколькі не меў аргументаў, каб пераканаць Крыштофа і іншых сенатараў, што мае рацыю, ён перапыніў раду. Януш Радзівіл, — ён быў у свіце караля, — не вытрымаў, прыгразіў палякам: маўляў, пачакайце, прыйдуць часы, калі не праз дзверы, а праз вокны мы будзем вас выкідваць! Гэтыя словы ў каралеўскім акружэнні выклікалі адпаведную рэакцыю. Абражаныя палякі, у тым ліку і сам кароль, патрабавалі ад Януша публічнага пакаяння, але ён наадрэз адмовіўся гэта рабіць. Шмат было патрачана сіл, каб неяк усё згладзіць. Ды не паспелі скончыць з гэтым канфліктам, як узнік новы. Гэты раз ужо не ў Літве, а ў Варшаве, дзе Радзівіл мелі дом і куды не пусцілі адну вельмі важную і ўплывовую каталіцкую асобу...

Тым не менш, кароль Уладыслаў IV не так любіў Радзівілаў, як змушаны быў з імі лічыцца — Радзівілы мелі значны ўплыў не толькі ў Вялікім княстве Літоўскім, але і ў Кароне. Да таго ж, сам кароль радаваўся, калі ўзнікалі спрэчкі і непаразуменні між вельмі моцнымі, часта нават сам падштурхоўваў да сварак і варожасці, бо ведаў, што калі ўплывовыя людзі не ладзяць між сабою, то не згаворацца, не ўчыняць нейкага заклату супраць яго, караля, ды і кіраваць такімі лягчэй. Сувязей з Янушам Радзівілам кароль не парываў, лічыў яго ледзь не сваім сябрам, часта браў з сабою ў розныя паездкі, на паляванні, што, вядома ж, не ўсім падабалася.

У 1638 годзе Януш Радзівіл ажаніўся, узяў сабе ў жонкі ваяўнічую каталічку Кацярыну Патоцкую. І адразу ж між ім і бацькам пачаліся сваркі. Тым не менш, Януш Радзівіл утрымаўся, не здрадзіў сваёй веры. І ў часе беспарадкаў, якія ўспыхнулі ў Вільні, калі хавалі кальвіна А. Прыпоўскага, загадаў страляць сваёй пяхоте па касцёлу Дамініканаў, пасля чаго спецыяльным дэкрэтам суда сойма кальвіністам было забаронена з'язджацца на свае зборы ў Вільню.

У 1640 годзе памёр Янушаў бацька Крыштоф. Януш атрымаў багатую спадчыну. Вядома, жонка-каталічка рабіла ўсё, каб Януш Радзівіл прыняў яе веру. Шчыраваў і кароль, ды і іншыя «сябры» Януша, у тым ліку і свае ж ліцвіны, якія тады якраз масава пераходзілі ці ў каталіцызм, ці ў уніяцтва. Але Януш не спыняўся гэта рабіць, хоць пад уплывам жонкі і пазваліў са службам ўсіх былых бацькавых слуг, якія былі кальвіністамі. На іх месца набіраў толькі каталікаў. Невядома, як і што было далей, але ў 1642 годзе Кацярына Патоцкая нечакана памёрла.

перціся на малдаўскага гаспадара, выбар нявесты Янушам Радзівілам ухваліў. Базыль Лупул таксама быў не супраць, каб парадніцца з Радзівіламі, таму згадзіўся аддаць замуж сваю старэйшую дачку ў Літву. Справілі багатае вясельле. Пры гэтым высветлілася, што Марыя па веры праваслаўная, што не надта ж спадабалася каралю, але зблізіла Радзівілаў з праваслаўем, якое было, нягледзячы на Брэсцкую унію, усё яшчэ даволі папулярна ў Вялікім княстве Літоўскім. Януш Радзівіл падтрымліваў намеры караля, каб развязаць вайну з Портай, за што яму і была дадзена ў 1646 годзе булава гетмана польнага літоўскага. Праз нейкі час пасля атрымання булавы гетмана Януш Радзівіл па просьбе караля выехаў з таемнай місіяй да свайго цесця Базыля Лупула ў Ясы і да князя Юрыя I Ракачы ў Сяміград, каб заручыцца іх падтрымкай на выпадак вайны з Портай. Місія закончылася ўдала, і Януш Радзівіл у дадатак да гетманскай булавы атрымаў яшчэ і званне маршалка Трыбунала літоўскага ў Вільні. Каб палякі-католікі не касавурыліся на яго, збудоваў некалькі каталіцкіх касцёлаў у сваіх маентках, што надта ж не спадабалася кальвіністам і праваслаўным, затое дапамагло яму павялічыць колькасць свайго войска аж на 6 тысяч, прычым за кошт казны.

У ГЭТЫ ЧАС на землях Кіеўскіх, на Валыні, Падоллі, якія раней, да Люблінскай уніі, уваходзілі ў Вялікае княства Літоўскае і якія, скарыстаўшы слабасць княства, Карона напярэдадні уніі далучыла да сябе, і ў іншых гарадах і вёсках, які тады называлі, Украіны Маларасійскай, надта ж абстралялі падзеі — чыгрынскі сотнік Багдан Хмяльніцкі, аб'яднаўшы казакаў рэстравых і вольных запаражскіх і аб'явіўшы сябе гетманам, пачаў сапраўдную вайну з польскімі панами. Ва Універсалах, якія слаў па Украіне і якія траплялі і на Літву, ён пісаў:

«Зіновий Богдан Хмельницкий, гетман славного войска рестрового Запорожского и все по обем сторонам Днепра сущей Украины Малороссийской, вам всем Малороссийским по обем сторонам реки Днепра шляхетным и посолитым большого и меньшого чина людем, а особливо шляхетно-уроженым казаком, истой братии нашей, сим универсалом нашим ознаймуем... Иж не без причин наших слушных мусили есмыо зачати войну и подняти оружие наше на Поляков... иж они, Поляки... прилачили и подчинили с древних веков земли и провинции Сарматские, альбо козацие наши Русские, от Подоля, Волыни и Волох посполу, и аж до самого Вильны и Смоленска... всех оных братию нашу, Роксоланов, в невольническое подданное ярмо запрягли, от веры отеческие православные душеспасительныя греко-российские отторгнули, и до пагубной унии и римского заблуж-

дства наша шляхетская, от Поляков уничтожаемая, весьма поименяемая и поругаемая: тот всяк... яко зычливый и любезный сын отчизны своей, по выслушанью сего универсального ознаймения нашего, рачи к нам в обоз... на добрых конях и с исправным оружием неоткладне прибывати, и спольна с нами, прикладом старовечных валечных и многим народом в околных странах славных предков своих, станути мужественно и необязанно, при всемогущей помощи божией, против Поляков, своих грабителей, озлобителей и супостатов...»

Усе спробы кароннага войска прымуціць казакаў скласці зброю і пакарыцца ні да чаго не прывялі. Наадварот, казакі атрымлівалі перамогі адну за адной. У бітве пад Корсунем яны ўшчэнт разбілі польскае войска, а гетманаў каронных Патоцкага і Каліноўскага ўзялі ў палон. І Януш Радзівіл разлічваў атрымаць булаву гетмана кароннага, бо ў Польшчы не было тады вопытных военачальнікаў. Таму на Універсал сойма з Варшавы аддаць трэць войска літоўскага на барацьбу з казакамі адказаў, што і ўсё войска княства гатова пайсці на Украіну, калі толькі ёсць у тым патрэба.

Але далейшыя падзеі развіваліся не на карысць Януша Радзівіла. Вяртаючыся з Літвы, памёр у дарозе кароль Рэчы Паспалітай Уладыслаў IV. Таму на сойме, які адбыўся ў ліпені 1648 г. у Варшаве, Янушу Радзівілу не толькі не ўдалося атрымаць булавы Кароны, але страціў ён і той уплыў, які меў, бо нагадалі яму словы, што сказаў ён некалі пра палякаў у Вільні. І паколькі Януш Радзівіл быў не католік, меў жонку праваслаўную і заступаўся часта за рэлігію малых, прыгнечаных, то палякі баяліся, што ён можа аб'яднацца з казакамі Багдана Хмяльніцкага і ўжо разам з ім рушыць на Варшаву.

Між тым вайна на Украіне набывала ўсё большы размах. Успыхвалі паўстанні сялян і гараджан то тут, то там і ў Вялікім княстве Літоўскім. Усё часцей кзацкія загоны, як тады казалі, «плюндравалі» Літву. Але змагацца з паўстанцамі і казакамі Януш Радзівіл не спыняўся. У яго на гэты конт узніклі свае меркаванні. Дый як і многія тады ўплывовыя людзі, ён уцягнуўся ў барацьбу за выбранны новага караля. Ён рабіў стаўку на дом Ракачаў. Сваю думку не змяніў і пасля смерці Юрыя I Ракачы ў кастрычніку 1648 г. Палікі ж, ды і частка сенатараў ад Літвы змагаліся за выбранне на каралеўскі пасада аднаго з братаў Уладыслава IV — Яна Казіміра ці Карла Фердынанда. Ні адзін з іх не адпавядаў уяўленням і настроям Януша Радзівіла: Карл Фердынанд быў езуіт і іншай рэлігіі, апрача сваёй, не толькі не прызнаваў, але і не цягнуў. Што ж да Яна Казіміра, ды той наогул быў мала каму вядомы, бо ў Польшчы амаль не быў, жыў увесь час пры розных дварах за мяжой.

Тым не менш, кожны з братаў меў сваіх прыхільнікаў. Між імі вялася жорсткая закулісная барацьба за тое, каб каралём стаў Карл Фердынанд, падавалі галасы тых, хто варагаваў з вялікім канцлерам каронным Юрыем Асцілінскім. За Яна Казіміра як караля Рэчы Паспалітай быў Юры Асцілінскі і... Баг-

У СЯ ПАўДНЕВАЯ ЧАСТКА княства была ўжо ахоплена паўстаннямі, была фактычна ў руках свавольцаў. Паслаўшы сваіх надзейных людзей на перамовы да сяміградскага князя Юрыя II Ракачы і да Багдана Хмяльніцкага, Януш Радзівіл, тым не менш, каб паказаць моц войска літоўскага, у лютым 1649 года ўзяў штурмам вельмі ж умацаваны горад Мазыр (Пінск і Тураў былі ўзяты раней), а 22 таго ж самага месяца аваладаў Бабруйскам. Пасадзіўшы кіраўнікоў паўстання на кол — «дзеля прыкладу» — і адсекшы 270 казакам правыя рукі і пусціўшы іх на ўсе чатыры бакі, сам вярнуўся ў свой родавы маентак Яшуны — пад Вільняй, і ўжо адтуль вёў перамовы, пасылаючы ганноў, з князем сяміградскім і Хмяльніцкім. Гэтыя перамовы да чаго-небудзь пэўнага не прывялі: кожны патрабаваў свайго і не ішоў ні на якія кампрамісы і ўступкі.

Пра перамовы Януша Радзівіла з князем сяміградскім і Хмяльніцкім вядома стала каралю Яну Казіміру. І ён, раззлаваны, пачаў патрабаваць, каб палову свайго войска княства Літоўскае аддало Кароне пад яе кіраўніцтва. Соймік літоўскі, сабраўшыся ў маі 1649 года, выказаўся супраць дзялення войска літоўскага, бо яно патрэбна было самому княству для барацьбы з паўстанцамі. Януш Радзівіл таксама хацеў паказаць яшчэ раз сваю моц і моц войска літоўскага, якіх, як яму здалося, не дацанілі тым, з кім ён вёў перамовы. 3 ліпеня 1649 года ён прыехаў у Рэчыцу, дзе знаходзілася больш шасці тысяч войска літоўскага, і, аглядаўшы яго, рушыў на Кіеў. Каб спыніць рух літоўскага войска, Багдан Хмяльніцкі выслаў насустрач яму пятнаццацітысячны загон казакаў пад камандай самага блізкага свайго сябра Міхала Крычэўскага. 31 ліпеня казакі і войска літоўскае сустрэліся пад Лоевам, дзе адбылася вядомая ў гісторыі бітва. Перамогу ў ёй атрымаў войска літоўскае, казакі былі разбіты, а іх кіраўнік Міхал Крычэўскі, паранены, быў узяты ў палон. Праўда, жывы ў руці літоўскіх шляхты ён не даўся — кінуўся на акаванае жалезам кола і, разбіўшы галаву, упаў і, не прыходзячы да прытомнасці, памёр...

Дарога на Кіеў была адкрыта, але Януш Радзівіл не пайшоў яго браць, спаслаўшыся, што ў войска мала пораху і куль. Адвёўшы свае атрады назад пад Рэчыцу, ён вярнуўся зноў у Яшуны, каб прадоўжыць перамовы з князем сяміградскім і Багданам Хмяльніцкім. Гэты раз ён падключыў да перамоваў яшчэ і караля шведскага Карла X Густава, які пачаў вайну з польскай Каронай, і досыць паспяхова — шведы дайшлі аж да Чанстахова...

Тым часам у Збораве было заключана перамір'е між казакамі і польскім каралём, якое давала так неабходную перадышку і Багдану Хмяльніцкаму і палякам...

16 снежня Януш Радзівіл прыхаў у Варшаву на сойм і ўрачыста перад каралём і сенатам зладзіў здабыццё ў бітве пад Лоевам сцягі разгромленых казацкіх атрадаў. Як узгагароду за гэта атрымаў ад сената ва ўласнасць Невель і Себеж, а кароль, каб улагодзіць Януша Радзівіла, надаў яму годнасць старасты Барысава. Як заўсёды, і гэты раз вёў ён сябе ў Варшаве бурна і незалежна. 12 студзеня ён так сутыкнуўся з Янам Сабескім, што той вымушаны быў выклікаць Януша Радзівіла на дуэль...

АДНОСІНЫ З КАРАЛЕМ
Янам Казімірам у Януша Радзівіла значна папелшыліся пасля таго, як Багдан Хмяльніцкі са сваім войскам напаў на Малдавію, гаспадаром якой тады быў дзець Януша Радзівіла Базыль Лупул. Цяпер Ян Казімір мог разлічваць на сапраўдную дапамогу войска літоўскага ў барацьбе з казакамі. Дзеля таго, каб знайсці паразуменне з Янушам Радзівілам і схіліць яго цалкам на свой бок, Ян Казімір паслаў да яго Альбрэхта Гарэцкага, калывініста, які лічыўся вельмі тонкім дыпламатам і ўплывовай асобай, каб ён, Альбрэхт Гарэцкі, іх памірыў. Януш Радзівіл прапанаваў каралю пачаць перамовы з Базылем Лупулам і князем сяміградскім і нават з крымскім султанам — стварыць кааліцыю супраць казакаў. І каб пераканача караля ў плённасці сваёй задумкі, сам паехаў у Варшаву. Кароль Ян Казімір прыняў план Януша Радзівіла і заключыў такую кааліцыю. Януш Радзівіл, натхнёны гэтым — у яго наконце кааліцыі былі свае далёкія планы і надзеі, а менавіта, кааліцыя прымусіць Карону пераваць Уніі з Літвой, — прыступіў да арганізацыі новага паходу на Кіеў. 6 ліпеня 1651 года адбылася яшчэ адна бітва пад Лоевам з казакамі, якімі кіраваў Нябаба. У гэтай бітве войска літоўскае межа перавагу і выйграў яе. Пераправіўшыся праз Дняпро і завалодаўшы Чарнігавам, ужо трэцяга жніўня Януш Радзівіл быў пад Кіевам і праз некалькі дзён узвёў яго без бою. Праўда, пакарыстацца здабычай надта не змог, бо хтосьці падпаліў горад, і ён амаль увесь згарэў.

4 верасня Януш Радзівіл са сваім войскам пад Васільковым злучыўся з войскам Кароны, каб даць генеральную бітву казацтву Хмяльніцкага. Аднак бітвы не адбылося — 29 верасня між каралём Янам Казімірам і Багданам Хмяльніцкім быў заключаны мір, вядомы як Белацаркоўскі. Януш Радзівіл адчуваў сябе героем. Яго параўноўвалі з Балеславам Храбрым. На памяць аб узяцці Кіева ён адліў медаль, на якім па-лацінску было напісана: «Гэта табе каралю Яну Казіміру Радзівіл аддае ў рукі разбураныя мury Кіева і сайдакі бунтаўнікоў».

На сойме 1652 года (26 лютага) не хто-небудзь з палякаў, а Януш Радзівіл дакладваў аб дзеяннях кароннага і літоўскага войска ў барацьбе з казакамі, што, вядома ж, сярод ганарлівых польскіх маг-

М. І. Кастамараў пра гэта піша так: «З паўночнага боку нахлынула на Украіну ішная ваенная сіла: кіраўнік літоўскага войска Радзівіл паслаў атрад супраць Чарнігаўскага палка, якому Хмяльніцкі даручыў вартаваць мяжу. З прычыны памылкі чарнігаўскага палкоўніка Нябабы, казакі пацярпелі паражэнне. Радзівіл заняў Чарнігаў, а потым, у апошніх днях ліпеня, падступіў да Кіева. Кіеўскі палкоўнік Ждановіч выйшаў з горада ў надзеі напасці на літоўцаў, налі апошнія будучы знаходзіцца ў Кіеве. Горад быў заняты літоўцамі 6 жніўня; казакі з двух бакоў: сухапутна ад Лыбедзі і на суднах па Дняпры, пачалі набліжацца да горада. Тут кіеўскія мяшчане самі запалілі горад, каб зрабіць у літоўскім войску паніку і тым дапамагчы нападу на яго казакам. Але курсунскі палкоўнік Мазыра не паслухаўся Ждановіча, пачаў не ў час падаваць сігналы агнём тым казакам, якія плылі па Дняпры, і тым сапсаваў план Ждановіча. Літоўцы не былі захоплены зняццю і адбілі напад».

натаў выклікала абурэнне і злосьць. Яны пачалі інтрыгі супраць Радзівілаў, спярша супраць Багуслава, потым і самога Януша. Дайшло да шабляў... Каб яшчэ больш напаліць атмасферу, хтосьці пусціў чутку, што памёр вялікі гетман літоўскі Януш Кішка. Кароль, не вельмі давяраючы Радзівілам і баючыся іх, паабяцаў аддаць булаву вялікага гетмана князю Паўлу Сапегу. Гэта выклікала абурэнне Януша. Ён са скандалам пакінуў Варшаву, нават не развітаўся з каралём, што, па тым часе, было нечывана...

Праз год, на сойме ў Брэсце, Януш Радзівіл запатрабаваў ад караля аддаць яму самае ўплывовае ў Вялікім княстве Літоўскім кіраўніцтва ваяводствам Віленскім. Кароль не знайшоў нікога сярод сенатараў літоўскіх, каго б можна было супрацьпаставіць Янушу Радзівілу. У сакавіку 1654 года, пасля смерці Януша Кішкі, на сойме Януш Радзівіл пачаў барацьбу за булаву вялікага гетмана княства... Спраба памірыць яго з каралём не ўдалася, і сойм быў сарваны. Спагадзя некаторы час кароль змушаны быў пайсці на ўступкі Янушу Радзівілу — да булавы гетмана польнага аддаў яму яшчэ і булаву гетмана вялікага... Вядома, атрымаўшы дзве булавы — камандуючага ўсім войскам Вялікага княства Літоўскага, Януш Радзівіл разам з гэтым атрымаў вялікую ўладу, фактычна стаў адзіным кіраўніком цэлага княства. Першае, што ён зрабіў, гэта адліў медаль з выявай толькі што пабудаванага ў Вільні новага свайго палаца і надпісам: «Калі атрымаеш уладу і цудоўна пабудуеш палац, справядліва твая Вільня павяжае цябе як палатына». Узедз яго ў Вільню спраўляўся як вялікае свята. На гэта была патрачана нечываная для таго часу сума грошай, большая, чым нават на першы прыезд караля Уладыслава IV. Палац Януша Радзівіла быў самы лепшы ў Вільні, у ім была такая дарагая мэбля, такія дываны і карціны, што калі Вільню потым занялі рускія войскі, то ўсе самыя каштоўныя рэчы з гэтага Палаца перавезлі ў Маскву і ўпрыгожылі імі царскія пакоі. Наогул, Януш Радзівіл надта ж любіў усё замежнае, асабліва ўсходняе — японскае, кітайскае, індыйскае. Сам ён быў вельмі адукаваны, ведаў некалькі моў, свабодна размаўляў на іх. Усе яго слугі насілі дарагое адзенне, на многіх гарэлі рубіны, дыяманты, золата. Вельмі шанавалі ён і сваё войска, апрача яго ў сваёсаблівае адзенне, каб усім відаць было, што гэта не абы-якое войска, а войска Вялікага княства Літоўскага...

Улада Януша Радзівіла на Літве была вялікая. І хоць кароль угаварыў Януша аддаць булаву гетмана польнага Вінцэнту Гасеўскаму, гэта не паўплывала ўжо на яго аўтарытэт.

ПАКУЛЬ Януш Радзівіл купаўся ў промнях сваёй славы, Багдан Хмяльніцкі накіраваў у Маскву паслаў і між ім і Масквою ў Пераяслаўлі быў заключаны дагавор, паводле якога Украіна добраахвотна ўз'ядналася з Расіяй. Гэта быў нечаканы і страшны ўдар па Рэчы Паспалітай. Ян Казімір, кароль Польскі і Вялікі князь Літоўскі, пісаў тады ў сваім Універсале, звяртаючыся да ўсіх казакаў: «...вобец і каждому з асобна, кому о том ведати належит, и меновите полковником, сотником, асаулом, атоманом и всим молодцом войска нашего Запорожского, верне нам милым...»

«Верные, нам милые! — пісаў Ян Казімір. — Дошла до нас в тех часех ведомость, якобы злославный здрядчик наш Хмельницкий, не contentующийся так строгим по тебе все домового замешанные часы, с причины свое, разлитием крове христинское, ани так многуо личбою згубленных и в неволю поганскую забранных душ, на остаток, через здряду, верностию тем вашим, запродал вас царови Московскому под незасное вольностем вашим панование и

тому, над умысл и волю вашу, присегати вас примушал».

Однак, межы нас было много тан статецких в вере и послушанстве противу нам знайдовалось, которые здряду того бунтовника постерегиши, зарасом от него отступили, ани присегли своею нам ломати, а кому иншому отдавати не захотели: яковою веру и статецкую похвалити и мило приняти мусим, також и тех, которые через мус и с великою тлжностю, яко нам ведомо, до присеги нагнанные, хрест целовати мусили. А так, по звыклой нашой к подданным ласкавости, отстергаемо нашу верность, абyste ся вчесе обачили, и в приржоном нашом и все Речи Посполитой зоставили подданстве, и с тым бы к нам, напрод никли войски наши поступят, зарасом отозвалися. А мы, яко всех вас до ласки нашой и обороны приняти хочемо, так и при давних правах и вольностех непорушение затримвати обещуем».

Дан в Варшаве, дня шостого месяца июня, року божого нарочения 1654, панования нашого Польского и Шведского 6-го року».

Але схіліць на свой бок шляхту і казакаў кароль польскі ўжо не змог. Да таго ж у гэты час Масква аб'явіла вайну, якая фактычна ўжо ішла даўно, Рэчы Паспалітай, і рускія войскі разам з украінскім казацтвам пайшлі на дапамогу беларусам, якія ўсюды ў гарадах і вёсках падымалі паўстанні. Цар разаслаў граматы — зварот да ўсіх праваслаўных Польскай Кароны і Вялікага княства Літоўскага, пераконваючы аддзяліцца ад палякаў, абяцаючы захаваць іх дамы і маёмасць неканрутымі ад вайсковых рабункаў. Магілёў, Віцебск, Полацк самі адчынілі вароты і прызналі ўладу рускага цара. Да такога паварту спраў Вялікае княства Літоўскае не было падрыхтавана. Зноў, як і заўсёды, калі на Вялікае княства Літоўскае хто-небудзь нападаў, Карона яму не дапамагала — чакала толькі, калі яно аб'якравее, каб падмяць цалкам пад сябе, ліквідаваць і тую незалежнасць, якая яшчэ была. У бітве за Смаленск, які тады належаў Вялікаму князю Літоўскаму, літоўскія войскі пацярпелі першае сур'ёзнае паражэнне, і Смаленск быў здадзены на літасць цару...

Другая вялікая бітва з царскім войскам адбылася 12 жніўня 1654 года пад Шкловам, у якой прыняў удзел і сам вялікі гетман Літвы Януш Радзівіл. У час бітвы здарылася сонечнае зацьменне. Але не яно паўплывала на яе вынік — царскія войскі мелі перавагу як у колькасці, так і ў якасці ўзбраення. Януш Радзівіл, ледзь сам не апынуўшыся ў палоне, змушаны быў адступіць са сваім войскам, страціўшы каля 700 лепшых сваіх воінаў. Наступная бітва адбылася каля вёскі Шапялевічы, — у ёй Януш Радзівіл страціў зноў каля тысячы воінаў, але перамогай не дамогся — змушаны быў зноў адступіць...

Больш Януш Радзівіл не ўступаў у баі з царскім войскам, а ўвесь аддаўся дыпламатыі — пачаў пасылаць ганцоў да Багдана Хмяльніцкага, Юрыя II Ракачы і шведскага караля Карла X Густава, каб адлучыць Вялікае княства Літоўскае ад Кароны і каб яно займела поўную самастойнасць. Сваімі планами ён падзляўся з гетманам польным княства Вінцэнтам Гасеўскім, з якім сустраўся ў Койданаве. Але той не падтрымаў Януша Радзівіла...

СПРАБАВА Януш Радзівіл знайсці паразуменне, заручыцца падтрымкай і сенатараў літоўскіх, дзеля чаго самавольна сабраў 19 лістапада 1654 г. соймкі Вялікага княства Літоўскага. Але сенатары таксама не падтрымалі Януша. Спаткаўшыся апошні раз з каралём Янам Казімірам у студзені 1655 года, Януш Радзівіл са сваім войскам рушыў да Магілёва. Сей-той з сенатараў спрабаваў спыніць Януша Радзівіла, аднак ён, раз'южаны, кідаўся з шабляй на кожнага, аднаго з іх, Юрыя Тышкевіча, нават параніў...

Магілёў, як вядома, у гэты час быў у руках рускіх. Пра тое, што адбылося, калі да горада наблізілася літоўскае войска, паведамляў цару Аляксею

Міхайлавічу ваявода Ваеякаў 9 мая 1655 года:

«...февраля, государь, в 6 день изменни Костка Поклонской и могилевской и иных городов шляхтою, которые у него в полку служили, и с казаками тебе государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя России самодержцу, изменили, гетманов Радзивила и Гасевоного, и Богуслава Радзивила с войском в большой зеленой вал в ночи с два часа до света впустил, и в меньшей земленой вал хотел обманом вехать и литовских людей с собой весть».

Але ўзяць Магілёў, адбіць яго ў рускіх Янушу Радзівілу не ўдалося, хоць літоўскае войска і аблажыла горад, трымаў яго ў асадзе аж да мая месяца, робячы час ад часу наступы.

«И майя в 1 день, после последнего поднопу и приступу и после последние вылазки, милостию божиею и прочистые богородицы заступлением и твоим государевым и сына твоего государева, государя нашего благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастием, гетманы Радзивил и Гасевоной и Богуслав Радзивил со всеми польскими и литовскими людьми от Могилева отступил и бежал со всеми за Березину реку...»

Ва ўсіх сваіх няўдачах Януш Радзівіл вінаваціў «парфумнага калегу» Вінцэнта Гасеўскага, які нібыта не так дапамагаў яму ў бітвах з царскім войскам, ды і ў здабыцці незалежнасці Вялікага княства Літоўскага, адарвання яго ад Кароны. У сваіх лістах, што пісаў да караля шведскага Карла X Густава, ён прасіў вайскавай дапамогі для барацьбы са сваімі «неахвочымі», поўных свабод для ўсіх рэлігій, прасіў аддаць яму ў валоданне ваяводства Брэсцкае, паветы Гродзенскі і Вілкамірскі, самастойна весці суды і дазволіць ліць сваю манету. За гэта Вялікае княства Літоўскае абавязвалася прызнаваць шведскага караля за свайго.

Рускія войскі між тым у Літве мелі вялікія поспехі. Яны ўзялі Мінск, Коўна і, нарэшце, Вільню. Рускі цар Аляксей Міхайлавіч, як піша М. І. Кастамараў, «уехаў у сталіцу Ягелонаў і загадаў называць сябе Вялікім князем літоўскім. Гарыды здаваліся за гарадамі, у большасці без усякага супраціўлення. Мяшчане і шляхціцы, якія захавалі праваслаўе, а яшчэ больш прыгнечаныя панамі сяляне прымалі маскоўскіх людзей як вызваліцеляў».

Януш Радзівіл са сваім войскам, не ўступаючы ў баі, рушыў на Шаўлі, і ў Яшвоіных пад Кейданами 18 жніўня 1655 года заключыў саюз са Швецыяй — акт аб выхадзе Вялікага княства Літоўскага з польскай дзяржавы. Гэты акт амаль цалкам цытуе Г. Сянкевіч у сваім рамане «Патоп»:

«...Мы, кіраўнікі і шляхта Вялікага княства Літоўскага, — гаварылася ў ім, — вымушаны да таго неабходнасцю, аддаем ся пад апеку яго вялікасці караля шведскага на ніжэйдамоўленых умовах:

- 1) Разам ваяваць супраць агучных ворагаў, выключачы караля і Карону Польскую.
- 2) Вялікае княства Літоўскае не будзе прыядана да Швецыі, але злучана з ёю тою самай уніяй, якая дагэтуль была з Каронаю Польскою, гэта значыцца народ ва ўсім будзе роўны народу, сенат сенату і воіны войнам.
- 3) Свабода голасу будзе абавязковаю.
- 4) Свабода рэлігіі будзе непарушнаю...»

Урачыстасці з выпадку падпісання гэтага акта адбыліся ў Кейданскім замку 20 кастрычніка таго ж года. Войска падтрымала Януша Радзівіла, асабліва калі стала вядома, што шведы абяцалі плаціць грошы і забяспечваць порахам і іншым неабходным вайсковым рыштункам.

Але шведы не выканалі сваіх абяцанняў. Войска падняло бунт і пад кіраўніцтвам Мікалая Шэмета пакінула Януша Радзівіла. Пераправіўшыся праз Нёман, яно рушыла на поўдзень княства.

Пры Янушу Радзівілу засталася толькі каля тысячы чужаземцаў. Януш Радзівіл быў вельмі засмучаны паводзінамі шведскага караля, тым не менш тое сваё войска, што пры ім засталася, павёў разам са шведскім на палкі княства Літоўскага, якія ад яго адлучылі-

ся. 19—21 кастрычніка ён быў пад Аўгустовам, а 15 снежня заняў замак у Тыкоціне і пачаў там рыхтавацца да абароны. У лістах, якія слаў Карлу X Густаву, ён папярэджаў аб магчымым саюзе Польшчы з крымскімі татарамі, і прасіў у караля дапамогі...

УНОЧ З 30 НА 31 СНЕЖНЯ 1655 года Януша Радзівіла не стала. На мёртвым яго цэле выступілі плямы, што ўказвала: князя атруцілі. Хто — лёгка здагадацца. Відаць, пры Янушу Радзівілу аставаліся людзі, якія былі верныя польскаму каралю Яну Казіміру...

Цела яго было пахавана там жа, у Тыкоціне. Праз два гады, калі Тыкоцін быў заняты войскам літоўскім пад кіраўніцтвам Паўла Сапегі, яно было перавезена ў вочыну Радзівілаў Сялец пад Брэст. Потым па просьбе Багуслава Радзівіла цела князя Януша Радзівіла было дастаўлена ў родныя склеп у Кейданы.

Пасля смерці Януша Радзівіла, асабліва пасля Андрусоўскага міру (1667 г.), які падзяліў зоны ўплыву між Масквою і Польшчай, рабілася ўсё магчымае, каб яшчэ больш занявольнаць беларускі і літоўскі народы. Пачалі прымацца адна за адной пастановы, якія былі пакіраваны на поўную паланізацыю Беларусі і Літвы. Вось толькі кароткі пералік некастрых з іх:

У 1667 г. сойм Рэчы Паспалітай вызваліў ад ваенных абавязкаў каталіцаў і уніяцкае духавенства, а праваслаўнае духавенства абавязваў плаціць падаткі, як плацілі іх мяшчане.

Праз год, у 1668 годзе, сойм пастанавіў караць за пераход з каталіцызму або уніі ў іншую веру выгнаннем з дзяржавы, а каб праваслаўныя адчувалі сябе як няпоўнапраўныя грамадзяне, у 1676 г. прыняў закон, які забараняў пад пагрозы смерці праваслаўным выязджаць за мяжу або адкуль бы там ні было прыязджаць у край.

У 1698—1699 гг. ва Універсале толькі што абранага польскага караля Фрыдрыха Аўгуста гаварылася: «У справах і пасольствах Рэчы Паспалітай мы, згодна даўнім законам, не будзем карыстацца сваёй пакававай пячаткай або сыгнетам, і абяцанне выдаваць усе лісты, справы і публічныя легатыі толькі на мове польскай і лацінскай, а не ішнай». Гэта азначала: беларуская мова робіцца непажаданай ва ўсіх урадавых установах, у судах і наогул у справаходстве і перапісцы.

Яшчэ праз два гады паводле новай пастановы таго самага сойма ў мясцовае кіраўніцтва мелі права выбірацца толькі католікі і уніаты. Само сабой зразумела, вялася бэллітасная барацьба і ў іншых сферах, зачыняліся царквы, адчыняліся насцёлы. Так, у другой палове XVII стагоддзя ў Беларусі было пабудавана больш за 300 насцёлаў. Ксяндзам і уніяцкім святарам наразалі волячынныя землі, аддаваліся прыгонныя сяляне. У каталіцызм масава пераходзілі шляхта і замжомае сялянства, рэшта заганялася сілаю.

СПРОБЫ АДНАВІЦЬ было Вялікае княства Літоўскае ўзніклі яшчэ двойчы — у пачатку XIX стагоддзя. Імператар Аляксандр I, баючыся Напалеона, у 1811 годзе хацеў утварыць буферную дзяржаву паміж Польшчай і Расіяй, каб ёю адгарадзіцца ад небяспечнага заваўніка з Еўропы. Была ўжо, нават вызначана тэрыторыя дзяржавы, у склад якой уключаліся Міншчына, Віленшчына, Беластоцкая, Падолле, Кіеўшчына. Узначалі гэтую дзяржаву павінен быў беларускі магнат Агінскі. Але здзейсніць задуму Аляксандру I не ўдалося — Напалеон уварваўся ў Расію раней, чым меркаваў Аляксандр I. Праўда, сам Напалеон, як выявілася, таксама выношваў тую самую задуму — утварыць незалежнае ад Польшчы і Расіі Вялікае княства Літоўскае — 1 ліпеня 1812 г. ён сваім загадам абвясціў пра гэта. Але з таго зноў нічога не выйшла — французская армія была разбіта, а сам Напалеон змушаны быў уцякаць з Расіі...

Калентый рэдакцыі часопіса «Малодосць» выказвае глыбокае спачуванне супраць уніку рэдакцыі, пісьменніку Віктару Гардзею з выпадку трагічнай смерці СЫНА.

У маі мінула года, да стагоддзя першай публікацыі «Тараса на Парнасе» Беларускае тэлебачанне пазвала перадачу «Тэатр аднаго актёра». Артыст А. Гарцыеў у ролі невядомага аўтара добра прачытаў пазму. Нешта было там ад эпохі — тыпаж, касцюм, свечка. Словам, перадача атрымалася даволі арыгінальна. Толькі хацелася б звярнуць увагу на адну дэталю. Дата напісання пазмы ва ўводных цітрах называлася вельмі няпэўна: 18...

перанісана ў свой сшытак гэтак пазмы з вельмі пэўнай датай і тапаграфічнай паметкай: 15 красавіка 1855 года, г. Гарадок пад Віцебскам. Называўся там і аўтар, але мы цяпер свядома засяроджваемся толькі на даце.

Не, зусім не выпадковая гэта дата. Толькі што (18 лютага 1855 года) памёр Мікалай І, і ў краіне пачалося нязвычайнае ажыўленне: своеасаблівая грамадска-палітычная эйфарыя. Самым непасрэдным чынам гэтае

тараў нашых ананімных пазэм. Першы яго зборнік быў падрыхтаваны І. Тургеневым, які прароча пісаў тады, што пазт «стварыў словы, якім не суджана памерці». Па сутнасці Расія ўпершыню ў больш-менш шырокім аб'ёме знаёмілася са сваім выдатным пазтам. Аўтар нашай пазмы, чалавек надзвычай чуйны да пазтычнага слова, павінен быў зацікавіцца вершам пра Жукоўскага, якога неўзабаве, побач з Пушкіным, Лермантавым і Гогалям, прадставіць у сваёй

дзеным выпадку ў 1854 годзе? Былі! І якраз вельмі значныя і характэрныя. (Пра іх гаварылася ўжо ў кнізе «Пошукі імя»). Маю на ўвазе выступленні Булгарына з нагоды выхаду кнігі П. Куліша «Спроба біяграфіі Мікалая Васільевіча Гогаля», якая друкавалася спачатку ў «Современнике» і ў тым жа годзе выйшла ў Пецярбурзе асобна. Булгарын адгукнуўся на кнігу Куліша вельмі аператыўна, па гарачых слядах, — яго водгук з'явіўся ў «Северной пчеле» ў жніўні 1854 года. У рэцэнзіі сваёй стары Фадзей Венадзіктавіч па-ранейшаму надзвычай тэмпераментна, ваяўніча зводзіць рахункі як з Кулішам, так і з Гогалям. Ён не прызнае высокай эстэтычнай каштоўнасці твораў Гогаля, ды, мабыць, усёй рускай літаратуры. Чаго варта, напрыклад, такая заява самаўпэўненага і абмежаванага фельетаніста: «Усе англійскія, французскія і нямецкія аўтары апоўвасцей, якіх чытае еўрапейская адукаваная публіка, вышэй за Гогаля, як сонца вышэй за праекцыйны ліхтар...» Тут ужо сапраўды — нічога не скажаш — Булгарын абляяў вялікага пісьменніка ў сваёй газеце «на ўвесь свет», так сказаць, у глабальным маштабе.

Адным словам, усё сыходзіцца. 15 красавіка 1855 года, мабыць, сапраўдная дата напісання нашай пазмы.

У сувязі з гэтым цікава прыгадаць дату кракаўскага спіса пазмы, пра які пісаў нядаўна ў «Ліме» Я. Янушкевіч: 1854. З прыведзеных Я. Янушкевічам матэрыялаў відаць, што гэты тэкст пазмы ўзнаўляўся па пам'яці недзе ў 70—80-х гадах мінулага стагоддзя. Гэтакаса па пам'яці прастаўлена і дата — 1854. А вось адзін з вучняў прафесара Піятуховіча, пазнаёміўшыся прыхпакам з матэрыяламі Рыпінскага, што былі ў прафесара, запамніў гэту дату інакш — 1856 (я пісаў пра гэта ў кнігах «Пошукі імя» і «Разыскваецца класік...»). Абедзве даты, 1854 і 1856, хоць паходзяць яны з розных крыніц, можна разглядаць як нейкую ўзаемазвязаную пару, набліжэнне з розных бакоў да даты сапраўднай. У адным выпадку атрымаўся «недалёт», у другім — «пералёт». А залатой сярэдняй зноў будзе 1855 год. Зрэшты, для скептыкаў і людзей засцярожлівых (яны таксама надзвычай патрэбныя ў навуцы) прапануецца такі, здаецца, ва ўсіх адносінах прымальны варыянт: 1855 (?).

Думаецца, што далейшыя пошукі вакол гэтай даты прынясуць яшчэ нямала цікавых знаходак, разгаданых рэмінісцэнцый, выяўленых рэалій часу. Спадзяёмся, што пыталнік з цягам часу акажацца зусім непатрэбным.

Генадзь КІСЯЛЕЎ.

Пошукі, знаходкі

Пытальнік — для скептыкаў

Па сутнасці твор дагаварыцца цэлым стагоддзем.

Як вядома, баталіі вакол датавання пазмы вяліся даўно, з пераменным поспехам. Але паступова наша літаратурнааўтэнтнасць сталела, наступала яснасць. Першыці не Міхась Лазарук у сваёй працы «Станаўленне беларускай пазмы» (1968) на падставе ўважлівага вывучэння тэксту твора і матэрыялаў эпохі датаваў беларускі пазтычны шэдэўр сярэдняй 50-х гадоў XIX стагоддзя. Да такіх жа вынікаў прыйшоў і я ў спецыяльным гісторыка-літаратурным даследаванні «Хто аўтар? Спрэчкі вакол пазмы «Тарас на Парнасе» (1973). Такі падыход к датаванню пазмы хутка набывае прыхільнікаў, замацоўваецца ў нашым літаратурнааўтэнтнасці. «У апошні час большасць даследчыкаў прыйшла да вываду, што ўзнікла пазма ў 50-я гады XIX ст., у атмасферы абуджэння грамадска-культурнага руху ў Беларусі», — пісаў А. Лойка ў сваёй «Гісторыі беларускай літаратуры» (1977).

Сёння адкрыты новыя матэрыялы, якія дазваляюць яшчэ больш удакладніць датаванне. Усё гаворыць за тое, што выдатная пазма напісана ў 1855 годзе. Маю на ўвазе перш за ўсё запісы вядомага нашага пісьменніка і культурнага дзеяча XIX стагоддзя Аляксандра Рыпінскага, данесеныя да нас прафесарам М. М. Піятуховічам (гл. публікацыі В. Скалабана ў «Ліме» за 1986 год і зборніку «Шляхам гадоў»).

Нагадаем, што недзе ў паслярэформенны час Рыпінскі, рупліва збіраючы беларускія літаратурныя і фальклорныя матэрыялы,

ажыўленне закранула і беларускую літаратуру. Дунін-Марцінкевіч, агораўшы ў 1846 годзе сваю «Сялянку», шмат гадоў ва ўмовах мікалаеўскага царавання нават не марыў пра новую сваю беларускую кнігу. А ў 1855 годзе выйшла ажно дзве — «Гапон» і «Вечарніцы». Яны з'явіліся амаль адначасова, як бы даганяючы адна адну, так што даследчыкі цяпер спрачаюцца, якая з іх была першай.

Думаецца ўсё-такі, што «Гапон» выйшаў раней за «Вечарніцы». Цэнзурны дазвол «Гапона» 20 лютага 1855 года (літаральна праз два дні пасля смерці цара Мікалая, як заўважыў Я. Янушкевіч). Мабыць, у хуткім часе (тады выдавецкі цыкл быў зайздросна кароткі) кніга і выйшла і, трапіўшы з Мінска ў Віцебск, натхніла нашага Пазта (пазначым так аўтара «Тараса») на стварэнне неўміручай пазмы пра прыгоды палясойшчыка з Пуцявішча.

Што яшчэ можна сказаць на карысць гэтай даты?

Нашы літаратурнааўтэнтнасці яшчэ не заўважылі, прынамсі, не пісалі пра тое, што ў пазме ёсць пераклічка з адным творам Цютчава. Размова ідзе пра верш «На смерць Жукоўскага» (больш позняя назва «Пам'яці В. А. Жукоўскага»), апублікаваны ў першым пазтычным зборніку Цютчава, які выйшаў у якасці дадатку да 44-га тома (сакавік — красавік) часопіса «Современник» за 1854 год.

Як вядома, Цютчаў не спынаўся з публікацыяй сваіх твораў, не гнаўся за спакуслівай і здрадлівай літаратурнай славай, і ў гэтых адносінах ён нагадвае аў-

паэме. У вершы Цютчава ёсць такія радкі:

...И этою духовной

чистотою

Он возмужал, окреп и

просветлел.

Душа его возвысилась до

строю:

Он стройно жил, он стройно

шел...

«Строй» для Цютчава —

высокая духоўная гармонія.

Нечаканы спачатку, нязвычайны сэнс гэтага слова тут жа

цалкам праясняецца:

И этот-то души высокий

строй,

Создавший жизнь его,

проникший лиру,

Как лучший плод, как

лучший подвиг свой

Он завещал

взволнованному миру...

Але папярэдня нялюкасць, нейкая закавыка ўсё ж аставалася і пакідала магчымасць для жарту.

Мне здаецца, што ў вядомых радках нашай пазмы і птушкі ёсць там, дужа

стройна

Пяюць, палепш за салаўя!

ёсць парадыйны водгук на верш Цютчава. Дарэкаю нават — гэта несвядомае рэмінісцэнцыя з толькі што прачытанага Цютчава. Так або інакш — для нас гэта надзвычай каштоўнае храналагічнае ўказанне.

Цікава зірнуць таксама на дату 15 красавіка 1855 года з пункту погляду радкоў пазмы, якія ўжо даўно прыцягваюць увагу гісторыкаў літаратуры: «А не, дык дадушы ў газеце Я вас аблаю на ўвесь свет, Як Гогаля ў прошлым леце». Ці былі нападкі Булгарына на Гогаля ў «прошлым леце» — у да-

3 16 ПА 22 ЛІПЕНЯ

18 ліпеня. 19.25

РОДНАЕ СЛОВА

Тэлечасопіс.

Праграма адкрывае новую рубрыку «Маналогі пра мову». У ёй гледачы сустрэнуцца з дзеячамі навукі і культуры, фармаламі і нефармаламі, адказнымі работнікамі партыйных і савецкіх органаў. Тэма гаворкі — мова. Яе месца ў нашым жыцці і грамадстве, яе роля і функцыі, няпросты шлях яе адраджэння.

19 ліпеня. 18.10

АЛО! ЕСЦЬ ПЫТАННЕ.

У нас у студыі Алан Чумак.

Прамая лінія.

21 ліпеня. 11.50

РОЗДУМ

Урокі Яўгена Красоўскага.

21 ліпеня. 12.10

МЕТРАНОМ

Выпуск прысвечаны І Усесаюзнаму фестывалю тэатраў музычнай камедыі, які нядаўна прайшоў у Адэсе. Сярод удзельнікаў праграмы вядомыя крытыкі, рэжысёры, артысты музычных тэатраў. Вядучыя — Э. Язерская і Г. Хайміназа.

21 ліпеня. 14.30

У ЖЫВАПІСЕ, ГРАФІЦЫ, СКУЛЬПТУРЫ

Мастацкія выставы, прысвечаныя 45-годдзю Перамогі і Усесаюзнаму святу славянскага пісьменства.

Расійскі мастак Б. Крылоў раскажа пра сваю працу над помнікам славянскага пісьменства «Слова пра паход Ігаравы».

21 ліпеня. 15.20

ЛІРА

Мастацка-публіцыстычная праграма.

21 ліпеня. 19.20

Фальклорны вечар з удзелам ансамбля баяністаў Палаца культуры чыгуначнікаў і гурта «Дзіва».

Вядзе праграму В. Ліцвінка.

21 ліпеня. 20.00

В. СУПРУНЧУК. «КЛЕТКА З ПАПУГАЕМ».

Тэлевізійны спектакль.

Рэжысёр-пастаноўшчык А. Астравух. У ролях А. Сідорчык, А. Корчыкаў, А. Мілаванаў, У. Кін-Камінскі.

22 ліпеня. 11.40

ЛЯЛЬКІ СВЕТУ

Беларускі фестываль тэатраў лялек.

22 ліпеня. 12.10

«МАЯ ДУША, ЯК ЯСТРАБ ДЗІКІ...» Тэлеспектакль паводле апавесці П. Ламана «Купальніца».

Рэжысёр-пастаноўшчык Н. Арцімовіч.

22 ліпеня. 15.15

ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ

І. Палівода, Л. Пранчак. «Астроўна». Выконваюць Г. Галенда і У. Кудрын.

22 ліпеня. 16.20

Ю. ШЧАРБАК. «СЦЯНА»

Спектакль Кіеўскага дзяржаўнага маладзёжнага тэатра.

Пастаноўка заслужанага дзеяча мастацтваў УССР М. Мярэлікіна.

Гэта элегічная гісторыя ўзаемаадносін княжны Рэгіной і Тараса Шаўчэнкі. У ролях Г. Стэфанавіч і В. Легін.

«Літаратура і искусство» — орган Министерства культуры и Совета Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.
Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
АТ 06337 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Аляксандр МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОУДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕУСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62.

Пры перадруку просьба спасылка на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе.

Намеснік галоўнага рэдактара Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Аляксандр АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСАЎ, Аляксандр ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНOK, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОЎ.